

~~257-1999~~

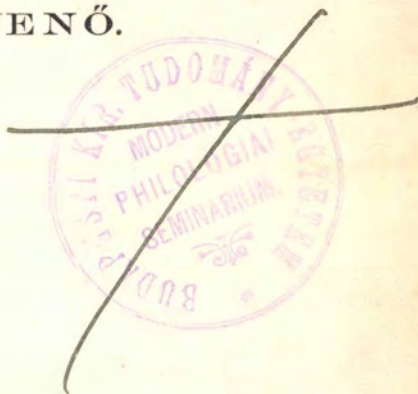
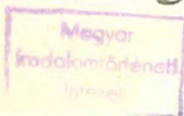
IRODALOMTÖRTÉNET.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
===== HAVI FOLYÓIRATA. =====

SZERKESZTI

PINTÉR JENŐ.

10526

===== MÁSODIK ÉVFOLYAM. =====
KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.
===== BUDAPEST. 1913. =====

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1911-ben alakult. Célja a magyar irodalomtörténet művelése. A Társaság felolvasásokat rendez, gyűléseket tart, kutatásokat támogat s havi folyóiratot ad ki. Tagja lehet a magyar irodalomtörténet minden barátja, aki tagsági díj fejében évi tíz koronát, vagy alapítványképen egyszersmindenkorra kétszáz koronát fizet le. Ennek fejében minden tag megkapja a Társaság folyóiratát és résztvehet a Társaság ülésein.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, július és augusztus kivételével havonként egyszer jelenik meg. Egy-egy füzet terjedelme átlag négy ív. A rendes tagok évi tíz korona tagsági díj fejében kapják. Iskolák, könyvtárak, társaskörök évi tizenöt korona előfizetési árért rendelhetik meg.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság tisztikara 1913-ban: Elnök: Beöthy Zsolt. Alelnökök: Dézsi Lajos, Négyesy László, legifj. Szász Károly, Zoltvány Irén. Titkár: Horváth János. Szerkesztő: Pintér Jenő. Jegyző: Kéki Lajos. Pénztáros: Ágner Lajos.

Az Irodalomtörténet dolgozótársai 1913-ban: Ábrahám Lambert, Ágner Lajos, Baciú János, Balassa József, Barabás Ábel, Baros Gyula, Bayer József, Bellaagh Aladár, Beöthy Zsolt, Benedek Marcell, Bélteky László, Binder Jenő, Bittenbinder Miklós, Bod Károly, Borbély István, Czóbel Ernő, Dézsi Lajos, Elek Artúr, Elek Oszkár, Erdélyi Lajos, Farkas Gyula, Fest Sándor, Firtos Ferenc, Friedreich Endre, Gagyi Jenő, Galgóczi György, Gárdonyi Albert, Gesztesi Gyula, Gönczy István, Gragger Róbert, Gyöngyösy László, Gyulai Ágost, Hajnóci Iván, Halász Imre, Harmos Sándor, Harsányi István, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Horváth János, Huszár György, Imre Sándor, Kardos Lajos, Kálmány Lajos, Keller Imre, Kepes Ilona, Kéki Lajos, Király György, Kristóf György, Lehr Albert, Lőcsey Mária, Marczinkó Ferenc, Marót Károly, Mazuch Ede, Négyesy László, Oberle Károly, Pais Dezső, Pap Károly, Persián Kálmán, Pintér Jenő, Pitroff Pál, Riedl Frigyes, Rubinyi Mózes, Ruzsonyi Béla, Sajó Sándor, Sipőtz Pál, Stoica Vazul, Szabolcsi Lajos, Szabó Ervin, Szász Károly, Szigetvári Iván, Szinnyi Ferenc, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vajticzky Emánuel, Váczy János, Velezdi Mihály, Verő Leó, Versényi György, Vértesy Jenő, Vönház István, Weber Arthur, Závodszy Levente, Zolnai Béla, Zsigmond Ferenc. — Összesen: 84.

R. M.

48

R. M.

TARTALOM.

Tanulmányok. Értekezések.

	Lap
<i>Balassa József</i> : Unitárius hitviták a XVI. században	156
<i>Bayer József</i> : Az első Faust-dráma a magyar színpadon	65
<i>Beöthy Zsolt</i> : A Zrinyiász magyarázatához	208
<i>Borbély István</i> : Unitárius iskoladrámák a XVI. században	326
<i>Dézsai Lajos</i> : Egy elveszett magyar verses Boccaccio-novella	257
<i>Hegedüs István</i> : Legrégibb magyar tárgyú latin költemény	505
<i>Horváth János</i> : Titkári jelentés	201
<i>Király György</i> : Mikes Kelemen levélformája	260
<i>Kristóf György</i> : Széchenyi és Madách	143
<i>Marót Károly</i> : Fejezetek a Petőfi-kérdéshez	13, 70
<i>Mazuch Ede</i> : Dayka Gábor ungvári tanársága	340
<i>Négyesy László</i> : Elnöki megnyitó beszéd	193
<i>Pais Dezső</i> : Kemény Zsigmond pályaalapítási törekvései	518
<i>Riedl Frigyes</i> : A kuruc balladák	417
<i>Rubinyi Mózes</i> ; Sylvester és Donatus	321
<i>Szász Károly</i> : Gyulai Pál leveleiből	1
<i>Szinnyei Ferenc</i> : Jósika humoros életképei	272
<i>Vértessy Jenő</i> : Pörújítás	350
<i>Zolnai Béla</i> : Kelemen László Tsapó Péteréről	334
<i>Zsigmond Ferenc</i> : Scott és Jósika	129, 217

Kisebb közlemények.

<i>Ábrahám Lambert</i> : Az Érdy-kódex kora	93
<i>Bellaagh Aladár</i> : Napoleon kiáltványa a magyarokhoz	368
<i>Benedek Marcell</i> : Theodóra magyar királyné	530
<i>Bod Károly</i> : Balassa Bálint latricanus verse	280
<i>Borbély István</i> : Melius Juhász Péter	96
<i>Borbély István</i> : Még egyszer az «unitárius hitviták»-ról	453
<i>Borbély István</i> : A vargyasi Dániel-család író tagjai	532
<i>Czóbel Ernő</i> : Heltai Gáspár Martinuzzi ellen	43
<i>Elek Oszkár</i> : Sidney Fülöp a magyar hősdalokról	282
<i>Farkas Gyula</i> : Balassi Menyhért Áruztatása és Karádi Pál	528
<i>Fest Sándor</i> : Lord Byron magyar Gáborja	100
<i>Friedreich Endre</i> : Egy piarista krónikás Zrinyi Miklós haláláról	41
<i>Gárdonyi Albert</i> : Vas Gereben a magyar nyelvért	163
<i>Gesztesi Gyula</i> : Csokonainak egy állítólagos vígjáték-töredéke	367
<i>Gönczy István</i> : Csokonai Özvegy Karnyónéja	36
<i>Gyöngyösy László</i> : Mikszáth Kálmán házassága	377
<i>Hajnóci Iván</i> : Sylvester János életéhez	45
<i>Harsányi István</i> : Régi magyar színlapok	38
<i>Harsányi István</i> : Kazinczy Ferenc eddig ismeretlen fordításai	285
<i>Kardos Lajos</i> : Arany János színészi pályája és a Bolond Istók	276
<i>Kálmány Lajos</i> : Török korból eredő népdal	98

*

Kisebb könyvismertetések.

(A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzékéből. A név nélkül megjelent ismertetéseket a szerkesztő írta.)

	Lap
A Bács-Bodrog-Megyei Irodalmi Társaság évkönyve	127
A kassai Kazinczy-Kör 1912—1913. évi jelentése	415
A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány	60
A magyar dráma fejlődése. <i>Vajtichy Emánuel</i>	552
A máramaroszigeti Szilágyi István-Kör évkönyve	192
A pannonhalmi főpátsági főiskola évkönyve: 1912—1913. <i>A. L.</i>	501
A Szigligeti-Társaság 1912. évi jelentése. <i>Bittenbinder Miklós</i>	554
Babits Mihály: Dante Komédiája. Első rész: A Pokol	61
Bacsányi János költeményei. <i>B. L.</i>	414
Barts Gyula: Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete	556
Bethlen Miklós önéletírása	191
Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből... ..	191
Croce: A tiszta intuicio. Ford.: Kiss Ernő	256
Csáki Richárd: Honterus János német iratai	414
Dante Komédiája: Első rész: A Pokol. Ford.: Babits Mihály	61
Dedek Crescens Lajos: Tu me sequere. <i>Zs.</i>	127
Dudek János: Pázmány Péter fejlődése	255
Ferenczi István levelei. <i>Ágner Lajos</i>	501
Fitz Artur: Salamon Ferenc mint műbíráló	63
Fögel József: II. Ulászló udvartartása	555
Gyöngyösi István: Márssal társalkodó Murányi Vénus... ..	320
Gyöngyösi kalendárium 1913. évre... ..	126
Györe János: Abonyi Lajos pályája. <i>M. F.</i>	501
Halász Imre: Bismarck és Andrássy	256
Horváth Endre: A magyar helyesírás szótára és szabályai... ..	415
Imre Sándor: Báró Eötvös József művelődési politikája	502
Irodalmi segédkönyvek. Szerk.: Madzsar Gusztáv	319
Károlyi János: Bethlen Miklós önéletírása	191
Kiss Ernő: Croce: A tiszta intuicio	256
Lakatos Vince: Eötvös József báró gondolatai a kereszténységről	556
Lakos Béla: Heltai Gáspár reformátor és kora. <i>Borbély István</i>	554
Lévay-émlékkönyv	191
Lovas Elemér: Arpádházi B. Margit és kora	555
Madzsar Gusztáv: Irodalmi segédkönyvek... ..	319
Magyar Minerva. IV. évf.	126
Magyar Tud. Akadémiai Almanach	190
Marczinkó Ferenc: Bayer József. <i>B. L.</i>	500
Melich János: A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány... ..	60
Morvay Győző: Szigligeti Ede: Gritti. <i>g. gy.</i>	254
Német philologiai dolgozatok.	502
Palágyi Lajos: Gyöngyösi István: Márssal társalkodó Murányi Vénus	320
Pap Domokos: Dávid Ferenc életrajza	320
Pázmány Péter fejlődése	255
Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől	320
Pintér Jenő: Időmutató a megújulás korabeli m. ir. történetéhez	557
Pruzsinszky Pál: Bod Péter és kiválóbb egyházi munkái	502
Róder Ákos: A kurucok érzésvilága	556
Sallay Géza: Döbrentei Gábor élete és működése	63
Seress László: Kossuth, Görgey, Szemere. <i>Marczinkó Ferenc</i>	61
Steinhofér Károly: Régi könyvek mesterei	63
Szenes Béla: Az ifjú Ady Endre. B. L.	62
Székács-émlékkönyv	414
Szigligeti Ede: Gritti. <i>g. gy.</i>	254

	<i>Lap</i>
Thúry Zsigmond: A szombatos kódexek bibliographiája	556
Tomor Arkád: Az iskolai színjátékok és a színház	556
Váry Rezső: Bacsányi János költeményei. <i>B. L.</i>	414
Vallentyini Dezső: Ferenczy István levelei. <i>Ágner Lajos</i>	501
Wiesner Jakab: Der Ungarische Buchhandel	503

Folyóiratok Szemléje.

I.

(Az ismertetéseket *Baros Gyula, Horváth János és Pintér Jenő* írták.)

A Cél	51, 535
A Fővárosi Könyvtár Értesítője	236
A Hét	113, 177, 295
Az Érdekes Ujság	295, 535
Az Est	177
Az Ujság	51, 113, 177, 389, 478, 535
Adalékok Zemplénavármegye Történetéhez	51, 236, 390, 478, 535
Akadémiai Értesítő	51, 113, 177, 236, 296, 390, 478, 535
Alkotmány	113, 296, 478
Athenaeum	114
Budapesti Hirlap	52, 178, 237, 296, 390, 479, 536
Budapesti Szemle	52, 178, 237, 296, 479, 536
Corvina	52, 297, 391, 537
Debreczeni Protestáns Lap	239, 391, 537
Dongó	538
Dunántúli Protestáns Lap	481, 538
Egri Egyházmegyei Közlöny	239
Egyenlőség	239, 482
Egyetemes Philologiai Közlöny	53, 114, 178, 239, 297, 391, 482, 538
Egyetértés	115
Erdélyi Lapok	115
Erdélyi Múzeum	53, 179, 298, 392, 483, 539
Esti Ujság	539
Ethnographia	179, 298, 483, 540
Élet	52, 115, 298, 392, 483, 540
Élet És Literatura	115
Földrajzi Közlemények	483
Genealogiai Füzetek	392, 483
Grafikai Szemle	240
Hadtörténelmi Közlemények	540
Hittudományi Folyóirat	483
Hivatalos Közlöny	53
Huszadik Század	115, 180, 240, 392, 484
Irodalomtörténeti Közlemények	299, 393, 484
Izr. Tanügyi Értesítő	540
Kalazantinum	53, 240
Katholikus Szemle	53, 240, 300, 394, 540
Keresztény Magvető	117, 240, 485
Könyvtári Szemle	541
Középiskolai Matematikai Lapok	541
Közlemények Szepes Vármegye Multjából	117
Kultúra	54
Magyarország	117, 182, 488
Magyar Figyelő	117, 300, 394, 485, 541
Magyar Könyvszemle	118, 300, 487, 542

	<i>Lap</i>
Magyar Középiskola	118, 241, 300, 487, 542
Magyar Kultúra	180, 487, 542
Magyar Nyelv	54, 118, 181, 241, 300, 394, 488, 543
Magyar Nyelvőr	54, 181, 241, 300, 395, 543
Magyar Pédagogia	301, 488
Magyar Tanítóképző	488
Magyar Társadalomtudományi Szemle	119, 181, 301, 396, 488
Mathematikai és Fizikai Lapok	396
Mult És Jövő	301, 488
Múzeumi És Könyvtári Értesítő	119
Nemzeti Kultúra	544
Nemzeti Nőnevelés	396
Népszava	119, 396
Néptanítók Lapja	489, 544
Nyelvtudományi Közlemények	544
Nyugat	119, 182, 242, 301, 396, 489, 544
Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közl.	54, 120, 182, 242, 397, 491, 545
Pédagogiumi Lapok	545
Pesti Hírlap	120, 302, 397, 491
Pesti Napló	183, 302, 491
Protestáns Egyházi És Iskolai Lap	54, 120, 183, 242, 302
Protestáns Szemle	302, 397, 491, 545
Religio	491, 545
Sárospataki Református Lapok	54, 121, 183, 242, 302, 398, 492, 546
Szabadgondolat	242, 302, 492, 546
Szászváros	121
Századok	55, 121, 183, 242, 303, 398, 492, 546
Történelmi Közlemények Abauj-Torna Vármegye Multjából	55
Turul	398, 493
Új Élet	242
Új Idők	303, 547
Uránia	55, 122, 183, 242, 303, 398, 547
Vasárnapi Ujság	242, 303, 399, 493
Világ	122, 183, 493
Zászlónk	547
Zeneközlöny	399

II.

(Az ismertetéseket *Baciu János, Baros Gyula, Gragger Róbert, Horváth János, Oberle Károly, Pintér Jenő, Verő Leó és Zolnai Béla* írták.)

Annales De La Faculté Des Lettres De Bordeaux	113
Bulletin Bibliographique Et Pédagogique	391
Das Literarische Echo	180, 240, 537
Deutsche Literaturzeitung	52, 391
Euphorion	52
Hamburger Fremdenblatt	180
Jahresbericht Der Germanischen Philologie	540
Juventus	540
Korrespondenzblatt Des Vereins Für Siebenbürgische Landeskunde	541
Literaturblatt Für Germanische Und Romanische Philologie	300
Neue Freie Presse	544
Nuova Antologia	396
Pester Lloyd	301, 545
Polybiblion	183
Rassegna Bibliografica Della Letteratura Italiana	398

	<i>Lap</i>
Revue Critique D'Histoire Et De Littérature	545
Revue De Hongrie 183, 302, 398,	545
Revue Germanique	398
Revue Historique 183,	302
Románul	120
Slovenské Pohl'ady	492
The Contemporary Review	547
Ungarische Rundschau	122
Zeitschrift Für Bücherfreunde	547
Zeitschrift Für Den Deutschen Unterricht	399
Zeitschrift Für Katholische Theologie	399

Figyelő.

Társasági ügyek 56, 244, 304, 400,	548
A M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának munkálatai	57
Irodalomtörténeti tételek az érettségi vizsgálaton. <i>Oberle Károly</i>	58
Magyar írók a Finn Lexikonban. <i>Tr. Z.</i>	59
Egy helyreigazításhoz. <i>Binder Jenő</i>	60
A szerk. beküldött könyvek 60, 126, 190, 254, 319, 414, 500,	552
Új könyvek és füzetek 64, 127, 192, 256, 320, 415, 503,	557
Kont Ignác halála. <i>P. J.</i>	123
Széchenyi Naplói. — <i>y — a</i>	123
Három lap a magyar regényirodalomról. <i>Imre Sándor</i>	124
Az Orsz. Középkisk. Tanáregyesület és a M. Irod. Társaság	125
A Greguss-jutalom. <i>rg.</i>	185
A Kisfaludy-Társaság 1913. évi közgyűlése	188
Magyar irodalomtörténeti előadások egyetemeinken	189
Néhány szó a Petőfi-kérdéshez. <i>Barabás Abel</i>	189
A Magyar Irodalomtörténeti Társaság I. rendes közgyűlése	246
A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1912. évi zárószámadása	248
A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1913. évi költségelőirányzata	248
Egy megbízott irodalmi szakértő. <i>Király György</i>	249
Levél a szerkesztőhöz. <i>Szabó Ervin</i>	251
A Greguss-jutalom. <i>Horváth János</i>	305
A Toldi-kérdés. <i>n.</i>	315
A Debreceni Disputa egy eddig ismeretlen kéziratáról. <i>Firtos Ferenc</i>	318
Thaly Kálmán és a kuruckori költemények	319
Riedl Frigyes a kuruckori költeményekről	401
Az Akadémia új tagjai és jutalmazottjai	402
Az Akadémia és a Budapesti Hirlap	402
A Toldi-kérdéshez	403
Arany János könyvei	403
Petőfi és Mikszáth olasz földön	404
A magyar irodalomtörténet a budapesti egyetemen	405
Idősb Szinyei József. <i>Benedek Marcell</i>	494
A magyar népszínmű Finnországban. <i>Trócsányi Zoltán</i>	495
Nyílt levél a szerkesztőhöz. <i>Horváth János</i>	497
Szerkesztői végszó. <i>Pintér Jenő</i>	498
Magyar irodalomtörténeti előadások egyetemeinken	500
Arany János könyvei Nagykőrösön. <i>Huszár György</i>	549
Arany János két ismeretlen költeménye. <i>Kardos Lajos</i>	551
Írói emlékünnepek	552

GYULAI PÁL LEVELEIBŐL.

Angyal Dávidnak feltétlenül igaza van, mikor a Gyulairól a Kisfaludy-Társaságban tartott felolvasásában azt mondja: «Gyulai pályája és egyénisége olyan gazdag tárháza az irodalmi és erkölcsi értékeknek, hogy még az is, aki csupán jó akarattal felszerelve kutatja át, munkájának némi eredményét remélheti.»

Gyulaival mint íróval és mint emberrel foglalkozva, talán az irodalomtörténet szempontjából sem végzek egészen felesleges munkát, ha — a valami formában való teljes közreadást későbbre hagyva — egyelőre csak érdekesebb szemelvényeket mutatok be azokból a levelekből, miket Gyulai barátjához, Szász Károlyhoz intézett.

Gyulai az irodalmi közéletben — mint igen jól tudjuk — mindig a legőszintébb emberek közé tartozott, aki gondolataiból, nézeteiből, felfogásából sohasem csinált titkot. Mint költő is, határozottan lírai, tehát szubjektív természet volt, mit még elbeszélő költeményeiben s novelláiban sem tagadott meg. Mindezek ellenére is Gyulai — s ez egyéniségének egyik nagyon érdekes vonása — bizonyos tekintetben zárkózott lelkűnek volt mondható, s egyáltalában nem tartozott az úgynevezett közlékeny emberek sorába.

Bizalmas levelei — tehát azok is, melyekről most szó van — annál érdekesebbek, mert a csakis jó barátjának szánt sorok — életrajzának ama részleteihez is szolgálnak egy-két adalékkal, melyeket irodalomtörténetünk eddig legfeljebb csak nagy vonásokban ismer, — s egyéniségének rajzához is nyújtanak néhány olyan vonást, melyek az itt-ott talán még bizonytalan körvonalakat határozottabbakká tehetik.

Első szerelmének egyébként egyszerű történetét részletesen, nagy közvetlenséggel beszéli el barátjának; érdekesek azok a levelek is, melyekben az 1848-iki unio-mozgalmakban való szerepléséről szól; azután a nevelősködésére, köztanítóságára, nehéz életküzdelseire, irodalmi terveire vonatkozó levelek szintén sok új adatot tartalmaznak.

De e mellett e levelekben — különösen a fiatalkoriakban — több helyen eszthetikai nézetet is fejt ki Gyulai, melyekből kiviláglik, hogy már kora ifjúságában is mily élesen tudott boncolni, s mily józanul

ítélni, széptani, költészettani kérdésekben, — úgy általánosságban, elméletben, mint egyes művekre vonatkoztatva, és pedig akár a más munkáiról volt szó, akár a magáéiról.

Az irodalmi viszonyokra vonatkozólag is sok érdekes adattal szolgálnak e levelek. Az újabbak — a mult század 70-es éveitől kezdve — sokkal szűkebb szavúak, mint az ifjúkoriak, s leginkább a Budapesti Szemle, a Kisfaludy-Társaság és az Akadémia dolgai körül forognak, mely három tér volt Gyulai irodalmi munkásságának színhelye, élete második felében. A régibb levelek — melyek a 40-es, 50-es években keltek, sokkal terjedelmesebbek, — egyik-másik 8, sőt 12 oldalas, és pedig elég nagy formájú levélpapírra, a Gyulai ismert apró gyöngybetűivel, sűrű sorokban írva. Akkor még Gyulai is inkább ráért levelet írni, de meg az akkori viszonyok jobban is kedveztek a levélírásnak, az emberek jobban rá voltak utalva. Ezekben a levelekben élénk tollal ír Gyulai a kor irodalmi viszonyairól, találóan jellemzi az írókat, ismerteti és bírálja törekvéseiket, sorra kerülnek az Unio-zsebkönyv, a Szilágyi Sándor-féle Emléklapok, a Pákh és Gyulai ujságjának: a Szépirodalmi Lapok-nak szerkesztésével kapcsolatos dolgok, — gyakran megemlékszik a saját munkáiról, verseiről s novelláiról egyaránt, — érdekes a Petőfinéről szóló három levélrészlet stb.

Gyulainak 53 levele van családunk birtokában; nem nagy szám, de Gyulai nem is volt valami nagyon szorgalmas levélíró, talán kallódtak is el a levelek közül, meg aztán mintegy 35 évig a fővárosban együtt lakván Szász Károlylyal, az alatt nem is igen voltak levelezésre utalva.

Első levele 1847 március 15-én kelt, Kolozsvárt; az utolsó kelet: Budapest, 1899 augusztus 1.; de van a levelek között — az újabb időkből — kelet nélküli, névjegyre vetett pár sornyi írás is.

E levelek közül egyet, a legelső, a Vasárnapi Ujság 1911. évi 4. számában egész terjedelmében közöltem, rövid bevezetéssel és jegyzetekkel — *Gyulai Pál egy ifjúkori levele* címmel; a Budapesti Szemle 1912. évi májusi számában pedig *Gyulai Pál ifjúkori dráma-kísérlete* címen adtam egy kis közleményt, mely a szóban forgó levelekből merített adatok alapján készült.

Ez alkalommal első sorban néhány, esztétikai megjegyzéseket s nézeteket tartalmazó részletet mutatok be e levelekből.

*

Tudjuk, hogy novella-frással már egészen ifjú korában nagy előszeretettel foglalkozott Gyulai. A *Regélő* már 1843-ban közölt tőle prózai elbeszéléseket, *A testvérek* és *Hegyes-domb* címűeket, mik

azonban inkább népregék voltak, az akkor 18 esztendőös Gyulai maga is így nevezi őket, — a *Pesti Divatlap*-ban pedig 1846-ban *Férj és nő* című, s az 1848-ra kiadott *Unio* c. zsebkönyvben *Az aranycsináló* c. novellája jelent meg. Ez utóbbiak már szélesebb körben tették ismertté a fiatal író nevét, s az *Aranycsináló* elolvasását Erdélyi János *Szépirodalmi Szemlé*-je — igen elismerő kritikájában — őszintén ajánlja «novellai vizibetegségben sinylődő sok írónak...»¹

Abban az időben, mikor Gyulai az *Aranycsináló*t írta, Szász Károlylyal folytatott levelezése során felmerült a novella elméletének kérdése, szóba került a novellának a regényhez való viszonya, s 1847. évi december hó 1-én Kolozsvárról Szász Károlyhoz intézett levelében — a novellát úgy látszik nem sokra tartó Szász Károly nézetével szemben — a következőkben fejt ki a maga véleményét, felfogását, érdekesen nyilatkozva a maga említett két novellájáról is:

... Te a novellákról semmit sem tartasz, s avval indokolod állításod, hogy az igen szűk tér lévén jellemkifejtésre, szükségkép vagy érthetlen cselekvény-rohammá, vagy bombasticus phrasis raktárrá kell válnia. Mindemellett néhány jó novellát feldicsérsz. Ha jól megvizsgálod állításodat, át fogod látni, hogy éppen úgy igazad van, mint nincs. Midőn megismered, hogy vannak jó novellák, akkor egyszersmind a novellának, mint költészetfajnak becsét is elismered s említett állításod csak onnan származik, hogy a jó novellákról megfedekeztlél s csak a rosszak lebegtek szemeid előtt. Innen ered aztán az is, hogy a novella fogalmát összezavarod a regényével, mint azon novellaírók, kiknek a novellái sem regény, sem novella, hanem a kettő közt valami. Szerencsétlenségemre a közönség előtt én is ezekhez tartozom. Azomba úgy látszik, hogy becsmérlésednek főbb oka, mely igen természetes következménye az érintett fogalomzavarnak, ott rejlik, hogy a novellában nem lehet világnézeteket adni, a szó valódi értelmében jellemzeni, szóval anynyi dicsőt és nagyot teremteni, mire a regény- dráma- és eposban oly tágas tér nyílik. De ha így fogod fel a költészetet, akkor becsmérlened kell az óda mellett a dalt is, a satyra mellett az epigrammot is, pedig nem hiszem, hogy mindakettőt ne szeretnéd. Csak ne legyünk egyoldalúak. Minden művészetfaj a legmagasabb szempontból tekintve, egyiránt szép s csak viszonyítva áll egyik a másik felett.

Hanem ez unalmas leckézés, halld helyette inkább töredéknézeteim a novelláról.

A regény egy egész élet jellemét hordozza magán, annak minden bonyolódásai- bohóságai- iszonyaival együtt. A regényben egy nagy érdekű személy hosszú pályája nyúlik el, kinek jelleméhez nem közönséges eszményeket és eseményeket szőtt a gondviselés. És e személy küzd a sorssal,

¹ *Magyar Szépirodalmi Szemle*. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Szerkeszti: Erdélyi János. 1847. II. 318.

emberekkel, társas viszonyokkal s ha eltűnt szemeink előtt, akár győzve, akár eltiporva — életéből egy világnézet marad számunkra fenn, mely számtalan lélektani, politikai s társadalmi eszmének veti meg ágyát, a gyönyör árján lebegő lelkünkben. A novella vagy beszély — ezek egymástól inkább csak alakra különböznek: a novellában több a drámai elem, az elbeszélésben pedig az elbeszélői — csak egy nap, vagy óra, perc e gazdag élet folyamából, avagy története egy szívnek, melynek küzdelmeit szűk korlátok közé mérte a sors, vagy kaland, vagy éppen anekdota, mely mintegy szilaj csárdadal vagy szomorú románc néhány pillanat alatt elhangzik. Itt nem nyílnak föl szemeid előtt a társas élet rejtélyei, itt nem terül ki előtted az egész mozgalmas élet, a múlt, közép és jelen idő draszticus panorámája és mindaz, mit maga után hagy, nem egyéb, mint egy élet vagy lélektani igazság, epigrammai él, mosoly vagy köny, minőt egy spanyol románc csal ki szemeinkből. Mindezekkel csak azt akarom kifejezni, hogy más tere van a regénynek, más a novellának és éppen itt rejlik az ok, mely a novellák hitelét anynyira rontja: összetévesztik a kettőt s adnak nagyszerű jellemet és cselekvényt törpe, szűk alakban, hol az, mint börtönbe vetett óriás csak ordít és kiáltozik s mi nem látunk egyebet, mint félarcot, harmadrész termetet, vércsöppeket, a nélkül, hogy voltaképp tudnók, ki ő és mi baja? A regény és novella közti viszony sokat hasonlít az epos és ballada köztihez. És vajjon nem lenne-é émelyítő, nagyszerű cselekvényt a ballada sebes, vagy a románc lyrain ömlengő formái közé erőszakolni, avagy egy balladai tárgyat az epos nagy tengerére lökni, például Kontról epost írni. De azért mégis ne irjunk-e balladát Kontról, vagy romancot a megcsalt leány vagy álmadó gyermekről. Nem azt mondom én, hogy ugyanazon egy tárgyról nem lehet írni mind epost, mind balladát, a tárgy alatt mindig az eposilag vagy balladailag felfogott jellemet vagy cselekvényt értem... Hanem eszembe jut, botránkozásod köve a jellem és jellemkifejtés. A novellában barátom nincs szükség oly értelemben vett jellemkifejtésre, mint a minőt te említesz. A novellában elég a jellem azon vonalainak biztos kezekkeli vázlata, melyeket rövid cselekvénye kíván, vagy is inkább, melyekből szövődött a cselekvény, vagy még jobban, melyeket a cselekvény szőtt. De minő gyönyört adhat egy féljellem vagy a jellem egyik oldalának láttatása? Roszul fejezem ki talán magam s így könnyen e kérdésre bukkánhatasz. Meg sem tudom javítani. Érzem Guczkow szavainak igazságát: a művészet törvényeit inkább érzeni lehet, mint érteni. Hanem vizsgáld meg azon novellákat, melyeket szerettél s érzeni fogod, hogy azok nem a jellemkifejtésért jók, hanem azért, mert megvan bennök az, mi őket tulajdonképp novellákká teszi s miről én itt hosszasan beszéltem, a nélkül, hogy világosan ki tudtam volna magam fejezni.

Azomba ne gondold, hogy én egy jó novellát feljebb becsülök, mint egy jó regényt vagy drámát. Köztünk a különbség csak ez: te a novelláról semmit tartasz s neked a regény s dráma minden; én tartok valamit róla s a regény előttem sok. A mi pedig saját novelláimat illeti, csak azt mondom, barátságából elolvashatod, de nem sok élvezetést találsz ben-

nők s nekem, ki az elébb oly fenynyen adtam tanítást, visszaadhatod a kölcsönt. «Nő és férjem gyakorlat és reminiscencia volt, regényi felfogással és erőszakolt alakokkal. Egy-egy hely csak megakad benne, de mint egész, keveset ér s csak anynyiban különbözik a közönséges rossz novelláktól, a menyinyiben nincs tele communis locusokkal, jellemei nem éppen stereotypek, nem duzzad phrasisoktól. Azon különben nem csodálkozom, hogy irodalmunkban némi hatást tett. Minő novellairodalom ez a mienk! Józsika, Kuthy, Márk,¹ Pálffy, Jókai s kívülök senki. És ezek is mily ritkán írnak s menyinyiszer lőnek bakot. Aztán az a borzasztó hada firkászainknak, elkezdve Császártól Mártonfiig. Levegőt! levegőt.

«Aranycsinálóban is elkönyelműsködtem a dolgot. Ne hidd, hogy ezt affectált szerénység mondatja velem. Mert a mint érzem, hogy belőle érdekes regényt dolgozhattam volna s tudom, hogy így sem minden becs nélküli, úgy jól látom azt is, hogy egy szigorú criticus semmivé tehet, habár bé is vallja tehetségemet. Mily könyelműen jártam én el e kedvenc eszmém körül. Menyinyire utállom én a könyelműséget irodalmi ügyben. De így akarták sors, barátság s nyomasztó körülményeim. Midőn már elsőbb ivei szedve voltak s vége még sehol sem volt, többször félbe akartam hagyni, látva azon örvényt, melybe gondatlanságom sodorni kezdte. Nehány nap alatt meg kell lenni! Miklós úrfival² egy szobába lakni, napestig tanítványaimmal az erdőn kóborolni! egy nap átkozódó levelet venni barátomtól kétszer! Ily dicső körülmények között született művem. Levelenként hordák Kolozsvárra s iszonyú nyomdahibákkal tömték meg. A «Szemle» lelkesítő szavai nem békítenek ki engem. Jól tudom én, mily oknak volt szüleménye e bírálat. Ismeretlen vidéki író, néhány érdekes helyzet, néhol lélektani menet és műgond és novellairodalmunk Saharája. Erdélyi becsületes ember és szigorú és szíven hordja az irodalom ügyét, ostorozója az önhitségnek s az igénytelenség véde. Aztán emlékezz vissza programjára. Hanem azért oh középkor regényes évei, mily eszmém valószínű rólátok! O Zuleycha, mily gyönyörűen jelentél meg te nekem, Kelet völgyeiből, hosszú életet kérvén szenvedéseidért. Tabán és Abrahám és öreg Petur, menyinyit vétettem én ellenetek! El... el, alugyatok, még jöni fog idő, még megfuvom valaha az ébredés trombitáját...»

Az ébredés trombitáját bizony sohasem fútta meg Gyulai az *Aranycsináló* alakjai fölött. Nem dolgozta át e beszélyt, mint a hogy — úgy látszik — tervezte, s *Vázlatok és képek* című beszélygyűjteményébe sem vette föl. Pedig e beszély — minden romantikus túlzása s gyakran dagályos irálya ellenére is — igazán megérdemli

¹ Márk — Barthos János írói álneve. Barthos a mult század 40-es éveiben több beszélyt írt — részint saját, részint írói neve alatt — az *Athenaeumba*, *Honderú*-be, *Regélő*-be, *Pesti Divatlap*-ba, *Életképek*-be stb., de 1847-ben felhagyott szépirodalmi munkásságával. Hivatali pályáján helyettes államtitkárságig vitte az Ő felsége személye körüli minisztériumban s egy ideig magyar kormánybiztosa volt a bécsi *Theresianum*-nak.

² *Bethlen* Miklós, id. gróf Bethlen János fia, Gyulai egyik tanítványa.

a figyelmet, mert fiatal szerzője már mutogatja oroszlánkörmeit, jellemzésre törekszik, keresi a lélektani bonyolulatokat s nem sikertelenül tesz kísérletet azok megoldására. Ebbeli tehetsége különösen a kedvese sürgetésére megkeresztelkedett mohamedán leány lelki gyötrődéseinek hatásos festésében nyilvánul.

A bemutatott levél-részletből is láthatjuk, hogy Gyulai szerette a novellát, nagyra tartotta mint műfajt, — de ő maga is csak pályája első felében írt beszélyeket, s a múlt század 60-as éveinek derekán felhagyott velök. Bizonyára nem azért, mintha akkor már kevesebbre becsülte volna a prózai elbeszélő irodalom e kedves és érdekes válfaját; de ő nem volt túlságosan termékeny író, s pályája második felében az értekező és szónoki próza — melynek terén voltak talán legszebb, legmaradandóbb sikerei — foglalta le idejének s munkáerejének jelentékeny részét. De sajnálja, hogy más írónk is elhanyagolják e műfajt, s 1895-iki Kisfaludy-Társaságbeli elnöki megnyitójában is szinte panasszal említi, hogy «a beszély kezd kimenni a divatból a vázlatok és rajzok e korszakában», — és «mintha a kerek mese s némi részletesebb jellemrajz túlhaladott szempont volna a szépirodalomban.»¹ Hasonlóan kél ki az 1898-iki megnyitó beszédben az úgynevezett *tárcaelbeszélések* «özöne»² ellen, mely kiszorítja a beszély különféle fajait s bár mint műfaj ellen távolról sem tesz kifogást a nagy keresletnek örvendő rajz ellen, Herczeg Ferenc *Mutamur* c. könyvének általában elismerő bírálata alkalmával is hibáztatja e műfaj túltengését.³

Mindez érdekesen mutatja, hogy Gyulai álláspontja az igazi novellát vagy beszélyt illetőleg később sem változott: ha maga felhagyott is a novella-írással, e műfajt pályája vége felé is ép oly figyelemre méltatta, mint amilyennel iránta — az 1847-iki levél szerint — kora ifjúságában viseltetett.

★

A leveleknek esztétikai jellegű megjegyzéseket tartalmazó részletei közül hadd mutassam még be azt, a hol a leíró, festő költészet céljáról s eszközeiről nyilatkozik. Teszi ezt 1847 április 29-én kelt levelében, Szász Károlynak *Ábránd Liszt zenéje után* című, később az Unio-zsebkönyvben megjelent verséről adott véleményével kapcsolatban, imígyen :

¹ Gyulai P. Emlékbeszédék. II. 330.

² Gyulai P. Emlékbeszédék. II. 348.

³ Gyulai P. Bírálatok. 375—382.

... «Lisztről írt versedet figyelemmel átolvastam s bámulok magamon, hogy mult leveletem — minthogy akkor a verset már olvastam — nem üdvözlés és több effélén kezdém. Meg lehet, akkor bolond órámban voltam, vagy a Honderű Hiador dicsérgetései bosszantottak föl vagy dohányon volt rosz s csak szavakat hallottam és láttam és egyebet semmit. Hanem hogy ne kerítsek nagy feneket a dolognak, mondhatom, e vers jó s én nem csak költői erőt, hanem művészetet is látok benne, A festő költészet — mert költeményed e nemhez tartozik — legveszélyesebb örvényeit kerüléd ki, s legnagyobb akadályain győzedelmeskedél e művedben. Saját kifejezésed szerint az objectumot subjective s a subjectumot objective dolgozván föl, költői becsüvé teted a tárgyat, mi magában nem vala az. Valaminek leírása a költészetben csak anyiban érdekel, a menyiben vagy a költő subjectivitássával, vagy pedig ha a költemény elbeszélő, a személyekkel összefüggésben van. E nélkül a legnagyobb talentum is csak fölvirágozott halottat teremt; például Kleist tavasza sok szép leírásokkal van megtömve, de a leírás még nem költészet, csak segéd-eszköze. Hidegen kell letennünk a költeményt, mert nincs benne meg az, mi a lelket érdekelhetné. Csak a tavaszt írja le, de nem érzéseit, mellyeket az felköltött. Olvasása helyett jobb kimenni a természetbe, mert ott *egyszerre* láthatni mind azt, mit ő *egymás* után mond el s még a mellett saját érzéseivel is foglalatoskodhatik az ember. Mindezekkel csak azt akarom mondani, hogy festő költemény csupán festésekkel nem költemény, legfőlebb festmény s épen azért semmi sem, mert a festészet határába vágott, mellynek előnyeivel nem lehet birnia. Költeményé csak érzések stb. tehetik...

Ime, a 22 éves ifjúnak már oly helyes és oly határozott felfogása van a szóbanforgó kérdés tekintetében, hogy évek mulva — mikor már elismert író és művész — még jóformán a szavakban is egyezőleg ugyanezt mondja a festő költészetről, — *Petőfi Sándor és a lyrai költészet* című, 1854-ben írt, s Petőfi értékelésére nézve alapvető tanulmányában, valamint 1855-ben a Budapesti Hirlapban megjelent *Szépírodalmi Szemle* c. terjedelmes munkálatában.¹

★

Ugyancsak az 1847. évi december 1-én kelt levélből való a versciklusokról szóló kis részlet is. Szász Károly — ki akkor már, 18 éves kora ellenére is — erősen benne volt a szerelmi költészetben — valamely előbbi levelében közölhette barátjával, hogy *Szerelergyöngyei* címmel (ez persze Petőfi nyomán divatos cím volt akkor) költemény-sorozatot ír s készül bemutatni.

Erre vonatkozólag Gyulai ezt válaszolja:

¹ Gyulai Pál. *Kritikai dolgozatok*. 56., 57., 161., 162.

... «Szerelemgyöngyöidet vágyom olvasni, bárha megvallom, a cyclosus verseket nem szeretem, mert lehetetlen, hogy az ember ne ismétlje magát bennök, vagy ne vállaljk egyhangúvá, hisz szerelmesünknek is tudhatunk-e minden nap újat mondani? Elkezdve Petrarchától le Hiadorig nem volt költő, kinek ilyszerű műve ne költötte volna föl az olvasóban azon kívánságot: vajha harmadát tette volna el a maga mulatságára. Azért jó lesz, ha te is szigorú szemlét tartasz fölötte s mindazokat, melyek kevésbé tetszenek, elveted. Ha mindjárt tízre is olvad le, mindegy...

Ebben a kis megnyilatkozásban mulatságos, hogy Hiadort megint megcsipkedi Gyulai, aki — úgy látszik — Hiadorban látta megszélyesítve a költészet legalantasabb fokát. Gyulai szerette is felhasználni az alkalmat, hogy Hiadoron üssön egyet. 1863-ban megjelent *Irodalomtörténetét* bírálva, ugyancsak nagyot üt a szerencsétlen Jámbor Pálon, úgy nyilatkozva e művéről, hogy az «nem tévedés, hiba, hanem valóságos bűn»...¹

*

Az ötvenes évek eleji irodalmi viszonyokra, az akkori lapszerkesztés nehézségeire, a közönség részvétlenségére vet élénk világot az 1853 május 8-án Pesten kelt levél, melyben Gyulai a *Szépirodalmi Lapok*-ról szól, mit Pákh Alberttel együtt szerkesztett, azon évi januáriustól fogva, — Pákh mint felelős szerkesztő, ő maga mint szerkesztő-társ működvén. — Meg kell jegyeznem, hogy e levél dátumául 1852 május 8-án van feltüntetve, ami — a levél tartalmából kitetszőleg — nyilvánvaló tévedés, illetőleg tollhiba, mert a levél 1853-ban kelt.

... «Vajjon mit gondolsz, verseidet miért nem adjuk? Nincs pénzünk. Legfőlebb csak Aranyt és Tompát fizethetjük. Lévai a jövő reményében dolgozik. Mi engemet illet, én április és májusra 30 pengónél nem kaptam többet, miért színbirálatot, könyvismerttetést, ujdonságot, külföldöt, vidéket, verset, előczikket, szóval mindent mire szükség van, írnom kell. Az új negyedévben új szerződésünk van a kiadóval.² Az előfizetők fele jövedelme az övé, másik fele miénk, ő tartozik kiállítani a lapot, mi kézirattal ellátni. Nincs több 220 előfizetőknel. Egy hónapra alig esik több 300 pengónél. Mi csekély összeg ez! Mi magunk nem a lapból élünk. Én órákat adok, Pákh encyclopoediát ír. De a lapot még is csak ki kell állítani. Dolgozunk mindent a mit lehet, fizetünk egy két nélkülözhetlen embert s igyekszünk, hogy legalább szégyen nélkül bukjunk meg. Illy körülmények között nem adhattuk verseidet. Mi meg nem fizethetjük, a Divatesarnok vagy Délibábnál pedig mindig pénzt kaphatsz

¹ Gyulai P. *Bírálatok*. 38.

² *Emich* Gusztáv.

értök. Ezért tudósíts, hova adjam verseidet, valamint novelládat is, bár ez utolsót jobb volna újra dolgoznod, mert szerintem csak az eleje ér valamit. Mi szegény embertől nem kívánhatunk ingyen munkát s most csak a jövő reményével fizethetünk.

Ah a jövő! Meglehet, hogy a jövő félét is megpróbálja Pákh. Fővárosi és vidéki barátai ígérik, hogy a jövő félévben rendszeresen izgatni fognak lapunk mellett s mostani előfizetőinkhez, kik állandóknak látszanak, még összeböngésznek 200-at, mi mellett megélhetnénk. Majd meglássuk. Én pessimista vagyok, s hitem, hogy a magyar közönségre csak nyegleséggel hathatni. Nem dicsérem lapunkat, ismerem nagy hibáit, melyeknek részint mi, részint a körülmények okai, de annyit merek állítani, hogy csak jobb a Divatesarnoknál s annyi előfizetőt, mint ő, csak mi is megérdemlünk. Azonban minden jól van úgy a hogy van, mert nincs ok nélkül. Mi nem fogjuk magunk sem a közönség, sem az írók hiúságai előtt megalázni. Bukni is lehet becsülettel . . .»

A becsületet meg is őrizték a Szépirodalmi Lapok, de bizony a bukás sem maradt el. A szerkesztők — mint befejező cikkükben írták ¹ — nem voltak hajlandók tömjénezní «a .népnemzeti elem cafrangjain, külsőségein rágódó költészetnek» — «ítézi hajlam-ukról sem akartak lemondani, a külföldi irodalmat sem voltak hajlandók «ignorálni», mint a hogy a «külföldieskedés» vádját rájuk szóró ellenfeleik szerették volna — s így a Szépirodalmi Lapok egy félévi fennállás után befejezték pályafutásukat.

*

1850-ben Gyulai, mint gróf Teleki Domokos «titoknok»-a, huza-mosabb időt töltött a pestmegyei Gyömrőn. Érdekesek az 1850 június 1-én innét írott levél következő sorai, melyekben egy, a fővárosban kötött új ismeretségről emlékezik meg :

. . . «Legtöbb örömet szerzett nekem a Sajóvali ismertség, s tán mondhatnám is már — barátság. Sok jó órát tölték vele. Róza is kedves asszony, oly nő, kikkel szeretek együtt lenni. Sajó köszöntet általam. Ő most künn lakik a Svábhegyen, Szigeti és Szilágyival együtt. Szorgalmasan dolgozik és utszán nem mutatja magát, alig tudja valaki, hogy Pesten is van. Ő is sokat változott. Most sajtó alatt vannak két kötet novellái. A Pálfiéi most hagyák el a sajtót, «Egy földönfutó hátrahagyott novellái» czím alatt . . .»

Ha tudjuk, hogy ez a *Sajó* — kitől akkortáiban jelent meg a «*Forradalmi és csataképek 1848. és 1849-ből*» című beszély-gyűjtemény — nem más, mint Jókai, ki akkor, mint a forradalomban

¹ *Szépirodalmi Lapok*. 1853. jun. 30. 52. szám.

kompromittált egyén, álnév alatt bujdokolt és rejtőzködött — s ha arra a sok csetepatéra gondolunk, ami Jókai és Gyulai közt később lefolyt, s melynek nyomán sokan a népszerű regényíró halálos ellenségeként szerették feltüntetni a szókimondó kritikust — érdeklődéssel olvashatjuk e sorokat, melyekből minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy volt idő, mikor Jókai barátsága nagy örömet szerzett Gyulainak.

Hogy még szóbanforgó bizalmas levelében sem akarja — vagy nem meri — Jókait valódi nevén nevezni — az, ama szomorú idők keserves viszonyaiból könnyen magyarázható és érthető. S hogy e tekintetben Gyulai óvatos ember volt, azt leveleiben kifejezetten is megmondja. 1850 július 14-iki levele utolsó passzusában így ír Szász Károlyhoz:

... «Válaszodat elvárom. Politikáról ne írj, mert könnyen fölbonthatják. Inkább kell vigyáznunk, mint máskor...»

1851 április 26-án pedig:

... «Vigyázon írj: Erdélyben leveleimet alkalmasint felfogják bontani... Sapienti sat...»

★

Petőfinével — mint említém — három levélben foglalkozik. Az 1847 december 1-én írt, s már több részletében idézett levélben Petőfiné naplójáról szól, mely abban az esztendőben jelent meg az *Életképek*-ben, Jókai dagályos előszavával, s Szász Károly — ki minden benyomásra fogékony fiatal költőlélek volt — mindjárt verset írt ez alkalomból.

Erre reflektál Gyulai, következőképpen:

... «Petőfiné naplója olvasásakor szép vers, de nekem azért nem tetszik, mert Jókaival együtt te is bolondítod vele azt a szegény ártatlan aszszonykát. Petőfiné naplója igen szép — bárha Fannit nem közelíti meg — de helyes volt-e kiadni, de illett-e Petőfihez, hogy közölje? Petőfi dicsekszik, hogy nem üti dobra szerelmét s komisz dolog mások előtt csókolódzni, azomba megengedi, hogy neje elmondja egy egész közönség előtt: miképpen csókolta meg keztyűt. Még képét is kiadatja!! Nem jobb lett volna-e majd évek vagy éppen halál után beszélni el mindezt a közönségnek? Nem szebb lett volna-e ereklüként őrizni a világ szemei elől, s nem tenni ki látványul, hogy büszkén elmondhassa, milyen kedves babám van nekem. Nállamnál senki inkább nem tiszteli Petőfit és nejét, de éppen ezért igen tudok bosszankodni, midőn az egyik páratlan türelmetlenséggel akarja másokra tukmálni nézeteit, a másik pedig ott kezdi írói pályáját, hol tulajdonképpen végeznie kellett volna — életírójának. Hanem azért Petőfi még is nagy költő, neje még is dicső leány!» ...

★

Az 1850 július 14-én Gyömrőn kelt levelében élénk színekkel írja le Gyulai első találkozását, megismerkedését Petőfinével, az elragadtatás és magasztalás hangján szólva e tagadhatatlanul érdekes asszonyról.

... «Ezelőtt két héttel Pesten valék s megismerkedtem Petőfinével és két hosszú délutánt tölték körében. Életemben három nő tett reám nagy hatást: az első Emillia volt,¹ a második Cornelia,² a harmadikat nem nevezhetem meg, különben sem ismernéd — a negyedik Petőfiné. Garait látogatám meg s nem találva honn, nejét akartam legalább köszönteni. Midőn neje nevemet beszéd közben kimondá, mellöle egy fiatal szép hölgy szólít meg: én rég meg akartam önnel ismerkedni, izentem is, hogy látogasson meg, de ön elég lovagiatlan volt mindezt mellőzni. Én mentegetém magamat, mondám, hogy az izenetet csak az azt meghozó tréfájának vevém, kevesebb önbizalom- és hiúsággal birván, mintsem hogy ilyeseket elhiggyek. Aztán különben is ritkán jövök Pestre. «De igen is sokszor, legalább Garait többször meg látogatta. E megjegyzés zavarba hozott s ő gyönyörködött zavaromban, de még inkább én kivételes modorán. E bevezetésből következtetheted a többit. Egyhangú perczeimhez egy ingertele óra szövődött. Beszéltünk mindenről, a költészetről, férjéről, Sandról, Byronról, vitakoztunk a nőkről, férfiakról, neveltünk egymás ötletein, aztán érzelegtünk, hogy gunyolódjunk. Nem csodálkozom, hogy Petőfi oly ábrándosan s mondhatni örülten szerelmes volt bele.

Különös nő s hogy férje nem ugyan reá vonatkozó szavaival éljek, jó, szép mintegy angyal s olmás, mint az ördög. Sand Georg féle jellem, de hódítóbb alakban. Inkább nő s a társaság iránti gyűlöletéhez több könyelmű életkedv, kedélyében mélység helyett több ábránd van vegyülve, mint annál. Ha jelleméhez mért genieje volna, tán mint írónőt is hasonlíthatnám ahhoz, kit különben hasonlíthatlannak tarsok. De mindezekből ne gondold, hogy én talán szerelmes vagyok, vsgy ő ehhez atyafias érzellemmel viseltetik hozzám; azt sem, hogy nem esalatkozhatom jellemében. Két délután oly kevés időköz nőismeretre, aztán mi a szerelmet illeti, az ily nők modora ahhoz, ki iránt némi érdekléssel viseltetnek, olyan, mint másoknál a szenvedélyes szerelem, szerelmőknek pedig csak mythologia vagy ragyogó képzelem szülte kép adhat alakot. És én? Sokkal inkább át vagyok hatva férje «minek nevezzelek» című hozzá írt költeményétől, mintsem vágyban égő szemet emeljek reá, midőn e kelet legszín- és illat-dúsabb virágaihoz csak éjszaka halvány s már nyiláskor hervadó szülőtteit tűzhetném. Vajha olvashatnók valaha a viszontlátás örömét zengő költeményét is, mire azonban fájdalom minden nap kevesebb remény, miután már hitelesen tudhatni, hogy elesett s mindenki hiszi, csak neje nem. Ezeket csak azért írom neked, hogy szenteljek néhány sort e szép emlékü óráknak, s örvendj barátod azon gyér örömeim, melyeket számára női ke-

¹ *Pataky* Emilia, Pataky Dániel alispán leánya.

² *Prielle* Cornélia.

dély nyujt, a szerelem lázas mámore s az udvariasság unalmas fesze nélkül» . . .

★

Éppen két hónappal utóbb, 1850 szeptember 14-én ugyancsak Gyömrőről keltezett levélben leírja Gyulai azt a jelenetet, mikor kevéssel az első találkozás után, már mint Horváth Árpádnéval találkozott a volt Petőfinével.

E második találkozás — a levél szerint — augusztus elején történt, a Petőfiné újabb házasságra lépését követő napon. Itt bizonyára tévedett Gyulai az időpont említésében, mert Petőfiné — mint tudjuk — július 21-én esküdött meg Horváth Árpáddal. E kis tévedés azonban érthető, mert hisz Gyulai a levelet — melyben e dolgról szól — majdnem két hónappal utóbb, szeptember közepén írta.

Szinte szokatlan indulat rezgését véljük érezni e levél ide vonatkozó szavaiban, melyek mélységes keserűséggel emlékeznek meg arról a nőről, aki oly «gonosz hamarsággal» dobta el magától az «özvegyi fátolt», — elhagyva vele a Petőfi-nevet.

Később Gyulai — ki aztán sógora is lett Juliának, testvérét: Szendrey Marit vevén feleségül — megbékélt vele s mindkét álláspontja érthető, talán helyes is volt: az is, mikor az igazán nem várt fordulat keltette felindulásban annyira kikelt Petőfiné ellen, — s az is, mikor az indulat lecsillapodtával, s bizonyára sok minden körülményt mérlegelve és sokat megértve, megbocsátott — Horváth Árpádnénak . . .

★

Ime, néhány apró tükördarab, melyek magokban véve bizonyára nem nagy jelentőségűek, de alkalmasak arra, hogy irodalmunk egyik kiváló alakja egyéniségének egy-egy vonását tükröztessék. A jeles stilisztza, az éles szemű kritikus, a gyengéd lelkű költő s a megalkuvást nem ismerő férfi alakjának körvonalai élénken mutatkoznak e levelekben, s az egymást követő sorokból egy olyan pálya emlékei visszhangoznak, mely pályának voltak ugyan sikerei mellett tévedesei, dicsőítői mellett ócsárlói is, — de melynek hőjét sohasem vezette más, mint meggyőződése, s a szépnek, a jónak, az igaznak szeretete!

LEGIFJ. SZÁSZ KÁROLY.

FEJEZETEK A PETŐFI-KÉRDÉSHEZ.

I.

Köztudomású, hogy legismertebb, legkedveltebb, s a külföld előtt is legnagyobb lírikusunknak elfogadható szellemi arcképét máig sem sikerült egy összhangzatos kép síkjára vetíteni. A Petőfi-kérdés ma sürgetőbb mint bármikor is volt s minél inkább halmozódik a részletadatok és magyarázatok rendszertelen torlasza, annál elodázhatatlanabb kötelezettségünk a költő lelkéhez igazító Ariadne-fonalat felkutatni. Kiáltó szükség az élő, érző, igazi embert megtalálni, aki nem lehet sem emberfeletti tünemény mint a lelkesek, sem kettős lény mint a lelkiismeretesebbek akarják feltüntetni. Látnunk kell végre, hogy merőben önálló zseni vagy ötletes utánérző és utánköltő, hogy forradalmár vagy nyárspolgár, hogy korhely különöc vagy érzékeny «gyerekkedély, hogy kérkedő irodalmi krakéler vagy szigorú önbíráló,» hogy betegesen hiú vagy büszkén szerény, egészségesen józan vagy lázasan beszámíthatatlan: földi ember vagy mithoszi vates volt-e tulajdonképen. Egy határozott szó hiányát érezzük, mely a bábeli zavarból az itt-ott kihangzó, de túlharsogott helyeset a kiválasztás súlyával ismételve és a keretadó összefüggés segítségével mint egészet, ellentmondást nem tűró tényt görgesse a fülekbe és a köztudatba.

Mint ismeretes: Petőfi emberi és költői jellemének fejlődésében a legnagyobb zavarokat és zökkenést az az 1845—1846 körül jelentkező váratlanul meredek változás okozza, melyet már Gyulai Pál is olyan fontosnak látott, hogy az 1846. évvel ékelte két részre (1834—46 és 1846—49) Petőfi költői pályáját.¹ A régi és új Petőfi e tudatos megkülönböztetését egy újabb kutató határozottabban így fejezi ki: «Voltaképp két Petőfi van. Az egyik — a saját napjainak tüzetől áthevült szónokias Petőfi, — a lelkesedéstől és izgatottságtól

¹ *Petőfi Sándor és lírai költészetünk.* (Új Magyar Múzeum, 1854.); legújabban (1908.) az Akadémia kiadásában a *Gyulai Pál kritikai dolgozatai* c. kötetben. (Megjelent a Petőfi-Könyvtár 5. füzetében is).

elragadott néptribun, a világszabadság és a nemzeti forradalom zászlóvivője. A másik Petőfi — a szerelem és természet költője.»¹ Ugyane kettősséget mutatja csirájában — egy más kritikus szerint² — már a költő ifjúkora is, holott a dinom-dánom és a halálvágly képezik az ellentett árnyalatokat.

A főzőkkenő: a forradalmi költő hirtelen előbukkanása sokakat foglalkoztatott.³ Tény, hogy 1844-ig két ifjúkori retorikus elaborátumot leszámítva, ú. n. «hazafias verset» nem írt; ⁴ amit 1844-ben ír (Honfidal, Egri hangok, stb.), a múlt dicsőség megénekelésének régi iskolás recipéje szerint készült és hazafiságuk akár a Bajzáé, akár a Vörösmartyé. Még 1846 elejéről is egész sereg verse szaporítja az általános hazafias-lira-tipust⁵ és hangja csak próbálgatja, fokozatosan fejleszti forradalmiságát. (Véres napokról álmodom. 1846. stb.) Az 1844-ben írt Védegyleti Dal és az V. Ferdinándhoz című, a költőtől később gyűjteményeibe fel nem vett költeményekben⁶ a király még egyenesen a «honnak atyja» és a költő «jó öreg király»-a, sőt a két évvel később írt Tigris és Hiéna c. drámában (1846) is — legalább némelyek szerint — «orthoarisztokratikusabb, mint akárhány arisztokratának nézett (pseudo) költő és — tragédiáját a magyar királyság apotheosisának lehetne nevezni».⁷ De ez a Petőfi, ki ép oly monarchikus

¹ Riedl Frigyes a Beöthy-féle Képes Magyar Irodalomtörténet. 1900. 2. k. 297. l.

² Hartmann János: *Petőfi-tanulmányok*. Bpest, 1910. 31. l.

³ V. ö. Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*. I. 346. l. *Petőfi költészete*, írta Szigetvári Iván. 1902. 39. kk. ll.

⁴ Jókai szabadabb értelemben írt ama kijelentése, hogy költeményeiben a hazáról szól az első vers és róla szól az utolsó (Havas Adolf: *Petőfi-kiadás*. Előszó. X. l.) szórul-szóra természetesen nem állhatja meg a helyét.

⁵ Szigetvári: i. h. 41. l.

⁶ Havas Adolf kiadása. III. 527—529. ll.

⁷ Meltzl Hugó a *Tigris és Hiéna* színházi bírálatában: 1883. (P.-ktár 10. füz. 190. l.) Talán túloz, bár mások is Bélát tartják «legköltőibb alak»-nak e siralmas tragédiában (Riedl). Béla király mindenestre mély és igaz meggyőződéssel mondja: «Szép és nagy a királyok hivatása. Ők a föld napjai. Kötelességek ragyogni és melegíteni» stb. (IV. f. 2., mihez v. ö. még a 4. j. végét is). Csakhogy ha szubjektívnek is tartjuk Petőfit, ki a *μύησις ποθέστω*s érdekében sem adna szereplői szájába olyat, ami nem az ő szívéből szól, figyelmeztetnünk kell a romantikus iskola követelte ellentét-szükségletre, melynek magasabb célja talán magyarázhatná e pillanatnyi «szimpátiát». Mindenesetre azonban Havas ellenkező nézete szerint (IV. 362. l.), ha tendenciáról e darabban egyáltalán lehet szó, úgy ép antiroyalistikus jut kifejezésre: «Ime, mondja a költő, a fejedelmi ágyak sem tiszták, s a

ézelme mint nemzete, e tragédiával körülbelül egyidőben írja a Voltak Fejedelmek című (Felhők, 1846), erősen «királyellenes» versét és forradalmi, majd republikánus pályáján rohamosan fejlődve 1848 december táján már *királygyilkosságra* buzdít (Akasszátok fel a királyokat). Ugyanez az önző-erőszakos Petőfi, az *arisztokrata* természet, A Nép (1846) a Palota és Kunyhó. A Nép Nevében (1847) stb. lépesőfokain a legnemesebb, legmelegebb, *szívbeli szocializmusig* (Apostol. 1848) emelkedik. *A monarchikus burzsoából népfelszabadító republikánussá vedlik.*

Elsőben az itt rejlő látszólagos dualizmus eloszlatására kell annak vállalkoznia, aki Petőfit megérteni és megértetni akarja. Hogy ez annak a könyvnek, mely néhány éve ama pretenciával jelent meg, hogy költőnk «befejezett szellemi arcképe»-t adja,¹ nem sikerült, a kritika szinte egyhangúlag megállapította.² Megoldásának gyökerei egyébként a közfelfogásba nyúlnak és ama hagyományos feltevést vallják éltetőjüknek, mely szerint Petőfi hazaszeretét Juliához való szerelmének hirtelen megdagadt vize öntözi és táplálja³ s «költészetének úgy szerelmi, mint hazafias-politikai iránya ezóta tárul ki teljes nagyszerűségében». Petőfi tüneményes lelki fejlődésének e magyarázatát Barabás is ismétli: «A szerelem tüzében kell égnie előbb, hogy érzelmeinek heve is legyen. Csak ebben a hőfokban (?) válik ki a hazaszeretet fogalmából a szabadság eszméje» (191. l.), vagy talán világosabban kifejezve: «Petőfi a szeretetből indul ki (sic) s így jut el a szabadság fogalmához» (192. l.).⁴ Csakhogy ez a hazaszeretet «végső gyümölcse annak a szeretetnek, mely a *családban* fakadt, a *barátságban* megerősödött,

királyi interieur utálatos fekélyei az egész nemzettestet megmérgezik. Hiéna-anyák tigrisfúkat szülnék s csak az emberi dúvadak egymás elleni harca menti meg a népeket a pusztulástól. *A jó király testetlen árnyék, ki csak imádkozni és sirni tud a népert.*»

¹ *Petőfi*, írta Barabás Ábel. Bpest, 1907. 3. l.

² E. Ph. K. 1909. 307. l. stb.

³ V. ö. *Petőfi Sándor*, írta id. Szinyvei József. Bpest, 1905. 64. l.

⁴ Más helyt: «Az igazi szerelem fel fogja korbácsolni a szunnyadó erőket, hogy az eszme szolgálatába álljanak» stb. — E nézetet legsímábbá Négyesy fejtette (*Petőfi-Almanach*. 154—163. l.). Szerinte a köznapi embert is megnövesztő szerelem, a tény, hogy Juliával *együtt* érez és fog fel minden benyomást, hogy nejevel mintegy hátteret, új erőforrást kap, hogy énjét kettőzi, quantitative növeszti és mélyíti, — oly hatalmas nekilendülésre képesíti, hogy «forróbban tudja szeretni a hazát, az emberiséget, a szabadságot is». — Fischer: *Petőfi's Leben*. 466. l., nem ily mereven mutatja az összefüggést: «Die Liebeslyrik geht in die patriotische Lyrik über, welche schon früher selbstständig neben ihr einberging.»

a *szerелеmben* pedig virágot hajtott» (188. l.) és csak közbenső állomása a költő fejlődésének, ki nemzete szeretésén át az emberiség szeretőjévé s ami nála ezzel egy: az emberiség szabadságának harcosává lesz.¹ Lélektani nehézségei, sőt ellenmondásai bőven vannak e felfogásnak, de ezt most hagyjuk.

Barabás zavaros törekvése szintén ott látja a nehézséget, hol már a kortársak is keresték, hogy t. i. milyen összefüggésben van költőnkkel a szabadság, és ama hallgatagon lappangó vád ellen, mintha ez csak hangzatos *jelszó* volna nála, igyekszik jelleme szigorúan szerves függvényének feltüntetni. Megoldásának (mint a hasonlókénak) irányító kiindulója, hogy a szabadság a priori benne van a költő lelkében, «mint ahogy benne van a növény is a magban», — de ennek természetes úton ki kellett fejlődnie. Hogy a «természetes út» aligha úgy vezet, mint láttuk, már sejtjük és még visszaéerünk rá. De talán a kiindulópont se egészen megbízható, noha tudjuk, hogy majdnem általános az «egyenesen a szabadság eszméjével szívében született»² Petőfiben hinni. Anélkül, hogy a kérdés lélektani gyökeréig — az emberi jellem determinált vagy determinálatlan voltának vizsgálatáig — bocsátkoznám, utalok az étherikus látszatra, mely az ilyfajta megállapítások tudományos komolyságának veszélyben forgását jelenti. Pillanatig se jut eszünkbe a szabadság-eszme befogadására valami lelki készsége (diathézist) költőnkben kétségbe vonni, ami minden őszinteségének és jóhiszeműségének tagadását jelentené, de viszont semmi pozitívum, semmi tény nem mutatja — még en miniature sem — a gyermek-Petőfiben a haza- és szabadságszeretet későbbi élőkfályaát. Szabadságeszméje nem lehet valami égből kapott szikra, mert ilyeneket bajos komoly lelki vizsgálatnál tényező számba venni. Így bele kell esni ama tudományon túli, lemondó, mondhatnók nihilisztikus végletbe, mely olyan ellenőrizhetetlen tényezőkben keresi a maga magyarázatát, minthogy «az igazi genius a maga világgképét *magával hozza erre a világra s itt nem ismer más tennivalót*, (sic!) mint ezt a magával hozott világgképét *színesnek kifejtteni*».³

Petőfi szívében bizonyos tulajdonai folytán lehetett bizonyos hajlam, mely megfelelő irányú hatások megfelelő felvételére és ezen hatásokkal szemben olyan visszahatásra képesítette, mely mint féktelen

¹ A hagyományozott fejlődés-láncolatot Barabás lélektan-ellenes mérenylettekkel diszkreditálja a 193—4. lapokon, hol «a költő jellemének fejlődése az *öslélekből* (?)» hámozódik és minden gondolat az «erkölcsi jellem» előre bevitt eredménye felé iparkodik.

² Ferenczi Z.: *Petőfi és a szabadság eszméje*. Bpest, 1904.

³ Kristóf György: *Petőfi világgképe*. (Protestáns Szemle, 1910. 660. l.)

szabadságszeretetet nyilvánul előttünk. E kissé talán elvont és még homályos szavak kifejtése elibe ragadna mondandónknak, azért előbb megvonjuk a Barabástól szerencsétlenül képviselt hagyomány mérlegét. Ez Petőfi lelkének megmagyarázásához oly pontot választ alapkönek, mely az aristotelesi *μετὰ τὸ φυσικά* birodalmába tartozik s így a léleképület tégláinak még ügyesebb ragasztása mellett se állhatná ki a teherpróbát. Az «öslélek megnyilvánulása»-nak keresése pedig — Barabás egyéni sajátja — csakúgy mint «a nemzeti genius felébresztése»-hez címzett egytestvére, komoly cáfolásra számot sem tartható délibábok, melyek egy teljesen kimagyarázhatatlan eszmekör ingoványába vezetnek, ahol azután a magyarázók «jóakaratok szerint alkotják meg Petőfi egyéniségét, világfelfogását». ¹ Akik ily sikamlós talajra nem akarnak ereszkedni, igazat fognak adni nekünk, ha Barabás könyvével a nehézségeket nemhogy megoldottaknak nem tekintjük, hanem épen a «nagy könyv»-ből kiáradó, lezáró igény folytán csak újból és szomorúbban összezavarva látjuk.

Egyéb megoldási kísérletek egy részének revíziója alól felment részben kiáltó tarthatatlanságuk, részben hogy erőlködésük már magában hordja cáfolatukat. ² Csupán három, azaz lényegében két kísérlet taglalását tartjuk — úgy a bennök rejlő, de (elhamarkodott általánosítással) hibásan uralkodóvá tett valóság-mag jogos provokálásának, mint egyes, kellő megfordítással, emelendő épületünkbe jól beilleszthető kövek használhatóságának okán — helyénvalónak. ³

¹ Már Kende F.—Gömöri Gy.: *Petőfi világnézete* (év n.) 6. l.

² Ilyen pl. a feltevés, mely szerint «1846-ig Petőfi — csak fogalmi szempontból ismerhette — koránál fogva — hogy mi a haza, a nemzet, mi az a világboldogság?». És «minél közelebb jut a férfikor érettségéhez, annál mélyebben érzi és érti eszményeit s annál cselekvőbbé válik a maga szerepe is eszményeinek az életében, annál lelkesebben azonosítja magát ideáljaival: a haza és népszabadsággal»; (Kristóf Gy.: *Petőfi ifjúkori költészete*. Uránia 1909. 165. l.) mert ha el is fogadnók épen a 23. évet a meginduló átmenet (a férfikor) kezdetének, még nem tudjuk az ideálok azonvalóságát s a fejlődés rohamos menetét megérteni, — arról nem is szólva, hogy ép Petőfinél nincs előbb tanult elmélet, melyet valahogy később a tett vált fel. Hiszen például előfordul-e a világboldogság ideálja valaha is gyerekfogalmi közt, vagyis mielőtt programmjává lett? stb. Ép hogy 1846 után sok oly eszméért harcol, melyeknek azelőtt nemcsak a magyar köznép «nem hallotta hírét sem» (v. ö. 1849 jan. 13-án Kossuth Lajoshoz írt levelének öntudatos ténykimondását), hanem neki magának se volt róluk fogalma.

³ Mindenesetre érdekes Palágyi Menyhért gondolata (*Petőfi*. 1889. 18. kk. II.), mely szerint az «új» Petőfi a *világfájdalmas korszak* vergődései közt

Egy felfogás, két lényeges oldala szerint, Petőfi szabadságérzését majd mint az *egyéni szabadságszeretet* természetes *fejleményét*, majd mint a *milieu eredményét* tünteti fel. Az előbbi árnyalat értelmében Petőfi szabadságszeretete «a korlátlan egyéni szabadság» ama «sóvárgása», mely már gyerekkorában jellemzi őt. «Az egyéni szabadság — korlátlan felfogása és alkalmazása vezet a szabadság egyetemes, mondhatni elvont eszméjéhez: a magyar nemzet felszabadítása gondolatán túl a világszabadság eszméjéhez.»¹ Ugyanezt más helyen úgy fejezi ki Ferenczi, hogy a szabadság eszméje «majd mint *egyéni szabadság*, majd állandó foglalkozástól ment *függetlenség*, majd *a magyar nép felszabadítása* a feudalistikus viszonyok alól, majd — *a francia forradalom hatása alatt* (!) — *a világszabadság metafizikai eszméje*» mutatkozik, sőt 1848-ban «az Ausztriától való függetlenítést értette alatta *a népreszpublikai átalakulás* érdekében».²

Az utóbbi árnyalat értelmében Petőfi hazafias költészetének eredő szála a költőt érő környezeti benyomásokból (milieu) adódnak, de szerephez jut ennek keretében az előbbi felfogás: az egyéni és nemzeti függetlenségvágy egymásból származásának segítsége is. «Az édes anya iránti szeretet, a gyermekkori emlékek kedvessé teszik szülőhelyét, a szülőföld megtanítja az Alföld imádására, — később ezért (?) megszereti az egész országot és e szeretetet növelik múlton lelkesülő tanulmányai és úti emlékei. A honszerellemmel testvérérzés a költő szabadságszeretete, mely már *diákkorában nyiladozó függetlenségi törekvéséből sarjad* s végül a világszabadság eszméjében éri tetőpontját.»³ És mikor a két összetartozó árnyalat egybeigázásával mondja Hartmann,⁴ hogy «Petőfi hazafias költeményei és szabadságdalai a fejlődés csúcán mutatják az érzelmet, melynek magvául az anya iránti szeretetet és egyéni függetlenséget jelöltük meg», ez annyit jelent, hogy az 1846 körül támadó 'új' Petőfi adva van előbbi önmagában, ha a gyerekifju

születik meg s «1846-ban, mikor pesszimizmusából kigyógyulni kezd, egyszerre találja meg szerelmi és politikai eszményeit, Juliáját és a világszabadságot» (20/21 l.), — de sajnos, a lélektani magyarázat kifejtésével Palágyi adós marad.

¹ Ferenczi: *Petőfi és a szabadság eszméje*. 5. l. Hasonlóan Riedl, *Petőfi Almanach*. 107. l. stb.

² Ferenczi: *Petőfi és a socialismus*. Értek. a m. tud. ak. ny. és szépir. o. k. 1908. 20. köt. 1. sz. 20. l. (A «szabad» szónak és származékainak különbözően árnyalt használatát — szám szerint is — csoportosítja u. o. 20/21. l.)

³ Hartmann: i. h. 55. l.

⁴ I. h. 60. l.

egyéni függetlenségvágyát és növő körű életkörnyezete iránt növő körű szeretetét kellő világitásba állítjuk. A szempont melynek e felfogás katonája a *self-made Petőfi* felfogása, noha a segítségül vett francia forradalmi hatás mibenléte nem tisztázódik eléggé; noha nem oly magától értetődő, hogy valaki az egész országot megszeresse az Alföld miatt, holott még az ország szeretete se egy a hazáéval (épen Petőfinél nem); noha semmi útmutatást nem kapunk, hogyan képzeljük az egyes átmeneteket és főleg a világszabadság eszméjét a nemzeti függetlenség «természetes» fejleményének vagy továbbnövésének stb.

Azonban cáfolgatásra semmi szükségünk. Egy másik kísérlet, (emennek éles ellentéte) a maga plauzibilitása révén már pusztá szembeállításra is megingatja bizalmunkat. Ebben is milieu eredménye az 1846 utáni Petőfi, csakhogy élettelen élményeké, a betüké, az olvasmányoké, a tanulmányoké. «Ezt az evolútiót — mondja e nézet — nem magyarázza meg a politikai helyzet fejlődése, egyéni oka van ennek *Petőfi-tanulmányaiban. 1846-ban kezd behatóan foglalkozni a francia forradalommal.*»¹ Csakugyan: Petőfi magavallotta francia-barátsága is támogatja e feltevést: sokszor válik szinte szolgál utánzásban láthatatlanná az ő egyénisége, diadallal kiáltja ki, képeivel, könyvtárával, külsőségekkel ostentálja francia mestereit; versei, prózája (naplója), hátrahagyott jegyzetei² stb. mind e szélsőséges felfogás ágyát melengetik, mely szerint a szabadságharc Petőfije a franciák szorgalmas tanítványa, úgyszólván *beletanulta magát* a szabadságharcba (helyesebben a forradalomba), elméletben kiformalta magának s jól-rosszul «alkalmazta». Eltanult érzelmeket, utánzott elveket (demokratizmus, kozmopolitizmus stb.), sőt gesztusokat.³ Ez itt megpendített felfogás a *tanuló Petőfit* engedi előtérbe, az idegen szellemek munkáját percipiálót, sőt reprodukálót. És ha ezt így nem is fogadhatjuk el, annyit mindenesetre lát az elfogulatban bíráló, hogy a teljesen önálló Petőfit, ki minden idegen egyéniség bevonása nélkül teljesen érthető legyen, csak az elfogultság tudja elképzelni. Mint már

¹ Szigetvári: i. h. 44. l.

² Havas: VI. 255—264. ll. stb.

³ Kende-Gömöri: i. h. 85. l. «Lángoló versei, melyeket a forradalom előtt a forradalomért írt, erejüket innen (t. i. a francia forradalomra vonatkozó olvasmányaiból) nyerték» stb. Zavarosan és igaztalanul szól erről Szász Zoltán a Nyugat 1912 június 16-i számában 1035. l., melynek megjelentekor e fejtegetések már teljesen lezárva készen állottak. — (Marót Károly kéziratát 1912 júniusában kaptam. Szerk.)

Gyulai látta, a tanulás tényezője okvetlenül szerepet kér,¹ legfeljebb e szerep milyensége lehet kétséges.

Kérdésünk oda konkrétizálódott: Megérthető-e Petőfi 1846 körül rohamosan induló lelki irányváltoztatása saját lelki fejlődéséből vagy idegen lélek hozzávonása után adódott; *magától lett-e az, új' Petőfi — önlelkéből, vagy felvett idegen lelkialkotórészeket is — tanulmányaiból?* És itt már nemcsak a szabadságészme *eredetének*, hanem *milyenségének* ellentétes felfogása is rejlik. Az első feltevés megengedi, hogy Petőfi «imádta a szabadságot, mielőtt áldásairól meg lett volna győződve»,² önmagáért, ösztönösen, l'art pour l'artosan. A második szerint csak a józan okoskodás vezeti hozzá a költőt,³ nem víziós imádat, ami szinte kihívja az erkölcsi értéket illető kételyeket s pózra, szenvedésre, őszinteség-hiányra enged kilátást. Szóval e két párt végső eredményben azt jelentené, hogy az 1846—49.-i időszak Petőfije vagy *selfmade, víziós, ösztönös zseni vagy tanuló hajlamú, nem mindég őszinte és nem a legönállóbb egyéniség.* Az előbbi a józankodók, az utóbbi a lelkesek élénk ellentmondását provokálta és méltán: Érezzük, hogy egyik félnek se lehet teljesen igaza.

Mint már érintők, a költő előző évei is rejtegetnek hasonló problémákat. Ilyen *pesszimizmusának* kérdése⁴ s ezzel kapcsolatban a Felhők ciklus⁵ és a Világgyűlölet palinodia⁶ (1846) viszonyának sokat vitatott ügye. A kérdés, hogy a Felhők szerelemben és barátságban csalódott lelkéből (l. az életrajzot) vagy Shelley és Byronrajongásából *erednek-e, az igazság valami ösztönös megérzése* folytán egészen már nem áll a kiáltó homloktérben. Vannak ugyan olyanok, kik az «idegen rész» teljes hiányát látják jónak hirdetni,⁷ míg mások «Byron egéről szakadt jégvirágok»-at emlegetve lelketlen utánzást, a byronizmus beteges életnézetével való «kacéerkodást» látnak,⁸ egész-

¹ «P. bewahrheitet durchaus nicht die falsche Doctrin, dass das Genie nichts zu lernen brauche — er ist vielmehr ein Beweis für das richtige Axiom, dass das Genie aus allem und Jedem lerne» Fischer i. h. 249. l. és Kende-Gömöri 45. l.: «Zseni volt Petőfi és éppen ezért volt szüksége, hogy mindent ismerjen, mindenből tanuljon» stb.

² Ferenczi: *Petőfi és a szabadság eszméje* 5. l.

³ U. o. 6. l.

⁴ Mint már Gyulai kiemeli (Akad. kiad. 192. l.), Petőfi csak «világgyűlöletet» említ, nem «világfájdalmat».

⁵ Kelt Szalkszentmártonban, megj. 1846 ápr. 23. Emichnél.

⁶ Életképek. 1847 márc. 6.

⁷ Barabás. 101; Palágyi 18. l. stb.

⁸ Hartmann. 31, 34; Babits Mihály: *Petőfi és Arany.* (Nyugat, 1910. II. 1581. l.).

ben azonban már Gyulai is elismeri, hogy Byront, Shelleyt, Lenaut és Heinet oly időben olvasta, mikor műveik hangulatának leginkább megfeleltek, amit azután mások úgy fejeztek ki, hogy *hangulata taszította* e pesszimisták felé ¹ és ezzel a különben sem bizonyítható utánzás kérdésre már el is vesztette életét. Viszont itt a pesszimizmus *ethikai milyenségének* kérdése lép elő: Meltzl elszigetelt véleményével szemben, ki szerint «Petőfi pesszimizmusa oly érett, hogy e nemben ritkítja párját még az egész világirodalom költészetében is,» ² a — még a Felhők évében megírt Világgyűlölet, (melyben alaposan elszámol a maga «epéből készült sárgazöld pápaszemes» verseivel,) élénken zúdította fel a kritikusok kételyeit: Lehetett-e őszinte az a többször hangoztatott «roppant ember- és világgyűlölő» ³ hangulat, melyet ily hirtelen levetkezett? ⁴ Vagyis: ha már nem tanulmánya, hanem érzelme a Felhők költőnknek, «az önámítás és szeszély szüleményei»-e (Gyulai, 192. l.), avagy lehetnek őszinte lelkének igaz gyermekei is? És erre majdnem általános, mert Petőfi aktuális felfogása mellett kényszerű is a *tagadó* válasz, mely az utánzás Scyllájából csak a *szenvelgés* Charybdisébe engedi a szegény magyar Odysseust.

Ide tartozik általában minden, ami költői ésszinteségének kérdésével összefügg, — egy tipikus esetet említve: *korhelységének* kérdése is. A kortársak és közelutódoktól ránkmaradt ama nézet, hogy a bor- és korhelydalok költője valami megátalkodott lump volt, «a kóbor diák, a könnyelmű kalandor tudata» (Palágyi), ma már ellensúlyozásra talált ama tisztult helyesbítésben, mely szerint költőnket bordalainak gyakorlatától a legnyárspolgáribb mértékletesség, sőt a legjózanabb, legfiliszterebb ellenszenv távolította. ⁵ Verseiben dicsekszik

¹ Erdélyi: *Pályák és pálmák*. A. Fischer. 306. l. — Ferenczi *Életr.* II. 232. kk. II. kül. 243—4. l.

² I. h. 174. l.

³ 18. úti levelében. A *Világgyűlölet*-ben „Én is gyűlöltem...“ stb. Később persze könnyebben veszi.

⁴ A költő maga a *Világgyűlölet*-ben érzelm és értelem nélküli utánzóit okozza e változásért: «amióta e bitangokat | Láttam, mint vágnak Byronképeket, | Azóta gyűlölségem megszakadt». Ugyanezt hangsúlyozza Ady Endre: *Petőfi nem alkuszik*. (Renaissance 1910. I.) 338. l. stb.

⁵ Körülbelül ezen értelemben mondja Móricz Zsigmond, (Nyugat, 1909. I. 532. l.) hogy sohasem írt *boros* verset. Már Meltzl (94. l.) nehezten Gyulaira a korhelykedés szó használata miatt és egyfelől az önirónia világos nyomaira (v. ö. *Ivás közben, Szobámban, A csavargó*, stb.), másfelől amaz általános pszichologiai törvényre utal, melyet pl. Scheffel, a Gaudeamus szerzője igazol fényesen: A „magasabb rangú költő“ bort predikál, de vizet iszik.

könnyelműségével, adósságaival, pedig önvallomásai nélkül is tudjuk, hogy «pénz dolgában nagyon scrupulosus»¹ volt, adósságot pedig ha csinált is nagy-akaratlanul, visszafizetésében pedansul lelkiismeretkedett.² A meg nem érdemelt «dicséret» őszintén, szinte sajnálkozóan szerény elhárításával korrigálja meg a «valami vad fickó» feltevését és csak annyit enged a bártfai levél «kálomista» írójának, a bor lángszerelmesének, «hogy csendesen vigadónak vallja magát».³ A kritikusok logikájának ez: vagy negédlést, emberi gyarlóságot, affectatiót jelent (minthogy bordalait nem a bor inspirálta, mondja Szigetvári) és így kortársaktól (Jókai stb.) is erősített önjellemzésének hitelt csak őszinteségének kétségbevonása árán szolgáltatnak,⁴ — avagy az utánzás hangsúlyozásával «mentik» ilyfajta költeményeit: Bordalait és könnyelműségfitogtatását Kölcseytől, Vörösmartytól és főleg Csokonaitól *tanulta*; később Béranger chansonjain edzette éberré utánérzésre hajlékony kedélyét.⁵ E két feltevés végeredményben egyet jelent. A lírai költő őszintesége a költő érzése: ha ez felületes vagy tanult, mint ilyen nem érdelmi a «jóhiszemű» lírikusnak járó hitelt. De viszont ha Petőfi igaz, egész költő — és ezt bajos kétségbevonni — mily egyéni érzelem az, mellyel a bordalok, a kétségbevonat őszinteség menthetők?

Hasonlóan ellenmondók véleménynyilvánításai a legkülönbélebb dolgokban. «Egyszer a világ közepébe helyezi hazáját és boldog, hogy magyarnak született. Majdnem egyidőben gúnyolja nemzetét — és idegen országokat állít mintaképül elébe.»⁶ — Dicsekvő csapodárságával, szerelmi verseinek soktárgyúságával élénk ellentétben áll legviharzóbb kamaszkorából (1843) az a szerénységével hitelt követelő pár sor, mely

¹ 1848 jún. 30. Pestről kelt levele (Baróti: *Petőfi újabb reliquiái*. 105. Havas: VI. 208. l.).

² V. ö. Bajzához (Hovasnál VI. 104) Nagy Ignáchoz (128/9), Tárkányihoz (130), Teleky S. gr.-hoz (155/6. l.) stb. írt leveleit. Amit pl. Barabás mond, hogy sohase csinált adósságot, szórul-szóra épúgy nem állhatja meg helyét, mint a már Fischertől (255. l.) visszavetett «védelem», hogy ‚Kostverächter‘ volt volna.

³ *Tompa Mihályhoz* (1844.); e verssel ennek *Bártfai levél Petőfi Sándorhoz* c. költői levelére (Életképek, 1844 szept. 4.) válaszol.

⁴ Meltz: i. h., Lessing és Schopenhauer példájával védi őszinteségét.

⁵ V. ö. Szigetvári: i. h. 84. l.

⁶ Kende-Gömöri. 112. l. — V. ö. már Erdélyi: i. h. 332. l.: «Hazáját gyakran nem adta volna az egész világért, máskor az emberiség nagy gondolatánál, mint csöppet a tengerben, úgy veszti el amazt ezekben, — és ezt [folytatja helyes érzéssel] — egy kritikus gúnyosan vetette szemére, elég igaztalanul».

a Zsengék egy elhanyagolt 'népdalában' erős monogám hangulattal vallja, hogy: — én kakas nem vagyok, | Hanem filemile vagyok, | *Egy a fészkem, egy a párom, | Egyért élek a világon*»¹ stb.² A sovinszta magyar, a csapongó szerelem-korhely egyfelől, újra oly vonások, mely a végtelen egyéni és közvetlen Petőfi arcképébe illenek, míg a külföldért lelkesedő, az érzelmeskedő hangok másfelől, újra csak a Pulszky óta gyakran kísértő impresszionista tanulóknak vagy a Gyulai-féle negédlőnek képét tolják előtérbe.

A komoly és önálló költő javára (másként nehéz Petőfit felfognunk) két figyelembevehető módon próbálták a nehézségeket eloszlatni.

Némelyek szerint³ bizonyos, beilleszthetetlennek látszó, féktelen hangulatnyilvánulásokat a költő «lelkének felületéről» veszi. «Élményei még nem üledtek meg, hogy érzelmeinek fenekére szállhasson.» A «pezsgó ifjú vért» emlegetik és azt tartják, hogy «Petőfi a nemzet általánosan ünnepeelt költője volt már, mikor egyéniségének legbenseje még alig nyilvánult költeményeiben.» Csakhogy e felfogással első sorban is magyarázat nélkül maradnak az ú. n. kalandor kora *utáni* «ellenmondások», azután pedig nem jutunk ki az őszinteség kérdésének labirintusából sem, mert míg itt Petőfi nagyon sok, értékes alkotásáról csak mint elpárolgó odanemvalóságokról, felületről felszálló gőzökről esik említés, nem szabad felednünk, hogy e nevének «országos hírt» szerző költemények nem lehetnek súlytalan, s így elhanyagolható részei Petőfi lelkének és költészetének. Tehát újra felbukkan a kérdés: Milyeneknek értékeljük őket etikailag?

A másik mentési kísérlet, mely a költő fejlődésének végső harmóniájában látja az ember megfejtését, lélektanilag nem intézi el, csak megkerüli a kérdést. Hogy Petőfiben «amit, a kóbor diák mulasztott jóvá teszi — az autodidakta,» s hogy «végre is megbízható állást töltve be, házaselettel végződnek szerelmei», már azért sem állhat meg, mert az egyes, így elkülönzött tények a valóságban összesznek, de különben is alkalmatlanul jut előtérbe bizonyos életszakok viszonylagos inferioritásának látszata. Vvilágos: a tények kényszere alatt szabott, mondvascinált magyarázat sikertelenül alkudozik.⁴

Úgy hisszük, nem elhamarkodott, ha a tapasztalt eredménytelenség okára a *kiinduló főszeponctok helytelenségében mutatunk rá*, mert

¹ Havasnál III. 513. l.

² V. ö. még e sorozathoz a Barabásnál olvasható szembeállításokat. 197—228. l.

³ Ilyen Palágyi. 9. és 10. l. stb.

⁴ Hartmann: i. h. 12. l.

józan eszünk is sugallja, hogy *Petőfi szabadság gondolata nem lehet kivételes, égi szikra, pesszimizmusa eltanult szenvedés és ellenmondó versei közül — egyoldalú értékelés elfogultságával — lehetetlen csak az egyik fajtát tekintetni az »igazi»-nak.* Más oldalról más magyarázatokat kell keresni.

II.

A kérdés ama zavartokozó felállításában, hogy magából lett originális csoda-e Petőfi vagy ügyes és sokoldalú utánzó, egy régi babona és a reakcióként támadt túlzó visszahatás káros horzsolódása érezhető. A legkülönfélébb árnyalásokban és elváltozásokban máig kísértő téves felfogás legdrasztikusabban a *«vadzseni»* fogalmával foglalható össze, noha épen e szót Petőfivel kapcsolatban napjainkban már sokan és élénken kifogásolják. De vissza-visszaütasítva is állandóan kísért és energiákat köt le elszármazásaiban, melyek ez alapjukról elszakadva, ezt meg is tagadva, külön életet élnek, — nem kis veszedelmére a költő igaz megértésének. A legszívósabbakat, legmakacsabbul visszajárókat már csak azért is jellemeznünk kell, mert a lerombolandó bálványok kövén kell az új templomnak épülnie.

Az az őszinteség, melyre a féktelen egyéniséggel szemben kritikaink helytelen felfogása úgyszólván kötelezve látszik magát érezni, tarthatatlan kiindulási alapnak. Az elfogultság az «őseMBER őszinteségének és kiméletlenségének», a fajmagyar szókimondásnak és az egyéni féktelenségnek annyira típusává tette a költőt, hogy teljesen megfeledeztek az emberi és lírikusi őszinteség különbségeiről. Mikor Petőfi azt írja, hogy «születésekor a sors az őszinteséget bölcsejébe tette pólyának s ő elviszi magával a koporsóba szemfedőnek», mikor felháborodása lámpavasra kívánja a jezsuitákat,¹ — olyannak festi magát, aminő. Csakhogy az emberi és férfiúi őszinteséggel gyakran nem esik össze a lírikusi, anélkül, hogy a költői jóhiszeműség veszélyben forogna. A lírikus még nem utánóz és nem szenved, ha egy feltoluló érzést, ragadó hangulatot, akár apotiori egyéniségének pillanatnyi, öntudatlan kirekesztésével is költemény erejére növeszt fel magában és amíg költői heve első megadottságában is oly hangokkal tudja érzelmeit kifejezni, melyek *magukban* semmi tápot az őszinteség kétségbevonhatására nem adnak, addig tőle senki az erőltetett, (idegen elméknek való) lelki analízist, hangulatainak és ezek indító okának skrupulózus számonvevését nem követelheti. Petőfi például — mint tudvalevő —

¹ 14. úti levél, 1847. júli 17. V. ö. 1847.-i ki nem adott előszavát (*Petőfi-Almanach*) stb.

«nem táncolt, nem dalolt soha,» legjobb barátai se látták «még csak jókedvre valót is inni,» mégis őszinték bordalai; amint már Jókai mondja,¹ van bennök «valami férfiasággal kérkedő lendület», mely a lelkéhez tartozást már magában biztosítja. Hát még ha hozzávesszük, hogy e híd használására észrevétlenül egy másik ösztönös, ősi erő: az (öntudatlan) önfentartási lendület is taszította. E dalainak virágkora (1844/5) összeesik szűkösen fizetett segédszerkesztőségével Vahottnál, ki nemcsak lapirányító ízlésével, a neki szabadon álló választási jog csendes kényszerével, de dicséretével, elismerésével, szóval pozítíve is ösztönözte élces, boros, betyáros, szóval «eredeti magyaros» költeményei írására.² Hogy e tényezőket a magába néző ember közelségéből ha akarja se ismerheti fel s ha felismeri is, nem kürtölheti világgá (már költőileg alkalmatlan voltuknál fogva sem), — a dolog természetében van. Itt csak az egy kérdés tehető: volt-e valami érzelmi *mag*, melyet férfias lendülete és önfentartó ösztöne felfejleszthetett. És ez irányban nincs kétség: úgy Dunavescén, mint pesti segédszerkesztő korában, (mikor is legtöbb bordinát írja), kedvére való és nagy gyönyörűséggel frekvenciált társaság adja meg őszinte alaphangulatát.³ Amivel úgy hiszem, megérezettük, milyenek amaz esetek, melyekben az őszinteségre való hivatkozás, annak hiányolása legalább is erősen időszerűtlen. E helyesen, a költői természetrajz alapján, értelmezett őszinteség pedig még így is sokkal nagyobb fokban lelhető fel Petőfiben, mint a világirodalom legtöbb lírikusában.

Másik végzetes félreértés, melybe a nemzeti geniust elementarisan életréhvívó, a nemtanuló, magából lett zseninek elképzelése sodorta a nem világos tekinteteket: *népköltészetének* helytelen értelmezése. Nem akarjuk a protestálás hangját valótlanóságok — jóllehet tagadó — utána-mondásával is tompítani, azért csak emlékeztetünk rá, mily félreértések tárgyává lett «a nép ajkára keblének mennyei manóját» hullató költő egyik-másik kijelentése. Pedig rég kétségtelen, hogy «Ahogy bordinátait nem vette a borból, úgy népdalait nem vette Petőfi a néptől» (Jókai) s «mikor Petőfit mint népköltőt dicsőítik — Meltzillel együtt nekem is úgy tetszik — mintha hallanám az utókor neveté-

¹ Előszó (XI. és) XII. l.

² L. kül. a Pesti Divatlap 1844.-i évfolyamát. Ferenczi vonatkozó fetegetéseihöz (*Életr.* II. 16. k. l. 164—6. 28/9. l. jegyz. I. 308. stb.) — anélkül, hogy Vahott védelmére kelnének — csak azt kell hozzátennünk, hogy amint Petőfi «ujságíró», úgy «szerkesztő» Vahott, kinek alkalmazkodnia kellett a tömegízléshez és követelményeihez.

³ «Er war ein Tafelgenosse, den der Wein begeistern, doch nicht trunken machte», Fischer 255. l.

sét az összehasonlító irodalomtörténet legkomikusabb s egyszersmint legszomorúbb tévedése fölött.¹ Petőfi a népköltészet ősi forrásaiból semmit sem kölcsönzött, csak fordítva áll ez: Mint ő is hirdette: a népnek dalolt és a nép ajkára vette, amit ráhullatott.² Azok, kik Petőfit népiességében keresik, külsőségeken, rosszul értelmezett nyilatkozatokon megtévedve, a népdallal épen elhomályosítják, «kitagadják Petőfi költészetéből magát Petőfit»,³ ezt a «már szinte őrjöngő arisztokrata természetet» (Ády), magasan szárnyaló művészegyéniséget. A nép szeretése (— magában is sokszor félreértett vonása Petőfinek —) nem jelenti a népköltőt és ha valaki ezt a költőből akarná — vallo-másaként — kiolvasni, azt már készen várja a figyelmeztetés,⁴ hogy ki a «természet tövises vadvirágának» nevezi magát, «azon módon meg is szünt ily vadvirág lenni;» sokkal tudatosabb, semhogy a népköltészethez bármi köze is lehetne.

A tüneményes, «égi küldött» fogalmának feltünőbb kidomborításához harmadik jogcímnnek tekintették Petőfi unalomig hajtogatott *jóslatait*, melyekben maga és hazája jövőjét kiáltotta ki. A frázisok tengerin túl csak a vatesi vonások komoly aláhuzásait vesszük tekintetbe,⁵ mikor figyelmeztetünk rá, mily kielégítő magyarázatot kínál a józanságnak úgy a költő heves természete, olvasmányai okozták hallucináló ingerlékenysége, mint az aktuális körülmények, melyek e népét oly erős akarattal vezetni látszó embert, részben egyenesen általa felidézttetve,⁶ körülvették. Hiszen ha követni akarnók ama módszer párfját, épúgy nézetnők a «forradalom megérzését» a tanulásból természetes, elhamarkodott azonosításnak és egy tényleges erőfeszítésekkel jól-rosszul keresztülhajtott program bátorító Macbeth-reklámjának. Hiszen ha megadnók komoly nevetségének a nevetséges komolyság elégtételét, szembe sorakoztathatnók e felfogással — egy csak tréfaformában nem kegyeletsértő persiflage realizálása gyanánt — Petőfinek (természetszerűleg) szép számú *nem* teljesedett jóslatait.

Last not least hízlalta a tévhitet az Aranynyal való ellentétkere-sés, amivel lezárom ez áldatlan sorozatot. Aki tudja, mily csapásai

¹ I. h. 190. l.

² V. ö. Vikár Béla: *Petőfi a nép közt.* (Petőfi-Album 1898, 135. kk. ll. stb.)

³ Palágyi: i. h. 16. l.

⁴ U. o. 13—14. l.

⁵ Fischer 466, Kacziány: *Petőfi* 1900. 15. l. stb.

⁶ V. ö. Kende-Gömöri. 118. l.: «Nem csodás jóvendülés, hanem tisztán észszerű következtetés», amidőn a «Rettenetes napokat látok közeledni»-t leírja.

az igazi irodalmi felfogásnak, a maguk világosságával mily sötétséget terjesztők az olyan párhuzamos jellemzések, melyeknek hirhedt mintája az Ilias «felkelő nap», az Odysseia «lemenő hold» volta, teljes mértékben érti, mily rettenetes retardálását jelenti az igazi Petőfi felismerésének az Aranyval való, oly csábítóan látszó, logikus összevetés. Hányszor vad, elődöket, tekintélyt nem ismerő, iskolázatlan parasztszeni Petőfi, csakhogy nagy tudású könyvforgató barátját élesen lássuk kultúrzseni mivoltában! Longus est ordo idem decus petentium! És kár, hogy habár csak látszólagosan, de amaz élesszemű költő-kritikus is növeli a zavart, aki *egy* lapon gúnyolja — és méltán — Hartmann «öregen született Arany»-át és «fiatalon meghalt Petőfi»-jét¹ és látja — se az orthodox, se a modern elképzelésnek nem adva igazat — Aranyt «beteges abnormis zseninek», Petőfit «egészséges nyárspolgárnak», *egy* más mellett.² Az antitézis lehetetlen módszer, mert természetében hordja tudománytalanságát, az előre bevitt eszméssel való manipulálás és a szimmetria keresését. Már pedig a szimmetria irányában semmi belső kínálkozása nem lehet két költőegénységnek, kiknek minden közösségük kortárs voltak, a versírás, lelkük egy pár «korszerűen» közös húrja, pár közös élmény barátságuk idejéből, de egyéniségük, költői és emberi fejlődésük semmi természetes közös alapot nem kínál. Mihelyt pedig az alap tőlünk származik, önkénytelenül önkényesek leszünk és legjobb akarattal gázolunk két egyéniség szentélyébe.

A most érintett erős áramlatok megteremtették az alapjában szükséges, de módjaiban túlzott reakciót, mely viszont az idegenszerűség, az *átvétel* leselkedő, álruhás alakjaiban bukkan fel.

A helyesen látók, kiknek figyelmét nem kerülte el Petőfi tréfás-és bordalainak egyéniségével ellentétes természete, célozhattak a bordal «divat» magyar előzőire; látták Csokonai tréfáinak rokonvonásait; a meglepő optimizmus kivirágásaiban: a gondtalan, epikureushangulatú bor- és társasági dalokban, a korhely élet dicséretében, a hitelezők üldözése miatt mimelt félelem-hangoztatásokban Bérangerre ismeretek.³ Ugyancsak Béranger felé mutatnak Petőfi genre-darabjai, refrain-

¹ Hartmann, 15. l.

² Babits: i. h. 1584/5. l. — V. ö. Pogány József csak némely tekintetben figyelemre méltó kritikáját *Arany contra Petőfi* (Renaissance 1910. II. 514.) — Amit különben Babits helyesen lát, bizonyára a párhuzamvonás nélkül is látta s ami nehézkességet s talán «személyes» látszatot tárgyalása és végformulája maga után vonzol, nem kis mértékben köszönheti az ellentétkeresésnek.

³ Bérangert először 1843/4. telén, Debrecenben forgatja, úgy látszik

nes dalai,¹ a proletár származás fitogtatásai,² hol az összefüggés felfedezésének bizonyos fokig teljes jogosultsága van. A Ferenczitől csoportosított genre-költemények³ kétségkívül tartják Bérangerrel a rokonságot; a refrain kétségbevonhatatlanul az ő tanulmányozásának eredete (a Dunavecsén irt «Gazdálkodási nézeteim» kelte [1844] is elárulja); az új, addig nem-magyar hangot, mely alacsony származásával dicsekszik, Szigetvári méltán vitte vissza Béranger olvasására stb. Itt tehát igazság rejlik, csak a tény helyes beállítása körül lehetnek vétségek. Nem lehet ugyanis eléggé hangsúlyozni, hogy Petőfi bordalain sehol Csokonaiéik, genre-jain sehol Béranger egyenes hatása ki nem mutatható és hogy társasági és bordalokat Béranger ismerete előtt épűgy irt, aminthogy 1845 után, mikor Béranger bámulása éppen virágjában volt, már csak sokkal ritkábban.

Hasonlóképp nem vonható meg az igazság magja ama felfogástól sem, mely Petőfi szocialista «készültségét» akarja a homloktérbe tolni. Az a vita, melyet nálunk egy párt célzatossága⁴ provokált, a «vörös zászló» és a «nemzeti múlt» antitezise⁵ helytelen világitásba állították e kérdést, melynek így már egyformán ártottak a mellette és az ellene szavazók. A nagyranőtt zavar oka amaz ellentét kiemelése körül kereendő, hogy bár a szocializmus szavát vagy eszméjét Petőfi műveiben még körülírva se sikerült felfedezni, viszont «mégsem lehet mondani, hogy elveiben ne volnának itt-ott olyanok, melyek az akkori sociális tanokkal rokonok».⁶ Az alkalmatlan dilemmát két elemi hiba elkövetése okozza. A mai szocializmus alapjait Marx csak 1847-ben kezdi lerakni s Petőfi idejében nálunk még tudomást se vettek róla.⁷ Költőnk ú. n. szocializmusa, tehát csak szabadságeszméjének lehet valami-féle árnyalata⁸ és messze áll attól, hogy a mai tömegszocializmus értelmében az egyéni erkölcsiségnek a tömegekörkölcsiségben való fel-

hatástalanul. Eredményesebben 1844 tavaszán Dunakeszin. Nevét 1844 júniusában említi először *Irtóztató csalóddás* c. versében (Pesti Divatlap I. évnegyed).

¹ Először Salamon Ferenc figyelmeztet rá. Kifejtve Ferenczi: *Béranger és Petőfi* i. h. 113— (117, 117—8, 118—) 122. l. *Életr.* II. 66. stb.

² Gyulai, 14. Szigetvári. 84. l. stb.

³ *Életr.* II. 68.

⁴ Pogány. i. h. 515. l. «harcosa volt új osztályoknak a régiek ellen, hirdetője új korszak a régi romjaira» stb.

⁵ V. ö. Schill Fülöp: *Petőfi mint a világszabadság s a hazaszeretet költője*. (Temesvári m. kir. áll. főreál. 1907/8. 15. k. 1.)

⁶ Ferenczi: *Petőfi és a socialismus*. 23. k. II. Riedl, *Petőfi-Album*. 114—5. l.

⁷ Riedl: u. o. 112/3. l.

⁸ V. ö.: «Ha ő a szabadságot és egyenlőséget együtt említi, mint a

engedését jelenthetné. A másik elhanyagolt szempont tulajdonkép az előbbi pozitívuma. Ha a kérdés felvetődik, honnan vette tehát Petőfi az ő ú. n. szocializmusát, pillanatra se szabad tudományos rendszerkísérletekre gondolnunk. Forrásai csak élete élményei és ösztöne, meg *szépirodalmi* olvasmányok lehettek. E tekintetben, ha közvetlen hatásról nem is igen lehet beszélni, a már akkor köztudatba átment, olvasmányaiiba beivódott rousseauizmus — Rousseau Kisfaludy Sándortól, Lamartinetól, Chateaubriandtól, Eötvöstől¹ és talán elsősorban Saint-Justtól, «Petőfi Sándor kincsé»-től közvetített hatása² — mindenben megérdemli azt a nagy súlyt, melyet Négyesy és főleg Ady rája helyeztek. Moreau, Béranger s mindenki, kinek kontaktusai és lelke csak némi-
leg hasonló az övéhez, — «szocialisták» voltak abban az időben.

Ami e kérdésbe kapcsolódik: Petőfi *kozmpolitizmusáról* már Gyulai tudta, hogy az nála alapjában «a szabadság-eszmék és küzdelmek szolidaritását» jelenti, semmi egyebet. Ezzel körülbelül már ő elvette a *külön* vizsgálatra való igényét. Némileg más elbírálás alá esik *republikanizmusa* és általán politikai aktivitása, melyeken sokkal kiáltóbb az idegen bélyeg. A magát végre megtalálni vélt ember mohóságával hirdeti féltelen hangossággal bizalmatlanságot keltő nyilatkozásaiban: «Republikanus vagyok, lelkestül, testestül: az voltam, *mióta eszmélek*, az leszek végső lehelletemig»,³ majd szinte csak versbe átírva: «Republikanus vagyok s az leszek A föld alatt is ott a koporsóban.»⁴ E hang miatt épúgy inog önismeretét illető bizalmunk, mint az önállóságába vetett hit akkor, mikor a valósításról, a gyakorlatról van szó, s ő szinte *Bérangert fordítva* írja a józan körültekintés látszatát keltő, sokszor idézett sorokat, hogy «a monarchiának van még jövődje nálunk, sőt mostanában elkerülhetetlen szükségünk van rá.»⁵ Váratlan, természetétől elő nem készí-

francia forradalom, az utóbbit mindig mint az előbbi eszme *kiegészítőjét* s *nem* mint egyenrangú tényezőket veszi». Ferenczi: *Petőfi és a szocializmus*. 18. l.

¹ Az Apostol eszméinek kialakulására jelentékeny a Falu Jegyzőjének hatása (Havas: I. 421. l. jegyzete).

² Négyesy fejtegetései 168—170 l., aligha célzatosan, nem emelik ki Saint-Just fontosságát.

³ Naplójából. Pest, ápr. 19. 1848.

⁴ *Respublica* c. versében. (Életk. 1848 aug. 13.).

⁵ Életképek 1848 júni 11. («Pest, május 27. 1848»). — Béranger 1883-ban írja Bonaparte Luciánhoz: «Lors de la dernière revolution, moi, vieux républicain, convaincu que la France n'était pas encore disposée à accepter la forme républicaine, j'ai désiré pour achever d'user la vieille machine monarchique, qu'elle nous servit de planche pour passer le ruisseau» V. ö. P. Muz. V. 35. l.

tett heveség és itéleti bizonytalanság mindenütt. Ehhez, amit monarchikus érzelmei illusztrálására már fentebb idéztünk, s máris nagyon hajlandók leszünk Meltzl véleményét, mely szerint republikanus, anti-monarchikus versei nem kiforrott ember nézetei, magunkévá téve a már kifejezett gyanút táplálni, hogy köztársaságiságának egész skáláját Béranger, (Rousseau) Desmoulins, Robespierre, Marat, Saint-Just kottáiból játsza le, a republikanizmus gondolatát csak tanulta és nyárspolgári monarchizmusának rosszulemesztő felületességével, az ujat tanulóknak áruló «úgye-e megmondtam»-ával harsogta világgá.

Mint már eddig többször, újra látjuk, hogy valami rejtezik a mögött, amit eddig «utánzásnak» neveztek, noha minden, mit Petőfiről tudunk s ami olvasásából benyomásként bennünk maradhat, ellenkezik bármily egyéniségfeladás elképzelésével. Hogyan viszonylik Petőfi az idegen szellemekhez és eszmékhez?, ennek vizsgálatához a fejtegetésekből csak pár tanulságot, (ötletszerű felvetések eredményeit) vihetünk magunkkal némi tájékoztatásul. Ilyenek, hogy a «jós» és egyéb frázisok jogcímén nem szabad a felhők közt, légiiesen döntenünk el a Petőfi-kérdést, hogy e legartisztikusabb művészegyént évtizedes babona mondhatta csak népköltőnek, hogy van különbség emberi és lirikusi őszinteség közt, hogy Petőfi írói vallomásait is megfelelő kritikával kell nézni, hogy az Aranynyal való párhuzamkeresés kisiklató, hogy semmiestre se képzelhető el, miért volna Petőfi az a zseni, ki soha semmit mástól nem tanult stb, hanem ellenkezőleg a tanulás vágyát és tényét be kell egyéniségébe illeszteni. Csupán ahelyett, hogy ú. n. «ellenmondások»-nál mindjárt eltanult lelki mozdulatokat látnánk, meg kell keresnünk, hogy lehet *a tagadhatatlan tanulmányt a tagadhatatlan önállóság kereteibe iktatnunk*. És ez mindenesetre egy lépés lesz a sokszor retusált Petőfi-arckép igaz vonásainak kihámozása irányában, mit a következőkben akarunk megkísérelni.

III.

Kiinduló pontunkul talán eléggé előkészítettük ama tényt, hogy Petőfi nem a szabadságszeretet lángolását hozta bölcsőjéből. Ő az *álmodozó szláv típus örökségével*: a lágy, sebezhető, szinte sebekre váró, elméleti lélekkel jött e világra, mely lélek a maga viaszkszerűségével egyenesen determinálta arra, hogy élete «a szenvedések és szenvedélyek csataterén»¹ folyék le. Az ilyen érzékeny kedély, melyet «jobban megvisel a lelki élvezet, mint a testi fáradozás»,² az «ilyen

¹ A már említett jan. 1. 1847 kelt előszóban. (A jellemzéshez általában v. ö. *Változás*. 1845 és *Te a tavaszt szereted*. 1846.)

² 10. uti levelében 1847. júl. 8.

szív, mely nagyító üveg módjára jót és rosszat óriás alakban tüntet vissza, mely a rengeteg viszhangjaként egy kiáltásra száz kiáltással felel,¹ teljesen a körülmények zsákmánya. Ha gyengeségét az életviszonyok melengetik, betegesen elpuhul, ha viaszkságát lacerálják, lázas reakciókba sebesedik. Ha más körülmények, melyek a lélek fajsulyát teszik, engedik: első esetben művész lesz belőle; az utóbbi esetben az érzékenység foka, a hatások milyensége stb. döntik el, hogy öntüzebe égő küzdelem (ha az egyéni reakciók hullámai csak befelé folynak és lefojtják az egyéniséget) vagy újtájból akár jó, akár rossz ösvényre kilendült ellobogás lesz az eredő (ha t. i. a reakciók eleven ereje átüti az egyén ellenállását és kitör).

Petőfi a nyárspolgári 19. században tipikus mészárosnak csupa-érzés fia! Élénken kitekintő gyermekszeme előtt a szülői korlátoltság ellenzője. Kitóluló szavainak dagadását az asztalnál prezideáló apai komorság gátja szorítja le. Falusi rokonok alkalmatlankodásakor könyvei mellől pirongató szülői szó kergeti:² a nagy Petőfit e kis körülmények determinálják. Az elméleti lélek fogékony viaszkjából a szép és jó kiverhetetlen vágya így ébred öntudatra, mikor a gátak felállnak ellene. Oda tolul és ellenök keményszik. A gyermek Petőfi számára szülei közül kétségtelenül apja az élő egyéniség. Az álmodozó gyermekkedély puha, elmálló hajlamait: a könyvek kedvelését, a tetzés és hangulat szerint beosztott zárkozottságot vagy megnyilatkozást, egyszóval a lelki, nevezetesen művészegyeni szabadságvágyát az ő ellenmondást nem tűrő, nyers-erős egyénisége, fájdalmasan bénító akarata tudatosította számára. *Általa és így kezd az érzelmes gyengeség egyéniségének erőforrásává lenni.* Szinte kétségtelen, hogy az apai nézetek ellentéteessége, az akkor divatos, általános és mély ellenszenv az ú. n. művészetek iránt, stb., *végzetes hatással* volt később a bizonyos korban közönséges, de csak ritkán döntőbefolyású gyerek-betegségekre, aminők: a versírás és a színészet iránti hajlam.

Mielőtt azonban ezek kicsirázását követnők figyelmünkkel, ügyelnünk kell *az érzelmes gyengeség* egy másik, az előbbivel ellentétes irányú: *pozitív nyilvánulására*, mely érzelemnek eredetét — talán némileg váratlanul — szintén a költő *apjában* keressük. A gyermekéért férjével szembeszálló anya, kinek «csak könnyei és csókjai vannak» (Gyulai) fia számára, szinte szimbolum, szinte fogalom. Ez

¹ Szept. 17. 1848. (Havas: VI. 66. l.)

² Petőfi István adata (Vasárnapi Ujság 1859. 42. l.): «Sándor bátyám *csendes, szelid, magányt kereső gyermek volt, számtalanszor megpirongatták szüleim, ha rokonaink hozzánk jöttek, mert társaságukat mindig ki-kerülte, bezárta magát a szobába s könyvei közt lelte mulatságát.*»

ézés végtelen meleg, de határozatlan, mert csak egyszínű. A felnőtt tudja csak értékelni, a gyermek természetesnek találja és evvel elintézettnak is. A felnőtt, az elmélkedő és gondolkozó Petőfi anyabálványozása,¹ melyet a gyermek egy kétségtelen nyilvánulásban se mutat, meg is marad mindvégig tagozatlan érzésnek: «Jeder Gedanke an sie ward in seinem Auge zur Thräne, in seiner Brust zum Gedichte» (Neugebauer L.). Köztudomású, hogy ha anyjáról szól, hangja valami szuperlativuszos kegyelet fokán van tartva. De míg anyja — amint költeményeiből élénk lép — egy költő anyja, az anya, addig apja — mígcsak a sikerek nem viszik fiához, egészen anyja mellé² — élő ember, csak Petőfi atya és senki más. Ő az, aki mutatott szeretetlenségének apró szélcsendjeivel ama legszebb gyermeki érzés melegét gerjesztette fia szívébe, melyet az anyai bálványozása készsége soha, mindég csak egy félve, sőt pillanatokra gyűlölve szeretet személy tud a hasonló kedélyekből kicsalni.

Mikor a gyermek elkerül hazulról, érzelmességének e pozitív táplálója — közvetlen talaját veszítve — bizonyos tekintetben visszamarad hatásaiban. Az otthon ingadozóvá, idegessé tett kedély emez ellensúlyozó nélkül csíráztatja most már magasra a dacosságot és nyakasságot, mihelyt az otthoniakhoz hasonló gátlások adódnak. Ilyenek itt: az iskolai tanulás kényszere, tanárok egyénisége stb. Az általuk felszínre hozott alapvonások: a művészi elfoglaltság (olvasás és ábrándozás) és a művészi-szabadság vágya, mely egyfelől komor zárkózottságban és visszavonulásban (passive),³ másfelől ingerelt virtuskodásban és kalandvágban (active) nyilvánul. Így — elég különösen — a komoly hallgatagság és őszinte tanulni-vágyás mellett, az önkényre erősen visszaható dac és lázadó makacsság, tanulni nem akarás stb. egyszerre, egyformán határozott vonásai e gyermeknek,³ kit csakugyan a zsarnokság érzése juttatott a szabadság gondolatára. Ezért rajongott eleve és ismeretlenül mindenért, mit régi szabású apja és a maradi iskola megingathatatlan bizonyossággal ismertek el világfenntartónak. Nyárspolgári erkölcsök, a kókler-félék lenézése a megélhetést, nyereséget biztosító és erős munka: alapjában a fiúnak is örökölt ideáljai; de mikor apja személyében ezek mint lelke gyébé

¹ Kb. 1842-ben, az első sikerek után, hallunk róla először.

² V. ö. Fischer. 237. l. Addig apjáról mindég valami megértő, erkölcsös, szerető humor élénkségével ír, a «was liebt sich, das neckt sich» hangulatában. Érzése csak eztán színtelenedik a példás gyermeki érzés általánosságába.

³ Ujlaky István, szabadszállási volt tanítója a Pesti Napló 1881. évf. 93. sz.: «szelid viseletű, de makacs, dacos gyermek volt».

csiráinak ellenségei állanak elébe, egyszerre hitelükvesztett, ledöntendő bálványai lesznek. Az apai és iskolai önkény kézfogója belelovalja a fiú érzékenységét a művészet és egyéni szabadságvágy épen kínálkozó akármily formába (színészet, korhelykedni- akarás stb). Sikertült nyárspolgári részével a nyárspolgári erkölcsöket idején megutáltatni. A bohém elkeseredett harca kezdődik a nyárspolgárral. E harc aktivitása a művészet és egyéni szabadság teljes kiélésének törekvését, passzivitása az álmodozó, békés alaptermészet vonaglásait jelzi. Színész- és diákpályájának chronologiai adatai jellemzően mutatják, hogy támad újabb és erősebb akciókra — minők az apai harag újabb felzúdulásai,¹ a káplári önkény kitörései² stb. — újabb és erősebb vágy a színészet, költészet, egyszóval a művészi szabadság iránt, mely elv végre minden áron diadalra jut. *E művészi szabadságvágy öncél lesz és kiélezi a szakítást az apai jelfogással.* Szinte vadul túlozza önmagát és teszi mindazt, mit az apai és iskolai elvek helytelennek tartanak. *Színész akar lenni tehetségtelenül, korhely rátermettség nélkül.*³

MARÓT KÁROLY.

¹ A selmeci osztályozás után (1839): szemrehányások és a kitagadás. «Ausserordentliche Abneigungen gegen jede Subordination, darum entlieh er von der Schule mehrmals und 1839 gänzlich» írja Beck Károlynak adott önéletrajzában. (Facsimilében Fischernél 352. l.)

² A katonaság örültségébe (1839/40. telén) eddig nem eléggé tisztázott okok vetik. A Gyulai-hitte «politikai ábránd», a Svájcba jutás kalandos terve (5/6. l.) aligha. Imént idézett önvallomása szerint «von der äussersten Noth gedrungen» lett katonává. Sass István és Udvardi Cserna János vitája a Vasárnapi Ujságban (1883, 52; 1884, 3., 5., 6—7. szám) folyt. Annyi bizonyos, hogy e meggondolatlan lépést önbajára tette (v. ö. Jókai; É. II. 156/7. l. stb.).

³ Ismeretes ama jellemző nyilatkozata *A fakó leány s a pej legény* (1847.) elejéről: «Cs. D. nagy eszű ember lehetett, mert az ivásba igen hamar beletanult, pedig ez nehéz mesterség, nekem legalább az volt. Én egy pár esztendeig gyakoroltam a legnagyobb szorgalommal, míg némi-nemű tökéletességre vihettem. Ez akkortájt volt még, mikor a borított nagy virtusnak tartották. Hála istennek, ezek az idők már lejártak . . . s én úgy elfelejtettem az ivást, mintha soha nem is tudtam volna.» (V. 283. l.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Arany balladáinak angol-skót forrásaihoz.

Nagy érdeklődéssel és igaz örömmel olvastam Elek Oszkár cikksorozatát, melyben adatszerűen bizonyítja azt, amit eddig erről a tárgyról inkább csak nagyjában és általánosságban tudtunk. Nincsen írónk, akinek igazi megismeréséhez nagyobb szükségünk volna a legpontosabb részlettanulmányra, mint Arany; de talán olyan sincs, kinek műveiben nehezebb volna kimutatni a nyers anyag származását, mint az övéiben, mert nemcsak hogy «jól eldugta, amit lopott», hanem mert hihetetlen sokféle és soknemű olvasmányánál fogva csak hosszú és fáradságos kutatás viszi nyomra a keresőt, akárhányszor pedig csak a kutatók jótékony tündére: a vélotlen igazítja útba. Ehhez járul még, hogy Arany leggyakrabban egymástól igen távol álló forrásokból vett elemeket kapcsol és olvaszt össze művészi egésszé, úgy, hogy költeményeinek legaprólékosabb részleteire való bontásával és mindenoldalú vizsgálatával kell magyarázatukhoz fognunk. — Arany forrásainak kimutatásában továbbá nemcsak arra kell ügyelnünk, hogy egyszerűen rámutassunk a szövegre, hanem elkerülhetetlenül szükséges, hogy könyvészetileg pontosan megjelöljük kiadását is, mintegy azt a könyvet, melyet ő maga forgatott, mert sokszor valamilyen egészen semmisnek látszó apróság is felhívta a költő figyelmét és anyagul szolgált neki. Ezért nagyon szükséges volna Arany olvasmányainak könyvészetileg és időrend szerint összeállított jegyzéke. Az időrendet úgy értem, hogy fel kellene tüntetni, mikor, hogyan, hol olvasta őket Arany először. Műveihez írt jegyzeteiből, levelezéseiből, önéletrajzából stb. egy részük megállapítható. Talán ereklyei közt is akad egy-kettő. A könyvtárak, melyekhez hozzáfért, is adhatnak felvilágosítást; például Nagykörső gimnáziumának könyvtárában csak éppen futólag igen sok, többi közt angol könyvet is láttam, miket Arany forgatott. Hogy a kiadás pontos megjelölése milyen lényeges, egy ízben már rámutattam Toldi Szerelmének forrásaira vonatkozó jegyzeteimben (E. Ph. K. 30 : 229). Aranynak első angol könyveit pedig ezelőtt tíz esztendővel igyekeztem megállapítani (E. Ph. K. 26 : 346).

Legyen szabad ez alkalommal Elek Oszkár értekezéséhez egy-két megjegyzést fűznöm. Fejtegetéseinek első részében (Irod. 1 : 377) *Pázmány lovag*-gal foglalkozik s az álruhás királyban egy skót királytréfára ösmer.

Eddig a következőket ismerjük : a lovagi párbaj oklevéllileg igazolt történeti eset (E. Ph. K. 27 : 473); a hamis menyecske és a csók, mint Horváth János kimutatta, *Kiss Károly : A szép juhászné* c. elbeszéléséből való (Bp. Szemle 1909, 137 : 133) s ez véleményem szerint sokkal közelebb áll a víg balladához, mint az Elek Oszkár jelölte Percy-féle *II. Henrik és a molnár*, amelyet azonban Arany kétségtelenül szintén ösmert, tehát fel is használhatott. Marad még a király képében itélkező bolond, a költeménynek ez a kómikumban leggazdagabb jelenete, melynek forrása még nincs meg, pedig ez Horváth szerint is «a ballada clouja». Én annak idején azt a véleményt kockáztattam, ma is avval tartok, hogy ez is «a ködös Britanniára», az *old merry England*-re utal. Köztudomású dolog, hogy az egész jelenetet fölhasználta és bohóbbnál-bohóbb részletekkel tovább fejlesztette Mikszáth Kálmán *A szelistyei asszonyok*-ban, ahol Mujkó ül Mátyás király székébe, a király pedig ismeretlenül vegyül a hallgatóság közé.

A *Walesi bárdok*-ról (Irod. 1 : 515, 528) már 1902-ben megírtam, hogy Arany Dickensnek *A child's history of England* c. könyvéből lett figyelmessé a tárgyra (E. Ph. K. 26 : 346). A kiadás a Tauchnitz Editionnak 1845-ben megjelent két kötete volt (l. Complete Catalogue of the Tauchnitz Edition. Leipzig. August, 1900. 32. l.), melyet Arany még ugyanabban az esztendőben megszerzett. Ugyanebből a könyvből vette Arany László: *Elfrida* c. költeményének tárgyát a forrás pontos megnevezésével (l. Kisf. Társ. Évl. Új. foly. III. 561.). Elek Oszkár fejtegetése után kétségtelen, hogy a Dickens-től vett figyelmeztetés után a bárdok átka *Gray Tamás : A bárd* c. költeményéből való; a *Montgomery* várában folyt lakoma s a bárdok énekeltetése pedig *Warton Tamás : Arthur király sírja* c. verséből. Már azt nem tartom egészen kétségtelennek, hogy a «Milford öböl» *Shakespeare : Cymbeline* és *III. Richard* drámáiból került; nincs bennük semmi, ami akár a két helyet egymással, akár mindkettejüket I. Edwardhoz, vagy a walesi bárdok cselekményéhez, helyzetéhez, lelki állapotához hasonló körülményhez kapcsolná. Meg aztán földrajzilag sem esnek valami közel egymáshoz: *Montgomery* vára a *Montgomery* grófságnak (nyugati Walesben) keleti szélén, a *Severn* folyó partján fekszik, míg a *Milford* öböl Wales tartományának *Pembroke* grófságának legdélnyugati csücsán van. Továbbá nem említi Arany *Milford*-ot, ha nincs valami jelentősége Wales leigázásában, pedig erről sem Dickens sem Gray nem tesz említést; kell tehát még egy, eddig ismeretlen forrásnak lennie. Egészben véve felderítésre várnak még a következő mozzanatok; 1. a bárdok tűzhalála a máglyán; 2. talán a bárdok száma: ötszáz; 3. a kétséges *Milford* öböl; 4. Arany a jegyzetben határozott évszámot: 1277-et említ, ennek nincs eddig gazdája; 5. talán a londoni lordmajor előkerül még valahonnan.

Nincsen még kétségtelenül megállapítva a *Walesi bárdok* keletkezésének ideje sem. Arany kisebb költeményei közt feltűnően évszám nélkül 1864—65-ben írt versei közé van iktatva. A hagyomány szerint (l. Greguss Ágost) 1856-ban keletkezett, mintegy feleletül arra a hivatalos felszólításra

melyet a magyar költőkhez intéztek, hogy üdvözöljék a «meghódolt tartomány»-t látogató császárt. Reméljük, hogy az új Arany-kiadás ezeket a nem teljesen világos körülményeket is földeríti.

TOLNAI VILMOS.

Csokonai Özveggy Karnyónéja.

Kotzebue hatását Csokonaira már Haraszi Gyulának sikerült kimutatnia.¹ Haraszi Kotzebuenak *Menschenhass und Reue* c. darabja és Csokonainak *Gerson du Malheureux*-je között főleg a helyzet, a dialóg jellemző egyszavúsága, szaggatottsága, s a reflexiók íze tekintetében talált egyezést. Azóta nem történt számbavehető utalás, amely a két költő között lévő kapcsolatra vonatkozott volna.

Az alábbiakban Kotzebue *Die Verwandtschaften* c. vígjátékának és Csokonai *Özveggy Karnyóné*-jének közeli viszonyára hívjuk fel a figyelmet.

Csokonai *Özveggy Karnyóné s a két szeleburdiak* c. háromfelvonásos vígjátékát 1799-ben, Csurgón írta s ugyanott elő is adatta diákjaival. A darab tündéri bohózat jellegű; mintája Haffner *Pikkó hercege* volt.² Ezt az idegen ízű tündéries elemet leszámítva, a vígjáték színmagyar eredetűnek látszik, főleg pompás népies alakjainál fogva, amint ezt Bayer József ki is fejezte: «Vígjátékírói tehetségét ebből a darabból is el kell ismernünk s főleg arról az oldaláról méltányolni leleményét, hogy nem megy idegenbe tárgyért, hanem itthon keresi azt.»³ — S bár ehhez a megállapításhoz most már kétség fér, annyi bizonyos, hogy itt semmi esetre sincs dolgunk egyszerű átvétellel, hanem inkább oly hatással, amelyet Csokonai finom művészi tapintattal egészen magába olvasztott és saját képre hasonított.

A *Die Verwandtschaften* c. ötfelvonásos vígjáték (1798) cselekvénye egy fő és egy mellékágra oszlik. Az első egy parasztfiúnak, Vollmut Antonnak szerelni történetét foglalja magában, aki az unokahugát, Gretchent, szereti s különböző bonyodalmak után el is veszi.

A fiatal szerelmesek történetével párhuzamosan fut a mellékcselekvény, amely Vollmut Gottlieb házvezetőnőjének, Frau Morgannak, egy idős, de folyton férfiak után szaladgáló özveggyasszonynak felsülését tartalmazza. Frau Morgan, mint a pazarló és gondatlan Vollmut Gottlieb házvezetőnője roppant megszédte magát. Imádja a pénzt, félti rettentően, kölcsön csak uzsorakamatra ad. De még zugoriságánál is nagyobb férjhezmenési vágya. Neki minden férfi ideálja, s kész volna bárkihez hozzámenni, aki csak nadrágot visel. Ezt a gyöngéjét igyekszik teljes mértékben kihasználni Vollmut Max, pazarló atyjának, Gottliebnek még könnyelműbb csemetéje. Minthogy azonban élceivel Frau Morgant folyton csak csipkedti, ahelyett, hogy igyekeznék legyezzetni hiúságát és tápot nyúj-

¹ *Csokonai és Kotzebue.* (Egy. Phil. Közlöny, 1888. évf. 733—736. ll.)

² *Ferenzi Zoltán: Csokonai.* Budapest, 1907. 103. l.

³ *Bayer József: A magyar drámairodalom története.* Budapest, 1897. I. köt. 134. l.

tani házassági terveinek, minden pénzszerzési kísérlete dugába dől. Nálánál sokkal komolyabb férjjelölt Frau Morgan szemében Vollmut Anton, ez a szép, egészséges parasztleány, akinek gyámoltalansága azzal a reménnyel kecsegteti, hogy hálójába kerítheti. S minthogy Anton, pénzre lévén szüksége, hízelegni kezd neki, egy pillanatra úgy látszik, mintha Frau Morgannak, nehezen bár, de mégis csak sikerülne férjre szert tennie. A dolog azonban mégsem így történik és Frau Morgan csunyán felsül. Minthogy t. i. Frau Morgan a kért 50 aranyat csak határozott házassági ígéret esetén volna hajlandó neki megadni, főleg pedig mivel ez Anton kedvesét, Gretchent nagyon megsérti, vége szakad a barátságoknak. Anton teljes dühvel nekiesik Frau Morgannak, lehordja a sárga földig és azzal faképnél hagyja. Frau Morgan, aki Antonban már a várva-várt férjet látta, alig tud szóhoz jutni a meglepetéstől és méregtől. Amikor azután magához tér, szalad, hogy börtönbe vesse Antont Gretchennel együtt, ami természetesen nem sikerül. Ezek egymáséi lesznek; az ő házassági tervei pedig csunya kudarccal végződnek.

Karnyóné, egy kalmárnak az özvegye s egy gyermek anyja, hasonló szabású teremtés. Idős asszony létére mindenáron férjhez szeretne menni. Nem kímél semmi fáradságot. Ráveti szemét Lipitlottyra és Tiptoppra, a két piperkőcre, akik természetesen csak pénzére, drága portékáira meg ízetes ebédjeire pályáznak. Lassankint egészen tönkremenne Karnyóné, ha Lipitlotty vetélytársától, Tiptopptól félrevezetve, abban a hiszemben, hogy 25,000 forint nyereséghez jut, fel nem mondaná Karnyónénak a barátságot. Mikor ebbeli szándékát nem a legkíméletesebb formában hozza az özvegy tudomására, Karnyóné rettenetesen elsomorodik s ha Tiptopp idejekorán közbe nem lép, megmérgezi magát. Így azonban csak álomport vesz be, amelytől mély álomba merül. Lipitlotty, miután értesül, hogy Tiptopp rászedte, hazajön s bosszúból lelövi Tiptoppot, azután öngyilkos lesz, Tündérfi kelti életre mindhármukat.

A két darab közt fennálló egyezés kétféle: I. a vígjátékok tárgyára és II. egyes vígjátéki alakokra vonatkozó.

I. Kotzebue darabjának mellékeselekvénye és Csokonai darabjának a tárgya egyező. Kotzebue is, Csokonai is idős özvegyasszonyt mutat be, aki mindenáron férjhez szeretne menni. Terve azonban dugába dől, őt magát pedig udvarlója még meg is szegyeníti. Frau Morgan két választottja, Max és Anton közül az utóbbit szeretné férjéül. Ez egyideig forgóldik is körülötte, a végén pedig, minthogy neki már úgyis van kedvese, jól lehordja és azzal odábbáll.

Épúgy Karnyóné is nagyon kerülgeti Lipitlottyt és Tiptoppot, kik közül az előbbi áll szívéhez közelebb. Lipitlotty aztán egy alkalommal, Tiptopptól beugratva, otthagyja, de előbb jól kigúnyolja.

Az előadottak alapján talán nem csalódunk, ha Csokonai darabjának keletkezését úgy képzeljük, hogy Csokonai Kotzebue darabjából mintegy kiemelte ennek mellékágát s önálló vígjátékká fejlesztette. Ez azonban, tekintve azt az átalakulást, amelyen a darab Csokonai kezei között átmént, szerzőjének dicséretére válik.

II. A mellékselekvény kiemelése magával hozta Frau Morgan, a főszereplő, alakjának átvételét is. Ezért a két főalak, Frau Morgan és Karyonó jelleme meglehetősen pontosan fedik egymást. Ezt az egyezést részletezni az előadottak után fölösleges. Mindössze arra a különbségre utalunk még, amely Kotzebue és Csokonai felfogásában a két alakra nézve mutatkozik. Míg t. i. Kotzebue Frau Morganban férjhezmenési szenvedélye mellett zsugoriságát is hangsúlyozza, addig Csokonai ezt a vonást teljesen elejti, sőt, igen finom tapintattal — ennek az ellenkezőjét, az esztelen parasztlást rajzolja, mint szerelmi szenvedélyének a következményét. Ezért, míg Frau Morgan csak félbenmaradt típus, addig Karyonó a kézzel-lábbal férfi után kapaszkodó, idős özvegynek ügyesen kikerekített típusa.

Egyezik továbbá Vollmut Hansnak, a parasztembernek és Lázár tót kalmárlegénynek az alakja. Mindketten a politikus csizmadia típusát képviselik. Afféle tudákos emberek, akik mindenhez akarnak érteni, hegyezik fülsüket, mihelyt valami újságról van szó s állhatatosan és mindenről fecsegnek.

Jellemzésül és a hatás bizonyításául a következő párhuzamos részletre legyen szabad hivatkoznunk:

Kotzebue, I. 1.

Hans Vollmut: «Ei, ei, Marthe! hab ich nicht lange vorausprophezeit, dass die Franzosen . . .»

Marthe: Halt das Maul mit deinen Franzosen . . .»

Csokonai, II. 3.

Lázár: «De mégis elfelejtettem mondani, hogy a franciákra a galusok is rátamadtak, aminthogy már szinte . . .»

Karyonó: Ördög vigye a kend franciáit.»

Záradékol még csak annyit, hogy Lázárnak, ennek a tudákos kalmárlegény típusának megalkotásánál még egy alak lebeghetett Csokonai szeme előtt, Bittermannak, Graf von Wintersee udvarmesterének alakja. (Kotzebue *Menschenhass und Reue* c. ötfelvonásos szomorújátékából: 1789). Bittermannak, épúgy, mint Lázárnak, az egész világon vannak «correspondensei».

GÖNCZY ISTVÁN.

Régi magyar színlapok.

I. A Mesterséges Ravaszág színlapja.

Eötvös Lajos a Vasárnapi Ujság 1869-iki évfolyamának 22-ik számában «A magyar színészet előkorából» című cikkében Simai Kristóf «Mesterséges Ravaszág» című vígságos játékának két magyar színlapját közölte. Az egyik szerint e színdarabot szeptember 12-ikén Pesten, a másik szerint szeptember 14-ikén Budán adták elő Schmällögger és Bulla igazgatása alatt. Évszám egyik színlapra sincs nyomtatva, ami az előadás évének megállapítását igen megnehezíti. Eötvös szerint a színlapok idejét «bajos meghatározni, mert 1790—1794-ig Simainak e darabja nem került

színre». Bayer József pedig azt mondja, hogy Schmallögger és Bulla először 1787-ben egyesültek egymással s így az első magyar színelőadás¹ dátuma nem 1790 okt. 25 (mint azelőtt megállapította), hanem 1787 szeptember 12-ike volna. Szerinte az 1787 évszám mellett bizonyít az a körülmény is, hogy a társulat Pesten és Budán játszott, mert 1787-től kezdve egyesítik a pesti és budai színházakat egymással a nádor egyenes kívánságára. (A nemzeti játékszín tört. I. 82. lap.) A Hadi és más nevezetes Történetek 1791. IV. k. 662-ik lapján olvasható amaz adatot, hogy a Mesterséges Ravaszsgot 1785-ben előadták volna mind a pesti, mind a budai közönséges játéknéző helyeken, Bayer kétes hitelűnek tekinti. (Id. m. 83. l.)

A Mesterséges Ravaszsg előadásának esztendeje tehát, mint látszik, máig sincs teljes bizonyossággal megállapítva. És éppen ez késztet arra, hogy a vitás kérdés eldöntéséhez útbaigazító adatot szolgáltatassak. A *sárospataki ref. főiskolai könyvtárban* ugyanis a Collecta Epicoena nevet viselő gyűjteményben, melynek könyvtári jelzése «00.1115.», megvan a Mesterséges Ravaszsg szeptember 14-iki előadásának színlapja (a gyűjtemény 10-ik sz. darabja), melynek felső jobb sarkába, a második sor után az «1791.» évszám van tintával odairva. E följegyzés szerint tehát a darabot 1791-ben adták elő Pesten és Budán.

Most már az a kérdés, ki írhatta oda az 1791-es évszámot s hitelesnek tekinthetjük-e följegyzését?

Az évszám odairója kétségtelenül Szombathy János sárospataki főiskolai tanár és könyvtárnok, a régi magyar könyvek szenvedélyes gyűjtője volt, aki az ő korában (1783—1823-ig volt könyvtárnok) megjelent különböző-fajta nyomtatványokat nagy gonddal gyűjtögette s köttette kötetekbe. E gyűjteményt is ő köttette be s látta el Index-szel. A színlap 1791-es évszáma ugyanazon tintával van írva, mint az 1—23 sorszámot tartalmazó Index. Szombathy e színlapot, mely meglehetősen gyűrött állapotban van, vagy maga hozta magával Budáról, vagy valamelyik olyan ismerősétől kapta, aki tudta, hogy ő mily nagy gonddal gyűjtögeti az effajta nyomtatványokat is. Az említett évszámot akkor jegyezhetette fel a színlapra, mikor azt, megőrzés céljából, a könyvtárban elhelyezte. Szombathy olyan pontos, lelkiismeretes ember volt, hogy, ha nem tudta volna biztosan, mikor adták elő a színlapon jelzett darabot, nem jegyezte volna oda az 1791-es évszámot minden megjegyzés nélkül. Ezerekre megy az ő följegyzéseinek száma a pataki könyvtárban s az egybevetések után megállapítottam, hogy, ha Szombathy nem volt bizonyos valamely dátumban, mindig odairta az «... esztendőájban», vagy az «úgy gondolom» stb. szavakat. E színlapon olvasható följegyzését teljesen megbízhatónak tartom.

¹ Bayer József később, 1903-ban (Irod. tört. Közlem. 129. s. köv. l., kimutatta, hogy az első magyar nyelvű színelőadás 1784-ben volt Budán.

A' FELSŐSÉGNEK ENGEDELMÉVEL.

Ma Hefőn Sz. János-Havának (Juniusnak) 4-dik napján 1792.

A' Nemzeti játék - izini Társaság

ÁLTAL

Budán a' Hid mellett lévő Nyári Játék - színben
fog elő - adódni:

A' FILOZOFUS,

EGY EREDETI DARAB;

Víg - Játék öt Fel - Vonásokban.

Szerzette Bessenyei György.

A' játszó Személyek.

Pármenió, Filozofus, Nemes Ifjú	— —	Rózsa Úr.
Erefztra, Özvegy Nemes Afzony	— —	Termetzky L. Afz.
Titzius, Erefztra' Fia	— — — —	Tefsenyi Ur.
Szidalifz, Titzius Testvér Huga	— —	Liptai L. Afz.
Berenifz, Nemes Leány, Szidalifz'nak Titkosa, Titzius' szeretője	— — — —	Kelemen L. Afz.
Lilifz, Nemes Ifjú	— — — —	Láng Úr.
Angyelika, Pármenió' Testvér Huga, Lilifz szeretője	— — — —	Moór L. Afz.
Pontyi, Gazdag Nemes Ember, igaz Magyar		Kelemen Úr.
Lidás, Pármenió' szolgálója	— — —	Bagolyi Úr.
Lutzinda, Szidalifz szolgálója	— — —	Török L. Afz.

A' dolog történik az Erefztra Házánál.

A' Lózséknak kúlsai, nem különben a' Billétek találatnak a' Nemzeti Teátromban Budán 8 órától fogva 12, dél után pedig 5 órától fogva 7 óráig a' Káfsánál minden nap, mellyen Játék adatik.

A' mindenkori bé-menetelnek ára.

Egy Lózsé 4. személyekre	— — — —	fl. 4. xr.
Nemes, vagy első osztály	— — — —	40.
Második osztály	— — — —	20.
Harmadik osztály	— — — —	10.

Kezdeté léfzen 7 óraker.

II. A Filozófus színlapja.

Az 1777-ben Bécsben megjelent első eredeti magyar vígjátékot, *A' Filozófust*, melynek megírásánál Bessenyeinek, mint Petz Gedeon kimutatta (EPHK. VIII. 558. 774. s köv. l.) Destouches «L'homme singulier»-je szolgált mintául és forrásul, 1792 június hó 4-ikén adta elő első ízben a «Nemzeti játék-szini Társaság» «Budán a' Hid mellett lévő Nyári Játék-szinben». És miután ez előadás színlapja, tudtommal, még nincs újonnan kiadva, itt közlöm azt hű másolatban.

E színlap szövege a maga teljes egészében *vörös betűkkel* van nyomtatva, a szöveget körülfutó koszorús kerettel, valamint a szöveg fölött álló, (jobbában lándzsát, baljában lárvét tartó Tháliával, méhkassal, bagollyal, magyar címerrel és pajzssal, sisakos vitézzel stb. ékesített) s fejlécül szolgáló dísszel együtt.

A Filozófus eme színlapja a sárospataki főiskolai könyvtár fentebb említett gyűjteményének 11-dik számú darabja, a Mesterséges Ravaszság szomszédja.

HARSÁNYI ISTVÁN.

Egy piarista krónikás Zrinyi Miklós haláláról.

Löcsey Mária *Zrinyi Miklós halála* c. tanulmányában érdekesen fejtegeti azon hírek keletkezését, melyek Zrinyi halálának okáról és körülményeiről támadtak.¹ Ezeknek kiegészítésére legyen szabad közölnöm a podolini származású Kraus Mihálynak (1628—1703), a lengyel és magyar piarista rendtartomány legelső krónikásának idevágó, ismeretlen följegyzéseit. Kraus Mihály 1662-től kezdve naplót vezetett, később ezen jegyzetei és a podolini levéltár okmányai alapján megírta a lengyel-magyar piarista provincia történetét (1642—1686). Műve nagyrészt a rend belső életével foglalkozik, de értékes adatokat tartalmaz a Szepesség, a Lubomirskiak és a Thököly-korszak történetéhez is, azonkívül sok kőszá híradást is megörökít, melyek, ha a történelmi igazsággal ellenkeznek is, jellemzők azon kör gondolkozására, mely azoknak hitelt adott.

Bár szepesi német volt és mint a Lubomirski Szaniszló által alapított podolini kollégium egykori növendéke, majd a Lubomirskiak oltalma alatt felvirágzó rend tagja, inkább a lengyelekhez szított, élénk figyelemmel kísérte a kereszténység dicső hősenek, Zrinyi Miklósnak, diadalait, fájdalommal emlékezett meg az ellene szőtt fondorlatokról, melyek győzelmes hadjáratában megállásra kényszerítették és őszinte részvéttel számolt be halála híreről és az 1664-ik év eseményei között. Latinnyelvű kéziratának ez a része magyar fordításban a következőképen hangzik:

«Ezen év vége felé Zrinyi Miklós, Horvátország és Dalmácia bánja, a kiváló hős, a törökök réme, a kereszténység örök emlékezetre érdemes oltalmazója, a hadakozást kénytelen abbahagyni, nyugalomban a vadá-

¹ Irodalomtörténet. 1912. évf. 9. sz.

szatban, vitéz emberhez olyannyira illő nemes foglalkozásban keresett szórakozást. Űzőbe vett egy jeles vadkant és a hatalmas fenevadat el akarván ejteni, lovát megsarkantyúzva, a zsákmány vágyától elragadva utána vágatott, úgy hogy szolgálai csakhamar elvesztették szem elől. Vadászgerelyével rátámadt a vadra és mikor már azt hitte, hogy elejtette, leugrott lováról, de a vad felugrott s erejét összeszedve, megölte őt. Szolgálai csak hosszas keresés után bukkantak rá.»

«Mások az esetnek egy másik elbeszélését mondják bizonyosabbnak. Ellensége volt Porcia, a császár udvarmestere, aki — mint mások is sokan — a francia párt érdekében az osztrák uralkodóház megdöntésére alattomban sok tervet kovácsolt (?). Ezt neve után nem Porciának, hanem *porcusnak*, azaz disznónak szokták csúfolni. Állítólag ő lett volna az a disznó vagy vadkan, mely megölte: méreggel, vagy más alattomos módon tette el láb elől.»

«Akárhogyan történt, annyi bizonyos, hogy mindig akadtak olyanok, akik e nagy hőst, ki a török ellen minden ütközetben szerencsésen harcolt, a császári udvarban befeketítették és előmenetelében gáncsot vetettek, eb módjára marták és nagyravágyással vádolták, s azzal gyanúsították, hogy Horvátország, sőt egész Magyarország királyságára áhítozik.»¹

Látjuk, hogy az első tudósítás, mely szerint Zrinyi vadászszenvedélyének esett áldozatul, a többi ismert változattal szemben nem igen szolgált új adatot. A második verzió sokkal érdekesebb, mert Zrinyi vesztét gyilkosságnak tulajdonítja és ennek értelmi szerzőjét Porcia János hercegben, I. Lipót főudvarmesterében keresi. Zrinyit nem a vadkan ejtette el, hanem halálos ellensége, aki életében is folyton agyarkodott ellene s akit csufondárosan *disznónak* (*porcus* — Porcia) szoktak nevezni, tette el láb alól méreggel vagy csellel!

Porciát csakugyan *porcusnak* gúnyolták. Epigramma is keringett róla, melyet Kraus az 1663-ik év politikai krónikájában érdemesnek talált feljegyezni:

Porca regit porcum, porcus regit ipse monarcham :
Sic placuit superis aquilam submittere porcis.²

Örökös tétovázása, lomhasága és az öregséggel egyre fokozódó tehetlensége alkalmas céltáblául kínálkozott a gúny nyilainak. 1663-ban pedig, amikor a török Érsekújvár elfoglalása után már Bécsset is fenyegette, az elkeseredés hangjai is kitörtek ellene renyhesége miatt.³

Kraus is említi, hogy ezen év nagy veszteségeiért Porciát okolták és azzal vádolja, hogy az uralkodóház megbuktatására törekvő francia párt

¹ Historia Polonæ S. P. provinciæ. 248. l. (Budapesti kegyesrendi levéltár.)

² Historia. 234. l.

³ Sagredo jelentése. Fontes Rerum Austriacarum. II. sorozat, XXVII. 105.

híve volt.¹ Meg kell jegyeznünk, hogy Porcia árulását semmi sem bizonyítja. Akik jobban ismerték, tudták, hogy a hűség volt az egyetlen erénye. Kraus mindenütt francia pártot keres, minden rosszat onnét származtat, mert az 1664—1667. évek nagy zavaraiiban János Kázmér lengyel király és felesége, meg a Condé herceg trónjelöltségét erőszakoló francia párt üldözöbe vette Lubomirski György herceget, a piaristák lelkes pártfogóját.

Porcia Zrinyi iránt többször jóindulatot tanusított, máskor pedig bukását is szívesen látta volna. Diadalai és nagy tervei nem tudták magukkal ragadni, erkölcsi jelentőségét és hadvezéri értékét csak halála után ismerte föl.² A gyilkosság vádjával szemben nem szorul védelemre, mert kétségtelen, hogy Zrinyi halálát az ismeretes baleset okozta. Erről később Kraus is meggyőződhetett, mert 1686 február elején, mikor a rend egyetemes gyűlésére Rómába utazott, Hainburgban találkozott egy olasszal, aki annak idején Zrinyi szolgálatában állott és a szerencsétlen vadászon is jelen volt. Ettől megtudta, hogy a Porciáról költött hír hamis, azért kötelességének tartotta a rávonatkozó passzust egy marginális jegyzettel helyesbíteni. A jegyzet magyar fordításban:

«Az a hír, hogy Zrinyit irigyei tették volna el láb alól, alaptalan és igazságtalan. Ezt onnét tudom, mert 1686-ban, mikor Rómába utaztam, a Pozsonytól egy német mérföldnyire eső Hainburg városban találkoztam egy olasszal,³ aki egykor Zrinyi inasa volt és résztvett azon vadászon is, melyben Zrinyi elpusztult.» (*Historia*. 248. l.)

FRIEDREICH ENDRE.

Heltai Gáspár Martinuzzi ellen.

Heltai 1574-ben Cancionale-jában több históriás ének közt kiadta Tinódi Erdélyi históriáját is, mely először Tinódi Chronica-jában jelent meg (1554). Nem adta híven az eredeti szöveget, sőt, a szavak, a szórend, a sorok önkényes megváltoztatásán kívül, amint azt megtette máskor is, még meg is toldotta a verset néhány közbeékelt strófával. Ismeretes az a hét strófás betoldása, melyben Martinuzzit megvádolja János király megétegetésével.⁴ De elkerülte még Sziládynak is a figyelmét egy másik közbeszúrt szakasz, melyben Heltai megint Martinuzzi ellen fakad ki.

Az Erdélyi história ötödik része Fráter Györgynek szörnyű haláláról szól. Miután az eseményt elmondotta, Tinódi arról is beszámol, milyen

¹ «Totum id tribuebatur aulæ Cæsareæ præfecto Portziæ, Gallicæ factioni totam fere tunc Europam contra domum Austriacam permiscenti addicto.» *Historia* 234. l.

² *Histoire de troubles de Hongrie*. I. 89. l. — Pauler: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. I. 41. l. — Széchy: Gr. Zrinyi Miklós. V. 10. 123. 188. l.

³ Ez talán Angelo, Zrinyi kedves olasz inasa lehetett.

⁴ L. Beöthy: Széppróza. I. 1881. 141. l. és Szilády: R. M. Költők Tára. III. 1886. 386—7. l.

hatást keltett a hirtelen halál a kortársakra. A városok kivált megörültek, mert gyakran zsarolta őket pénzért, szép szóval vagy akár erővel. Itt szólal meg Heltai:

Kolozsváriak nyughatatlanok miatta,
Csépli, rójja, kergeti és nyomorgattya,
Bűnes csak Christusnak evangélioma,
Ezért szegény prédikátorokat faggattya.¹ (K. 4a. l.)

Itten íme Heltai maga mondja el, mit eddig csak sokkal későbbi forrásokból tudhattunk róla, hogy Martinuzzi üldözte őt és munkatársait reformatori működésükért, és megbüntette ezért magát a várost is. Ismeretes Haner erdélyi egyháztörténetéből az az adat, hogy Martinuzzi 1546-ban nagy pénzbüntetést rótt a kolozsváriakra, amiért Heltai és munkatársai: Omlási, a magyar pap és Vizaknai, az iskolamester, a szentírás némely könyvét magyarra kezdik fordítani; a következő években ezt gyakrabban megismételte és igen nagy jutalmat tűzött ki annak, ki neki a tanítók fejét elhozná — míg végre több főúr mégis más elhatározásra térítette.²

Haner tudósításánál van azonban sokkal korábbi, de eddig még nem méltatott adat ugyanerről az esetről és ez az adat, bár újat nem mond, azért fontos, mert részben ép ez volt a forrása Hanernek, akár közvetlenül, akár közvetve. Schesæus, ez a nevezetes százsz humanista, 1580-ban a berethalmi zsinaton elmondott híres beszédében, mely az erdélyi reformáció történetére pillant vissza, Martinuzzinak az új hitet érő üldözéseiről szólva, elmondja, hogy: Colosvarienses etiam, quibus maxime religionis causa infensus erat, magna sœpe pecuniaria multa affecit, præmia uberrima pollicitus, si quispiam isthinc capita docentium amputata ad se deferret.³

E sorokon alapul Haner bővebb tudósítása, mert a megfelelő részekben (a tanítók fejére tűzött jutalom) nemcsak a tartalom egyezik, de a szavak is ugyanazok. Schesæus a kolozsvári protestánsok küzdelmeit ala-

¹ Idézi ezeket a sorokat Tinódinak még néhány strófájával együtt Budai Ferenc a Polgári lexiconban (Nagyvárad, 1805. II. 659. l.) és hozzáfűzi, hogy ez Tinódi protestáns voltára vall. Innen idézi a strófa második két sorát Révész Imre is, ugyancsak Tinódi soraiként. Bizonyos, hogy Budai szövegéből vette, mert az utolsó sorbeli «faggattya» helyett ő is «fogatja»-t ír, mint Budai. (A debreceni főiskoláról. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. Debrecen. I. 1870. 403. l.)

² Haner: Hist. eccl. Transs. . . Frankfurt és Lipcse. 210. l.

³ Teutsch, G. D.: Synodalverhandl. d. ev. Landeskirche . . . in Siebenb. Szeben. 1883. 236. l. — Különös, hogy a magyar reformáció történetiről, kik Haner tudósítását oly sokszor idézik, Schesæusnak e sorait nem ismerik, holott közli a beszédet a Lampe-Ember-féle református egyháztörténet is. (Hist. eccl. ref. in Hung. et Transs. . . Utrecht, 1728. 680—90. lk.; az idézett részlet: 682—83. lk.), melynek egyébként szinte minden sorát kiaknázták.

posan ismerhette, magától Heltaitól is, mert 1556 után egy-két évig Heltai mellett a kolozsvári egyház szolgálatában volt.

Kolozsvár városának megsarcolását és a prédikátorok üldözését most már tehát nemcsak Haner késői tudósításából, hanem 1580-ból is és a leghivatottabbnak, magának Heltainak a szavaiból is tudjuk. Megtudunk innen olyat is, amiről a történeti tudósítások nem beszélnek: Martinuzzi faggatta a szegény prédikátorokat, tehát nyilván maga elé idézte és felelősségre vonta őket, mintahogy 1536-ban János király elé idézte Szántai István mestert és 1543-ban országgyűlés elé Hontort. Heltainak és társainak ez a küzködése Martinuzzival szemben nemcsak a reformáció ügye, hanem a kibontakozó magyar könyvirodalomé is, kivált pedig a magyar nyelvű bibliáé.

CZÓBEL ERNŐ.

Sylvester János életéhez.

Sylvester két legrégebb művének újra megjelenése alkalmával kívánatos volna élete gyér adatainak revíziója és bővítése.

Sylvester életének utolsó mozzanatául az van a köztudatban (lásd pl. Szinnyi: M. Irók XIII. 149.), hogy élete végén lőcsei ev. segédlelkész volt. Ezt az adatot Szilády Áron hozta a köztudatba a Régi Magyar Költők Tára II. kötetének 437. lapján olvasható jegyzetben, melynek forrása viszont a lőcsei Türk Dániel-féle krónikának a Századok 1871. évfolyamában megjelent kivonata, ahol a 29. lap szerint 1558-ban Lőcsén egy Sylvester nevű segédlelkész szerepel.

Az ugyancsak lőcsei Hain Gáspár-féle krónika kiadásának (Lőcse, 1910—1) 106. lapján az 1558. évből szintén megemlíti Sylvester segédlelkészt. Azonban ugyane kiadás 278. lapján, a lőcsei fő- és segédlelkészek felsorolásában 1558-nál elárulja az illető teljes nevét: *Sylvester Lautsperrer*.

Ez az adat a maga rövidségében is teljesen meggyőző. A vezetékneveknek felvidékünkön a 16. században történt kialakulása érthetővé teszi, hogy emberünk kétszer is csak keresztnevén szerepel.

Eddig is kételkednünk kellett benne, hogy a 60 év körüli, egyetemi tanárságot viselt Sylvester János egy távoleső vidéki város segédlelkésze lett volna. Ez most már bizonyossággá vált; a lőcsei segédlelkészséget törölnünk kell Sylvester János életéből.

HAJNÓCI IVÁN.

IRODALOM.

Badics Ferenc: Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. Budapest, 1912. 96 l. A. M. T. Akadémia kiadása. Ára 2 korona.

Szerző e dolgozatában, melyet rendes tagsági székfoglalóul olvasott fel a M. T. Akadémiában, hármass feladatot tűzött maga elé és oldott meg. Először tisztázta a kétségtelenül Gyöngyösitől eredő munkák keletkezésének időrendjét; másodsor néhány eddig ismeretlen kisebb és nagyobb munkáról kimutatta, hogy azok Gy. alkotásai; harmadszor a XVIII. századi hagyomány által Gy.-nek tulajdonított költemények közül kiválogatta és megállapította a tőle származót.

Az új megállapításokból kitűnik, hogy Gy. 1664—1690-ig a Murányi Vénuszon és a Rózsakoszorún kívül semmit sem adott ki, 1690—1700-ig pedig gyűjtötte, sajtó alá rendezgette régebbi munkáit. 1693-ban jelent meg Kemény János Emlékezete, mely helyenként majdnem szószó szerint egyezik Kemény János emlékirataival. E tárgyról szóló műve sokkal előbb készült, mint ahogy megjelent, talán 1672 táján. Kiadása három kéziratból ellenőrizhető, melyek közül leghitelesebb az Andrassy-féle nyitrai kézirat. Ebben harmincnégy oly versszak van, melyek a költemény 1693-diki kiadásából hiányoznak. A következő nyomtatásban megjelent (1695.) munka a Palinodia, mely azonban még 1681-ben készült címét a szerző — Szeremley Barnával tartva — az ének megismétlésének magyarázza. 1683-ból való a Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról szóló ének, mely csak 1884-ben nyomtatott ki. 1690-ben írta és adta ki a Koháry Istvánnak ajánlott Rózsakoszorút. Öt évvel később bocsátotta a nyilvánosság elé a Csallárd Cupidó-t, melyet szintén Kohárynak akart ajánlani, de ez — talán a műizlésbe ütköző részletei miatt — úgy látszik, nem fogadta el. A költemény egyharmada jórészt fordítás Ovidiusból. Egyes részeit Gy. fiatalabb korában írta a Murányi Vénusz után, de jelen összeállítása 1691 tájára mutat. A költő utolsó kiadványa 1700-ból, Andrassy Péternek ajánlva, az Új Életre Hozott Chariklia. Gy. a Czobor-féle fordítás ötsoros, nagyrészt ritmustalan versszakait négysoros alexandrin-szakokká dolgozván át, az alapul szolgáló művet nemcsak rövidítette, hanem költői stíl tekintetében is átjavította.

Visszatérve az először kiadott műre, ennek szépségeit látva, önként kínálkozik a föltevés, hogy a Murányi Vénuszt gyakorlásnak kellett megelőznie és más kisebb műveknek kellett követniük, míg a költő a Kemény

János szépségeig emelkedett. Az előkészület e korából erednek bizonyára fordításai, továbbá a Gosztonyi-kódexben talált eredeti darabok, melyekről Badics F. mutatta ki Gy. szerzőségét. Ezek: 1. Mars és Bacchus egymással való viaskodásáról. Kilencvennégy négysoros versszak. Vége hiányzik. 2. Az jó vitézeknek tüköre. (= egy királyához hű XVII. századi vitéz képe.) Terjedelme negyven alexandrin-versszak. Előbbivel együtt Gy. ifjú korából valók. (1650—1657.) 3. Egy címnélküli, de mint tartalmából látható Philothenesről és Florentináról szóló drámai formájú verses mű (1672—1674 tájáról). Noha csak fele van meg, legbecesebb darabja az egész kötetnek. Első kidolgozása ez annak a párbeszédés alakú költeménynek, mely «Igaz barátságna és szíves szeretetnek tüköre» címen 1762-ben jelent meg először. Tárgya ugyanaz, mint a Poncianus históriájában a két barátról szóló elbeszélésnek. Végül megtudjuk a szerző fejtegetéseiből, hogy a XVIII. századbeli Kovásznai Sándor gyanuja valóságnak bizonyult: az 1724-diki kiadásban fennmaradt Dedalus Temploma c. verses munkának csakugyan Gy. a szerzője. Főforrása itt is Ovidius.

Íme, az értékes eredmények egész sora, melyeket a magyar irodalom-történetírás iránt érdeklődők bizonyára a legőszintébb örömmel vesznek tudomásul. Kívánjuk, hogy az érdemes szerző ezt az örömet tegye még teljesebbé a várva-várt teljes Gyöngyösi-kiadás minél előbbi közrebocsátásával. Erre különben azért is szükség volna, mert az itt jelzett beces megállapítások is csak akkor lesznek valódi értékük szerint méltányolhatók, ha az eddig kiadatlan költeményekhez mindenki hozzáférhet.

BAROS GYULA.

Gróf Széchenyi István: Garat. Sajtó alá rendezte és a mű történetét megírta: *Viszota Gyula*. Budapest, 1912. 218 l. Kiadja a M. T. Akadémia. Ára 2 korona.

Széchenyi Istvánnak egy új könyve mindenesetre örvendetes meglepetés a história és irodalom kutatói számára, de a legnagyobb feltűnésre tart jogot a laikus közönség előtt is. És joggal. Széchenyi nagy egyéniségének és őszinte szavának kell, hogy súlya legyen még ma is, amikor új írásán az aktualitás értékes zománca helyett az elmúlt idők ratinája csillog. Ezért fogadtuk mindnyájan nagy örömmel a *Garatot* (1842.), melyben Széchenyi a nemes szenvedély izzó tüzével, a hazájáért aggódó lélek mindenre elszánt készségével kívánta folytatni azt a harcot, melyet a Pesti Hírlap ellen a Kelet Népe megírásával megindított, mely harchoz legjobbjaink hozzászóltak. Nagy hálával tartozunk az Akadémiának, mely kiadta és Viszota Gyulának, aki összeállította Széchenyinek ezt a művét, melynek egyes részei a Török János által *Töredékek gróf Széchenyi István kiadatlan irataiból* (Pest, 1860.) címen kiadott könyvből ugyan ismeretesek voltak, de az egész munkát lehető teljességében csak most kapjuk kézhez. Széchenyi ugyanis «hosszú harc után» — miként Naplójában írja — arra határozta el magát, hogy munkáját nem adja ki. Így maradt a mű legnagyobb részét kéziratban reánk, s mert utóbb az események hullámai rohamosan torlódtak egymásra, maga Széchenyi is meg-

feledkezett róla, kéziratának lapjai pedig elhányódtak, szétszóródtak. Az elkallódást megkönnyítette az a körülmény is, hogy a műnek nem volt egységes jelzése. Széchenyi ugyanis a mű bevezetésének első lapjára ezt a címet írta: *Garat*, a többire vagy semmit sem írt, vagy egyszerűen csak *G* betűvel jelölte meg. (Először a *Szita* nevet akarta adni művének, s csak később választotta a *Garatot*, melyet így indokol: «... jöjjön, legalább minden *garatra*, hogy a hideg sűrűlódás hengerein átmenve, elvászassák a korpa a lisztől.») Az I. szakasz 1. és 2. lapjának címe Tervezeti Törödékek, azontúl T. T.; a II. szakasz címe «T. T. II.», a III.-é és IV.-é csak III., illetőleg IV.; végül az V.-é T. T. V. A VI. fejezetből csak egy kis töredék, a mű vége maradt meg. Viszota Gyulának sikerült Széchenyi Naplójának adatai nyomán az egyes szakaszok fogalmazványából, a különféle jelzés mellett is, egybeállítania és így a művet a feledés homályából napfényre hoznia. Tagadhatatlan, nagy fáradságot, lelkiismeretes utánjárást igényelt ez a munka. De a legnagyobb fáradságot is megéri az az eredmény, hogy Széchenyi ezen könyvével kapcsolatosan felnyilnak előttünk az 1840-es évek eddig ismeretlen fejezetei.

KELLER IMRE.

Kiss Ernő: *Szemere Bertalan*. Kolozsvár, 1912. 254 l. Stief Jenő nyomdája. Ára 4 kor.

A első magyar belügyminiszternek, az 1849-es forradalmi kormány miniszterelnökének, s irodalmunk egyik kiváló alakjának az élettörténetét, politikai és írói működését tárja elénk Kiss Ernő kötete. A könyv első részében Szemere nagy reményekre jogosító életpályájának fejlődési éveit látjuk a megyei és a rendi országgyűléseken kifejtett liberális működésével, a második rész a belügyminisztert és a miniszterelnököt állítja elénk, a harmadik rész a száműzetés keserves éveit s végül a negyedik és utolsó rész a művészt és az embert jellemzi s a nagytehetségű ember szomorú lelki összeomlását rajzolja.

A munkát bizonyos mértékben alapvető munkának kell tartanunk, mert Csengery Antal jellemzésén és Horváth Boldizsár emlékbeszédén kívül irodalmunkban Szemere Bertalannal eddig önállóan nem foglalkoztak. Ezért irodalmunk hálával tartozik Kiss Ernőnek. Könyve első része, melyben Szemere megyei és országgyűlési szereplését mutatja be, továbbá a száműzetés éveit tárgyaló harmadik fejezete, de főleg ez utóbbi, határozottan értékes. Kevésbé sikerült a második rész. Itt a mozgalmas idők háttéréből alig tudja kiemelni Szemere alakját; sokszor mintha elvesztenié szemei elől a nagy forgatagban, mert túlsokat foglalkozik olyan országos eseményekkel is, melyekkel Szemorét nem hozza vonatkozásba. S e fejezetben, mint általában a munka nagy részében, (a harmadik fejezetet kivéve) a források felhasználása is olyan módon történik, mely semmi esetre sem emeli a könyv tudományos értékét. Egy életrajzírónak, kivált ha alakja országos politika intézője, nagyon sok helyről kell adatait beszereznie, s jóformán a szemünk előtt kell elvégeznie a történeti igazságszolgáltatás nehéz munkáját. A végzett munkát mi csak úgy értékelhetjük, ha ismer-

jük állításainak az alapját is. Kiss Ernő meglehetősen titokzatosan végzi ezt a munkát. Néhol lapokon keresztül adatot adat után ír le, véleményt mond, ítélt, de hogy adatait honnan veszi, azt nem jelöli meg! S hozzátehetjük, hogy az olyasféle megjelölésben, mint ahogy az a második fejezet legnagyobb részében történik — nincs sok köszönet. Elvégre a Pesti Hirlapból sokat meríthetünk a szabadságharcra és előzményeire vonatkozólag, de hogy ez legyen majdnem kizárólagos forrásunk, ez még sincs helyén egy tudományos értékre számot tartó könyvben.

A könyv utolsó fejezete Szemerét mint író és szónokot mutatja be. Szemere volt Bölöni Farkas Sándor mellett az első magyar útleíró, aki nemcsak a városok, vidékek, emberek rajzát adja, hanem a társadalmi és politikai életre is kiterjeszkedik s ezzel értékes és mély tartalmat ad útleírásának. Nemcsak útleírásai, hanem egyéb prózai és költői munkái is legértékesebb írások sorába állítják. Kiss Ernő, bár némileg szűk keretben, de hűen jellemzi és értékeli Szemere irodalmi alkotásait. Amit azonban e helyen a könyv rovására kell írunk, az az, hogy nem emlékezik meg Szemerének a magyar olvasóközönségre gyakorolt nagy hatásáról. Egy írónak, még ha munkái nem is klasszikus értelemben vett irodalmi alkotások, nagy jelentősége van, ha munkáit széles körben olvassák. Szemere maga korában a legszívesebben olvasott magyar írók egyike volt. Bölöni Farkas Sándor északamerikai utazásán és Széchenyi István művein kívüli egyetlen egy komoly irányú könyvet sem olvastak oly sokan Magyarországon, mint Szemere Bertalan *Utazás a külföldön* c. munkáját. Bátran mondhatjuk, hogy Magyarországon és Erdélyben alig volt művelt ember abban az időben, aki ezt a munkát nem olvasta volna. Kiss Ernőnek ezt okvetlenül ki kellett volna emelnie, mert ez hozzá tartozik Szemere elemtőségének megértéséhez.

Szerző könyvének előszavában említi, hogy munkáját már nyolc év előtt megírta, de különböző okok miatt csak most adhatta ki s még így is kénytelen volt kéziratának jó egyharmadát elhagyni. Csak sajnálhatjuk ezt, mert könyve bizonyára még nyert volna értékben, ha a kihagyott részeket is kinyomathatta volna.

MARCSINKÓ FERENC.

A Gyöngyösy Irodalmi Társaság évkönyve. Ungvár, 1912. 201 l. Székely és Illés nyomdája.

Ez a kötet a második évkönyve az ungvári Gyöngyösy Irodalmi Társaságnak, mely az ungmegyei írók tömörítését és az ungvári irodalmi élet ápolását tűzte ki célul. Az 1909—1912. évkörről szóló kötetet *Románecz Mihály, Deák Gyula, Fülöp Árpád, Nagy József és Vidor Marci* szerkesztették. Munkatársai a Gyöngyösy István nevét viselő, negyvennyolc tagú, zártkörű Társaság tagjai közül kerültek ki.

1906 óta áll fenn a Társaság, s tagjai élénk munkálkodást fejtenek ki a vidéki hírlapokban és felolvasásokon. A most megjelent évkönyvben munkásságuk javát adták: költeményeket, tárcákat, történeti és irodalmi tanulmányokat. Az irodalomtörténeti vonatkozású tanulmányokról a következőkben számolunk be.

Mazuch Ede közli azt az emlékezésedet, melyet 1909 október 3-án mondott el Dayka Gábor szobrának leleplezése alkalmából. Gondosan kidolgozott írói arckép. A figyelemre annál inkább számot tarthat, mert ebben a tanulmányban olvashatjuk először inkább Dayka Gábor születésnapjának pontos megállapítását (1769 március 21.).

Gyöngyösy László Gyöngyösy István tanulóveiről ír. Tanulságosan festi Ungvár, Eperjes és Sárospatak iskolai életét a XVII. században, s kutatja, kik lehetnek Gyöngyösy István tanárai kollégiumi pályája alatt.

Románecz Mihály Berczik Árpád írói munkásságát méltatja, s röviden ismerteti Berczik népszerűbb színdarabjait.

Deák Gyula Komócsy József emlékét újítja fel. Komócsy (1836—1894), akit néhány évtizeddel azelőtt a jobb magyar költők sorában emlegettek, végleg eltűnt az újabb nemzedék szeme elől. Kartársai még élénken emlékeznek rá, de az ifjabb írók már nem ismerik egy munkáját sem. Komócsy 1861-ben mint vidéki tanító jutott a fővárosba, s itt csakhamar feltűnt lírai költeményeivel. Egyik alapítója, később alelnöke volt a Petőfi-Társaságnak. Legnagyobb sikerét a Szerelem Könyvével aratta (1883.). Közszertetben álló, jólelkű, kedves poéta volt, akit a maga idejében alkalmi verseiért sokan megbecsültek, de akinek idővel épen úgy nyoma vész, mint száz és száz más, ma még általánosan ismert simalantú alkalmi költőnek.

A társasági közlések között érdeklődéssel olvastuk a *Petőfi Sándor emléktáblájának leleplezéséről* és a *Darmay Viktor emléktáblájáról* szóló közlést. Petőfi emléktábláját Ungvárt azon a helyen állították fel, ahol a költő 1847 július 11-ének éjjelén megszállott; a Darmay-emléktáblát Órdarma községben helyezték el (L. folyóiratunk I. évf. 424., 438. l.).

Egy pályázatot is írt ki a Társaság a következő címmel: *Ung vármegye írói a legrégibb időktől napjainkig*. Csak magyarnyelvű írók és azok ismertetendők, akik Ung vármegyében születtek vagy éltek. A pályázat határideje: 1914 január 1. Jutalma: 300 korona.

BÉLTEKY LÁSZLÓ.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

A Cél. 1912. évf. 11—12. sz. — *Barbul Jenő: Fejezetek a román irodalomtörténetből.* A XVII. század irodalma. Az Erdélyben megjelent román könyvek között van egy katekizmus, melyet Fogarasi István fordított deák és magyar nyelvből oláh nyelvre. (Gyulafehérvár, 1648.)

Az Ujság. 1912. évf. 267. sz. — *Vértesy Jenő: Tompa búcsúlevele Jókaihoz.* Tompa, hosszú vergődés után, megnyugodva készülődött a halálra. Búcsúlevelet írt barátaihoz s meghagyta, hogy halála napján adják postára. Jókaihoz írt búcsúlevele, melyet V. J. a Nemzeti Múzeumba került Jókai-hagyatékából közöl, így hangzik: «Kedves szeretett barátom! Midőn e levelet felbontod: a X. egygyel kevesebb. Ifjúságunk, a Petőfi-kor, a barátság!!! Ezekre visszagondolni: olyan jól esik lelkemnek! Éltesen az Isten! Nehéz pályádon adjon erőt hazaszeretet sugallta céljaid kivitelére! Isten veled te magyar humor halhatatlan teremője! Tarts meg emlékedben! — Hanva, 1868. híven szerető Miskád».

U. i. 282. sz. — *Várady Antal: Vörösmarty ifjúságából.* Novellisztikus modorú megemlékezés arról, hogy mi módon került Vörösmarty a Perczel családdhoz.

Adalékok Zemplénnvármegye Történetéhez. 1912. évf. 5—8. sz. — *Dongó Gy. Géza: Emlékvers 1761-ből vármegyénk székházáról.* Egy névtelen poéta latinnyelvű dicsőítő verse a zempléni rendekről. — U. az: *Kazinczy Ferenc jegyzetei vármegyénk levelestárának tárgymutatóiban.* Az előbbi közlés folytatása. Kazinczy szóban forgó jegyzetei az oklevelek tartalmára vonatkoznak.

Akadémiai Értesítő. 1912. évf. 11. sz. — *Goldziher Ignác: Körösi Csoma Sándor-emlékkötet.* A kalkuttai Ázsiai Tudós Társaság folyóiratának egy 1911-re szóló külön füzetében összegyűjtve jelentek meg újra K. Cs.-nak ugyanazon folyóirat első 25 kötetében közölt dolgozatai. Címe: Alexander Csoma de Körös Memorial Volume. Kiadója: E. Denison Ross, a kalkuttai főiskola igazgatója. — *Hellebrant Árpád* Garay Jánosnak Toldy Ferenczhez intézett nyolc levelét közli.

Budapesti Hirlap. 1912. évf. 278. sz. — *L. L.*: Brassai Sámuel. Életrajz Fitz József könyve nyomán.

Budapesti Szemle. 1912. évf. 11. sz. — *Viszota Gyula* közli Széchenyi nemrég előkerült Garat-jának utolsó szakaszát.

Corvina. 1912. évf. 33. sz. — A Magyar Könyvkereskedők Egyletének közgyűlésén elhangzott titkári jelentés kiemeli, mennyire szétkapkodta a budapesti közönség Molnár Ferenc vígjátékát, a Farkast. Öt nap alatt 3000 példányt vásároltak belőle. «Soha magyar színműből néhány nap alatt ennyi példány nem fogyott el.»

Deutsche Literaturzeitung. 1912. évf. 40. sz. — *A. F. Pribram* Wertheimer Edének Andrassy Gyuláról írt életrajza (németül: Stuttgart. 1910.) első kötetét ismerteti. Hézagpótló munkának tartja. Általában elismeréssel szól róla. Kiemeli tárgyilagosságra törekvését.

U. i. 46. sz. — A Heinrich G. szerkesztésében megjelenő Ungarische Rundschau ismertetése.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1912. évf. 10. sz. — *Gragger Róbert*: *A rab gólya*. Arany e költeményét az elnyomott haza allegoriájának tekinti a köztudat. E magyarázat téves és valószínűleg Tompa, A gólyához c. költeményének hatása alatt keletkezett. A Rab Gólyában kidolgozott kép nem az ország, hanem a költő helyzetét ábrázolja. Így fogta fel ezt egy német költő, Fontane is, kinek Der Kranich c. versén Arany hatása észlelhető. Hasonló tárgyú költeménye Goethének és Kleistnak is van. Lehetséges, hogy Arany ezeket már ismerte jelzett költeménye írásakor, 1847-ben. Költőnk műve a benne kifejezett tárgy legszebb feldolgozása a világirodalomban. — *Czóbel Ernő*: *Madách és Cormenin-Timon*. Az Ember Tragédiája IX. színéhez. A tragédia forradalmi jelenete stilizált történelmi jelenet. Irodalmi forrása Louis Cormenin híres munkája a Livre des Orateurs volt. E művet szerzője a Timon néven adta ki. Alakjai nemcsak önmagukat, de korukat is képviselik. Így Danton a convent, a terror éveit. A róla szóló fejezetet használta Madách a tragédia kilencedik színének megalkotása közben. Cormenin hatását a külső jelek is bizonyítják. Pl. az, hogy munkája a sztegovai könyvtárban a különített kedves könyvek közt foglalt helyet; továbbá, hogy Madách is Timon álnéven írta a Pesti Hirlapba — 1843-ben és 1844-ben — nógrádmegyei tudósításait. — *Mitrovics Gyula*: Kéki Lajosnak Tompa Mihályról, *Kelecsényi János*: Szigetvári Ivánnak A komikum elméletéről, *Gragger Róbert*: Berde Máriának Batsányiné Baumberg Gabrielláról, *Kerekes Emil*: Kiss Ernőnek Szemere Bertalanról írt műveit ismertetik. (Im. folyóiratunk: I. 320., 120., 419. II. 48.) — *h*: *Három dissertatio* címen a következő doktori dolgozatokat ismerteti: 1. Botond. Írta Mellinger Kamilla. 2. Az érzelmes tündérvjáték. Írta Nicolini Eugenia. 3. Petőfi a szerbeknél. Írta Polit Vladislava. (Ism. folyóiratunk: I. 510—511.)

Erdélyi Múzeum. 1912. évf. 5. sz. — *Ferenczi Sándor* adalékokat közöl a Régi Magyar Könyvtárhoz. — *Schannen Pál* Kristóf Györgynek Petőfi és Madách c. régebben megjelent dolgozatát ismerteti.

Euphorion. 1912. évf. 1—2. sz. — *Otto Winter: Ungarn und die deutsche Philologie am Anfange des 19. Jahrhunderts.* Bleyer Jakab ismert tanulmányának bő ismertetése a német tudományosság szempontjából. Ez ismertetés első része még a folyóirat 1911. évi 1. számában jelent meg.

Élet. 1912. évf. 47. sz. — *Kéki Lajos: Móricz Zsigmond.* Törekvése: a kisvárosi és falusi magyarság realizztikus rajza, melynek életét, gondolkodásmódját, nyelvét kitűnően ismeri. De többnyire naturalista túlzásba téved: vérmérsékletek, ösztönélet, a nő élettani nagy krízisei oly mértékben érdeklik, mely már meghamisítja a művészeti igazságot. Ok nélkül is el-elidőz a közönséges, alacsony jelenetek rajzánál. A körülmények végzet-szerű uralmát látja a vidéki magyarság élete fölött, melynek csak felháborító, becstelen oldalait mutogatja. Rajza így épp oly egyoldalú, mint volt a tulsó véglet: a paraszt korábbi idealizált ábrázolása. A regény magyarányú koncepciója meghaladja tehetségét: nincs érzéke a szerkezet iránt. Nyelve is, melyben pedig legfőbb ereje van, fonografikus hűséggel gyakran csak durva trágárságot reprodukál. Van azonban alakjaiban valami rendkívüli energia: a testi-lelki vidám ifjúságé. Humora, mely azelőtt a szegénység könnyeken át kacagó hangulatával hatott, újabban mintha elfanyarodott volna.

Hivatalos Közlöny. Kiadja a vallás- és közoktatásügyi minisztérium. 1912. évf. 18. sz. — *Négyesy László* bírálja Révy Ferenc és Lengyel Miklós magyar irodalomtörténetét, melyet a két szerző felsőbb leányiskolai használatra készített.

Kalazantinum. 1912. évf. 2—3. sz. — *P.: Pázmány pedagógiai prédikációi.* Ismerteti Pázmány következő prédikációit: A fiak istenes neveléséről, Mint kell a fiaknak tisztelni szüleiket, A házas asszonyok tanúsága, Hogyan kell a keresztyén leányt nevelni.

Katholikus Szemle. 1912. évf. 10. sz. — *Szalkai Horváth Béla: A Pesti Hirlap és a Kelet Népe.* Folytatólag behatóan ismerteti Széchenyi és Kossuth küzdelmét s igen becses eredményekre jut. Megállapítja, hogy Kossuth nem vádolható érzelmi politikával. Ez a gúnyos és sértő vád, melyet főképen Széchenyi és Kemény Zsigmond iratai terjesztettek, nemcsak igazságtalan, hanem egyenesen a fogalmak összezavarásán alapszik. Széchenyi nem volt következetes multjához, amikor a Pesti Hirlap ellen föllépett s amikor Kossuthban megtámadta a haladás képviselőjét. Nem Kossuth taktikája vitte forradalomba az országot, amint az utókor Széchenyi-tisztelői állították, hanem sok egyéb ok. Széchenyi a Kelet Népé-

ben nagyon rossz jósnak bizonyult, hiába dicsérik államférfúi előrelátását «A szabadságharc s nemzetünk gyászos leverése bekövetkezett ugyan, de nem úgy s nem azon okok miatt, amelyeket Széchenyi a forradalom kútfejének jövendölt. Kossuth agitációjának legfeljebb a negyvennyolcadiki törvények létrehozatalában volt oroszlánrésze, az összeütközés s a véres fejlemények már mások lelkiismeretét terhelik.» — *Tordai Ányos* meleg hangon emlékezik meg Bayer József évnegyedes folyóiratának, a Magyar Shakespeare-Tárnak köteteiről.

Kultura. 1912. évf. 22. sz. — *Sikabonyi Antal: Rákosi Jenő.* Meleg hangú megemlékezés a Budapesti Hirlap szerkesztőjéről. Rákosit nem mint író, hanem mint embert jellemzi. — *Barna János: Makai Emilről.* Makait elfelejtették mint lírikust, elfelejtették mint drámaíró. Munkái lomtárba kerültek. Pedig letünéséért kár, mert szerelmi dalai és vallásos költeményei között több bájos alkotás található. Verseiből középkori héber melódiák csengenek ki, s ez a középkori zsidó melankólia hü kísérfje marad egész pályáján. Színpadi alkotásaiban is lírikus. Rímei csilingelnek, de cselekvényalkotó képessége gyöngé.

Magyar Nyelv. 1912. évf. 9. sz. — *Lehr Albert* Arany-magyarázatokat közöl. — *Tolnai Vilmos* Katona Bánk Bánjához és Arany Első Lopásához közöl szó-értelmezést.

Magyar Nyelvőr. 1912. évf. 9. sz. — *Simonyi Zsigmond: Ady és Erdődi.* E családnevek származtatása. Sylvester Jánosnak «tulajdonképi neve kétségkívül Erdődi volt, mert hiszen ő Szatmárban, Szinyérváralján született, már pedig ott van ugyanabban a megyében, szülőföldjétől két-három mértföldnyire Erdőd, családja tehát bizonyosan innen származott».

Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1912. évf. 6. sz. — *Galamb Sándor* dicsérettel szól Lukács Györgyről, sőt még Lukács stílusáról is. (A modern dráma. 1911. Ism. folyóiratunk: I. 256.) — *Gesztesi Gyula* méltánylással ismerteti Király GyörgySzép Ilonkáját. (Ism. folyóiratunk: I. 446.)

Protestáns Egyházi És Iskolai Lap. 1912. évf. 41—43., 45—48. sz. — *Pruzsinszky Pál: Bod Péter és munkái.* Cikksorozat B. P. születésének kétszáz éves fordulója alkalmából. Életrajzi adatainak és műveinek a korviszonyokra is utaló részletes ismertetése, különös tekintettel a felekezeti szempontból érdekes és jellemző mozzanatokra.

Sárospataki Református Lapok. 1912. évf. 45—49. sz. — *Kónya Imre: Pósaári János élete és működése.* Pósaári 1686 május 4-én halt meg gyulafehérvári tanítványai között. A sárospataki száműzött kollégiumhoz való szívós ragaszkodása kedvező világításba helyezi jellemét. Vitairatai közül nevezetesek azok, melyeket Kis Imre és Sámbar Mátyás jezsuita atyák ellen intézett. Ezeket részletesen ismerteti az értekezés.

Századok. 1912. évf. 9. sz. — *Fest Sándor: Régi angol költemények Thökölről.* Kropf Lajos közlésének (Az angol Thökölisták. Századok, 1906.) kiegészítése. Az angolok élénk figyelemmel kísérték a kuruc-labanc háborúkat, sőt verseket is írtak a magyar eseményekről. Az udvari párt támadta Thökölit, a protestáns ellenzék védte. Fest Sándor két ilyen magyar vonatkozású angol költeményt ismertet 1683 tájáról. — *Dénes Lajos* méltatja Kazinczy Ferenc levelezésének imént befejezett kiadását (Ism. folyóiratunk: I. 254.) — *Horváth Sándor* és *Friedreich István* bebizonyítják, hogy Bártfai Sz. László a történeti igazsággal ellenkező dolgokat iparkodott igazolni Széchenyi-monográfiájában. (V. ö. folyóiratunk: I. 346., 431.) — *Szekulics Géza: Dóczi Péter a délszláv költészetben.* A szerbek és horvátok Dóczi Péter bánról, Mátyás király egyik hős vezéről, több éneket költöttek, melyeket részletesen ismertet az értekező. (V. ö. Endrődi Sándornak a Váradi Bán c. költeményét, melynek meséje ebből az énekkörből került ki.)

Történelmi Közlemények Abauj-Torna Vármegye És Kassa Multjából. 1912. évf. 2. sz. — *K. L.: Az 1814. esztendő.* Közli Velentzey Ferenc kassai másodéves jogász alexandrinusait az 1814. év farsangjáról. A tehetégtelen verselő strófiái kéziratban maradtak. — *Iványi Béla: Feja Dávid könyvtára.* Az Országos Levéltár anyagából közli kuruc Feja Dávidnak, a Caraffa által ok nélkül kivégzett kassai főbírónak, könyvjegyzékét. (1687.) A latin kiadványok között akad néhány vallásos vonatkozású magyar könyv is. — *Kemény Lajos: Ki volt Balázs deák?* A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban őrzik a Csereyné-kódexet, mely Szegedi András, Pesti György és Tinódi Sebestyén verseit tartalmazza. E kézirat másolója, Balázs deák, valószínűleg Sziráky Balázs volt, aki az 1560-as években Besztercén tartózkodott.

Uránia. 1912. évf. 12. sz. — *Kristóf György: Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára.* Szerző saját szavai szerint «kutatásainak új eredménye nincs s így voltaképen ismert tételek újrahangsúlyozásával» végződik tanulmánya. Egyebekben a dolgozat első része összefoglaló ismertetése az Aranyra és Petőfire egyaránt ható tényezőknek; a második rész pedig annak a lélektani folyamatnak fejtegetése, «mely János vitézből kiindulva Arany bátortalan lelkéből kiváltja Toldit.»

FIGYELŐ.

Társasági Ugyek. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1912 dec. 7-én *választmányi ülést* tartott.

Beöthy Zsolt elnöklete alatt jelen voltak : Alszeghy Zsolt, Ágner Lajos, Császáz Ernő, Király György, Miklós Ferenc, Négyesy László, Német Károly, Pais Dezső, Pap Károly, Pintér Jenő, Prónai Antal, Radó Antal, legifj. Szász Károly, Tolnai Vilmos, Tordai Ányos, Vargha Damján, Versényi György, Vértesy Jenő, Viszota Gyula, Weber Arthur. Jegyző : Horváth János.

1. Elnök üdvözli a megjelenteket. Titkár jelenti, hogy Baros Gyula felsőbb leányiskolai igazgató, társaságunk választmányi tagja, alapító tagul jelentkezett. Örvendetes tudomásul szolgál.

Titkár bemutatja a legutóbbi tagajánlásokat. Jelentése alapján rendes taggá választottak : Antal Gyula, gyógyszerész, Siklós; Balogh Dezső, nyug. levéltárnok, Balassagyarmat; Csárszky István dr., herceggprimási irodaigazgató, Esztergom; Ernszt Sándor dr., a Kath. Népszövetség vezérigazgatója, Bpest; Freckay János dr., a Szabadalmi Közlöny szerkesztője, Bpest; Hajas Béla, főgimn. tanár, Bonyhád; Karácsnyi János, kanonok, Nagyvárad; Kräuter Ferenc dr., főreáliskolai tanár, Bpest; Kálmány Lajos, népköltésgyűjtő, Szeged; Magyary Kossa Gyula dr., főisk. tanár, Bpest; Németh Sándor dr., főgimn. tanár, Bpest; Resch Aurél dr., főgimn. igazgató, Szakolcza, (aj. a titkár); Mórocz Emilián, főgimn. igazg., Komárom; Tihanyi Gál dr. és Vidóczy Asztrik, sz. Benedekr. főgimn. tanárok, Komárom (aj. Zoltvány Irén); Marót Károly, főgimnáziumi tanár, Czepléd; Hartványi Zoltán, böcs. hallg., Bpest (aj. Pais Dezső); Komlóssy Gyula, adóhiv. főtiszt, Beregszász; Nuszbek-Székely Sándor dr., törvénysz. bíró, Beregszász (aj. Gyöngyösy László); Balogh Péter, áll. főgimn. tan., Bpest (aj. Négyesy László); Farkas Imre, polg. isk. igazgató, Túrkeve (aj. Lévay Ede); Simonfi János, ref. főgimn. tanár, Sárospatak (aj. Harsányi István); Barna János dr., f. keresk. isk. tanár, Szatmárnémeti (aj. Pintér Jenő); Bakos István, főreálisk. tan., Szombathely (aj. Perepatits István és Pintér Jenő); Wähler Róbertné, felsőbb leányiskolai tanítónő, Bpest (aj. Baros Gyula).

Rendkívüli taggá megválasztottak: Barth Dezső, böcs. hallg., Bpest; Gönczy István, böcs. hallg., Bpest (aj. a titkár); Frankl Miksa, orvostan-hallg., Bpest (aj. Weber Arthur).

2. Az Irodalomtörténetre újabban előfizettek a következő tanintézetek és könyvtárak: Bpest: II. ker. kir. egyet. kath. főgimn. tan. könyvt.; VI. ker. áll. főgimn. ifj. könyvt.; VI. ker. áll. f. leányisk. és leánygimn. igazgatósága; Esztergom: Áll. főreálisk. ifj. könyvt.; R. kath. leányisk. tan. könyvt.; Gyergyószentmiklós: Áll. főgimn. tan. könyvt.; Gyulafehérvár: Az erdélyi r. kath. státus főgimn. tan. könyvt.; Karczag: Ref. főgimn. ifj. könyvt.; Kiskúnfélegyháza: Áll. tanítóképző int. tan. könyvt.; Nagykőrös: Ref. főgimn. tan. könyvt.; Nyiregyháza: Ev. főgimn. tan. könyvt.; Pécs: Áll. főreálisk. önk. köre; Sopron: Áll. f. keresk. isk. tan. könyvt.; Szombathely: Áll. főreálisk. tan. könyvt.; Szilágysomlyó: R. kath. püsp. főgimn. tan. könyvt.

Társaságunk tagjainak és előfizetőinek összes száma tehát 1011. Ebből tiszteleti tag: 2, alapító tag: 14, rendes tag: 639, rendkívüli tag: 64, előfizető: 292.

3. Titkár bemutatja Rakodczay Pál választmányi tag levelét, melyben választmányi tagságáról lemond. A választmány a lemondást tudomásul veszi; egyúttal bizalmat szavaz a szerkesztőnek s egyhangúlag melegen üdvözlöi őt egész évi buzgó és sikeres működéséért.

4. Titkár jelentést tesz a választmány újra választandó harmadának kisorsolásáról. Jelentése alapján az 1913 februárjában tartandó közgyűlésen a következő választmányi tagok kerülnek új választás alá:

Alszeghy Zsolt, Baros Gyula, Császár Elemér, Császár Ernő, Csűrös Ferenc, Czapáry László, Czeizel János, Elek Oszkár, Endrődi Sándor, Ferenczy József, Gárdonyi Géza, Hegedüs István, Imre Sándor, Karl Lajos, Király György, Madarász Flóris, Papp Ferenc, Szily Kálmán, Szinnyei Ferenc, Tolnai Vilmos, Váczy János, Várdai Béla, Weber Arthur.

5. Elnök bizottság kiküldését indítványozza a hat betöltetlen választmányi tagsági hely betöltése tárgyában teendő javaslatlételre. A választmány az egyik elnök elnöklete alatt a titkárt, a jegyzőt, s Baros Gyula és Vargha Damján választmányi tagokat küldi ki.

6. Titkár bemutatja a m. kir. központi statisztikai hivatal átiratát, melyben ismerteti a szervezendő magyar-belga könyvcsereszolgálatlétvét s nyilatkozatot kér, vajjon társaságunk hajlandó-e csatlakozni. A választmány az intézkedést az elnökségre bizza.

7. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Versényi György és Tordai Ányos választmányi tagokat kéri fel s az ülést berekeszti.

A választmányi ülést *felolvasó ülés* előzte meg, melyen legifj. Szász Károly elnökölt. Az ülésen Kardeván Károly felolvasta az Ember Tragédiájáról szóló tanulmányát, Király György bemutatta Mikes levélformája című dolgozatát.

A M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának munkálatai. A *Heinrich Gusztáv* elnöklete alatt működő harminctagú bizottság, melynek már számos kiadványa jelent meg, legutóbbi ülésein végleg határozott Arany János összes műveinek kritikai kiadásáról. A sorozatot *Voinovich*

Géza fogja sajtó alá rendezni. — 1913 őszén megjelenik Gyöngyösy István összes műveinek kritikai kiadása is *Badics Ferenc* bevezetésével és jegyzeteivel. — A Régi Magyar Költők Tára első kötetének új kiadását *Horváth Cyrill* rendezi sajtó alá. Ez a kötet, mely felöleli az összes középkori magyarnyelvű verses emlékeket, teljesen átdolgozott és tetemesen bővített kiadása lesz a Szilády-féle vállalat első kötetének. — *Szilády Áron* gondozása alatt meg fog jelenni Péchy Simon zoltáros könyvének első kiadása. — *Váczy János* elkészítette Kazinczy Ferenc összes munkái kiadásának folytatólagos tervét. A levelezés közzétételének befejezése után sajtó alá kerül valamennyi Kazinczy-kötet és kézirat.

Irodalomtörténeti tétel az érettségi vizsgálaton. A magyar irodalom sok százados fejlődésének tanulmányozása fontos feladata a középiskolai ifúságnak. Miután az elért eredményről az érettségi vizsgálaton történik a végső beszámolás, érdekesnek tartottam utána nézni, vajjon tanáraink milyen témákkal kapcsolatban gondolják lehetőnek e beszámolást. De érdekes ez azért is, mert nálunk az érettségi után, sajnos, csak a tanárjelöltek és tanárok foglalkoznak irodalomtörténettel, míg a közönségnél nagyon kicsi az érdeklődés még az úgynevezett nemzeti klasszikusok iránt is.

Aránylag kevés helyen kívánják *egy-egy kötelező irodalmi olvasmány* elemzését a tanulóktól s akkor is leginkább a Bánk Bánról vagy az Ember Tragédiájáról van szó. (Pl. Bánk jelleme és tragikumja; A tragikum fogalma Katona Bánk Bánja nyomán; A nő szerepe az Ember Tragédiájában; Ádám küzdelmei és csalódásai.) Ritkébbak az ilyenek: Vörösmarty Szilágyi és Hajmási-ja; a Szigeti Veszedelem és az Egy Magyar Nábob; Toldi Miklós alakja a Toldi-trilógiában.

Ezek mellett szép számmal vannak úgynevezett *áttekintő tétel*ek is, aminők: A magyar regényirodalom történetének áttekintése; Történelmünk nagy alakjai a költészetben; Kritikai irodalmunk a XIX. században; Dalköltészetünk Balassitól Petőfiig; A jellemfestés néhány kiválóbb példája nagy költőinknél; A tragikus hős áldozatai a magyar és külföldi irodalom műveiből vett példákkal illusztrálva; A műballada irodalmunkban; Költészetünk kapcsolata a nemzeti élettel; Irodalom és közönség a magyar irodalom különböző korszakaiban; A politikai élet hatása hazafias líránkra; A történeti tárgyak és feldolgozásuk költészetünkben; Milyen idegen hatások érvényesültek irodalmunkban? A hazafias eszme fejlődése a magyar lírában; A magyar népköltészet; Történeti regényirodalmunk fejlődése; Drámai költészetünk fejlődése, főbb irányok és kiválóbb drámaírók rövid ismertetésével; A magyar bibliafordítások; A tanítóesze a magyar irodalomban; Irodalmunk érdemei a nemzeti élet fejlesztésében; Költőink mint koruk eszméinek hirdetői; A magyar mondák mint a műköltészet forrásai; Az epikai dal története.

Feltűnően kevés tétel foglalkozik a *regi magyar irodalom* nevezetesebb alkotásaival. Ilyenek: Mondáink és krónikáink; Epikai hagyományok a Szigeti Veszedelemben; Gyöngyösi és Zrinyi epikája; Szenczi Molnár Albert élete és működése; A magyar drámaírás úttörői; A XVI. század

irodalmi irányát meghatározó tényezők; Költészetünk hanyatlásának okai a nemzetietlen korban.

Természetesen nagyobb a népszerűsége a *Bessenyei fellépésétől Arany haláláig* terjedő korszak íróinak. Különösen Arany János és Tompa Mihály szerepel sűrűn. Nyolc középiskolában Arany János epikai költeményeivel vagy balladáival foglalkoztak. Ugyancsak Aranyról szólnak ilyenek: Mit tanulhatunk Aranynak Epilógus és Fiamnak című költeményeiből; Arany világnézete költészetében. Hét középiskolában Tompa Mihályról írtak, fő tekintettel lírájának hazafias vonatkozásaira és allegorikus jellegére. Vörösmarty, Petőfi költészetéről egymagában kevés helyütt volt szó. (Pl. V. M. költészet mint a nemzeti törekvések kifejezője; A családi érzés P. lírájában; P. és a természet; A pusztta és világa P. költészetében; P. tájfestő költészet stb.) Inkább ilyen összeállításokban: Vörösmarty, Petőfi és Tompa, mint a korhangulat kifejezői; Párhuzam V. és A. eposzai között; P. és A. hazafias költészetének összehasonlítása; Petőfi, Tompa és Arany hazafias lírája. Azonfelül Vörösmarty és Széchenyi van többször párhuzamba állítva így: Sz. politikai és társadalmi reformeszméi V. lírájában stb. A prózáírók közül Eötvös a legkedveltebb. Nemcsak a Falu Jegyzője a téma, de költői és politikai működésének egymásra való hatásával is foglalkoznak. Kemény, Jósika megint inkább csak összehasonlításokban szerepelnek.

Egy és más szempontból figyelemreméltók a következő tételek: Színműirodalmunk és színészetünk fejlődése Kisfaludy Károlyig; Az epikai évtized eposz-irodalma s az azt felváltó magyar történelmi tárgyú regényirodalmunk Jókai Mórig; Jókai regényhősei; Az irodalom és politika viszonya a szabadságharc után; Az elnyomatás korának lírája; Mennyiben készítették elé íróink a talajt Széchenyi működésére? Széchenyi hatása politikai irodalmunk fejlődésére; Kazinczy Ferenc és a nyelvújítás; Kölcsey Ferenc szónoki műveinek főbb eszméi; Bajza és a magyar kritika; A népies nemzeti irány diadala költészetünkben; Mikszáth Kálmán írói munkássága; Kisfaludy Károly és Kazinczy iránya szembeállítva; Párhuzam a Hymnus és Szózat alaphangulata meg költők kora és felfogása között; A nemzeti eposz irodalmunkban; A szerzetes tanárok szerepe költészetünkben a felújulás korától kezdve.

ÜBERLE KÁROLY.

Magyar írók a Finn Lexikonban. A mi legújabb lexikonainkkal (Révai Nagy Lexikona, Franklin Kézi Lexikona) egyidőben kezdették meg a folytatólagosan most adják ki a nagy Finn Lexikont. (Suomalaine Tietosanakivja. I—III. Helsinki, 1909—1912.) Szerkesztői Finnország legelőkelőbb tudósai, köztük Setälä Emil és Wichmann Yrjö egyetemi tanárok, kik Magyarországon hosszabb ideig tartózkodtak, viszonyainkat alaposan ismerik, nyelvünket igen jól értik és beszélik.

Amit ez a lexikon a magyar irodalmi kérdésekről és viszonyokról mond, az mind igaz és helyén való; a szerkesztőségnek két említett tagja jól válogatta meg a szükséges forrásokat. Cikkeikben nem találunk félre-

értéseket. Irodalmi, politikai, társadalmi stb. viszonyainkról, íróinkról, nagy férfainkról, egész helyesen tájékoztatnak. Legrészletesebb fejtegetéseket kapunk Görgy Arthurról, Deák Ferencről és gróf Andrássy Gyuláról, kik közül az első kettő Finnországban nagyon jól ismert Almberg Jalava Antal könyvei s cikkei alapján. Íróinkról (Arany János, kinek arcképe is közölve van, Arany László, Bacsányi János, Badics Ferenc, Baksay Sándor, Bánóczy Sándor, Baróti Szabó Dávid, Barczafalvi Szabó Dávid, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Berzsenyi Dániel stb.) rövidebb-hosszabb életrajzok szólnak, közölve van műveik címjegyzéke s rövid jellemzésük. A magyar írókról írott cikkek alatt Y. W. jelzés olvasható, ami a magyarul kitünően tudó Yrjö Wichmann írói jele.

Érdeklél bir reánk nézve az Aalberg Idáról írott cikk is. Aalberg Ida (férjezett báró Uexküll-Gyldenban Sándorné) Finnországnak eddig legnagyobb drámai művésznője, Ibsen darabjainak legkitünőbb megértője s szerepeinek — Ibsen szerint — legkiválóbb alakítója. Első igazi nagy sikerét a Falu Rosszának Boriska szerepében aratta (1877-ben), melyet 1880-ban a budapesti nemzeti színházban és Kolozsvárott a magyar közönség elismerése mellett alakított. 1907-ben szintársulatával a Magyar Színházban vendégszerepelt. A Lexikon elhallgatja, mennyire rosszul sikerült e kirándulása s hogy mily okok miatt kellett ráfizetnie a vendéglátó rokon magyar nép barátságára.

A magyar szavak közül azokat magyarázza meg, amelyek a finn-magyar közeledés és barátkozás korában (60-as, 70-es évek) divatoztak, s a finnre is lefordított népszínművekben gyakran előfordulnak (csárda, csárdás, csikós, éljen stb.).

TR. Z.

Egy helyreigazításhoz. Elek Oszkár úr kivánságára kijelentem, hogy e közlőny múlt számában megjelent nyilatkozatommal nem akartam egyebet mondani, mint hogy Elek Oszkár úr szóban forgó dolgozatomat nem ismerte.

BINDER JENŐ.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke.

Melich János: A két legrégebb magyarnyelvű nyomtatvány. *I. Hegen-dorf-Sylvester: Radimenta Grammaticae Donati. Cracoviae 1527. II. Heyden-Sylvester: Puerilium Colloq. Formulae. Cracoviae 1527. Adalék Sylvester János működéséhez.* Semsey Andor adományából hasonmásban közlése s bevezetéssel kíséri Melich János. Budapest, 1912. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Ára 4 kor. VII. 64, 92 l.

A címben megjelölt két nyomtatványról folyóiratunkban már több ízben volt szó. *Melich János* rövid előszava tisztán fölfedezésük történetének közlésére szorítkozik. A kötet végén gondos szövegmutató van, melyet Sági István készített.

Dante Komédiája. Első rész : A Pokol. Fordította : *Babits Mihály*. Budapest, 1913. 334 l. Révai-kiadás. Pallas-nyomda. Ára füzve 9 kor., vászon-díszkötésben 12 kor., szarvasbőr díszkötésben 20 kor., pergamentkötésben 22 kor. (Gazdag könyvdíszsel és tizenkét régi kép hasonmásával.)

E nagybecsű mű megjelenése nemcsak könyvkiadói esemény, hanem egyúttal olyan *költői tett*, mely kiváltságos helyet igényel az újabbkori magyar műfordítás történetében. Babits, az utóbbi években annyiszor emlegetett lírikus és essayíró, mint elsőrangú műfordító mutatkozik be. Dante-fordítása irodalmi szempontból nagyobb érték mindannál, amit eddig — évek buzgó munkásságának termése gyanánt — versben és prózában adott. Mert Dantét költői lélekkel fordítani «mindig a világirodalom legnehezebb feladatai, legcsábítóbb problémái közé tartozott. Egy irodalmi körnégyyszögösítés, bölcsék köve: oly izgató, olyan népszerű. Nyelvek és nemzedékek vetélkedtek benne, egymás vállára hágyva törtek a magas pálma felé. Nagy költők, nagy nyelv művészek és nagy tudósok áldozták rá idejük és erejük jó részét.» — Örömmel üdvözljük a költőt, aki nem hiába tört a magas pálma felé. Idejét és erejét nem áldozta céltalanul; vállalkozása sikerrel járt. A nehéz problémát megoldotta; irodalmunkat gazdagabbá tette.

Seress László: Kossuth, Görgey, Szemere. *Kiadatlan levelek*. Budapest, 1912.

Ilyen cím alatt Seress László a Magyar Figyelő 1912. évi febr. 1-én, 16-án és március 1-én megjelent számaiban s később különnyomatban is «kiadatlan» leveleket közöl s azokat bő kommentárral kísérve, rálép a történelmi anyaggyűjtés mezejére. E levelek szerinte «még kiadatlanok, de a szabadságharc történetírója számára nélkülözhetetlenek. Annál is inkább azok — fejtegeti tovább — mert anyaggyűjtés dolgában szabadságharcunk történetírása még nagyon szegény». Ebben némileg igaza is van örömmel kell fogadni minden olyan adatot, mely ennek a valóban történelmi kornak a megvilágításához hozzájárul. Ebben az anyaggyűjtő munkában a tudomány minden barátja bizonyára szívesen látná Seress Lászlót is, de csakis akkor, ha igazán anyagot gyűjt, nem pedig már évtizedekkel előbb megjelent leveleket publikál — hangos dobszó mellett — eddig még soha meg nem jelent, kiadatlan levelek gyanánt.

Seress cikkének legnagyobb, talán háromnegyed részét Szemere Bertalan levelei foglalják el. Nos ezek a levelek már kivétel nélkül, egytől-egyig mind megjelentek. Ha Seress megnézi például Szemere Bertalan leveleinek 1873-ban megjelent második kiadását, minden nagyobb fáradság nélkül meggyőződhet róla, hogy az ő anyaggyűjtésének Szemere Bertalanra vonatkozó részét mások sokkal csendesebben ugyan, de már nagyon régen elvégezték. Sőt azt is láthatja, hogy az 1848-as idők megírásához valóban nélkülözhetetlen eme levelek egyikét-másikat már fel is használták a történetírók. Szemerének a Magyar Figyelő 403. lapján közölt s Kossuthoz 1849 aug. 5-én írt levelét például nem kisebb történetíró mint Horváth Mihály is felhasználta, mert ezt a levelet bő kivonatban

közli Magyarország függetlenségi harcának történetében. (III. kötet, 398. l.)

Seressnek — amint írja — e «kiadatlan» leveleket a nemrégiben elhunyt Görgey István adta át kiadás végett. Érthetetlen, hogy Görgey István, aki ennek a kornak a történetét olyan behatóan ismerte, hogyan nem birt tudomással arról, hogy e levelek közkezen forognak. Ez azonban nem menti Seress eljárását, legfeljebb a methodikus történelmi kutatás terén való teljes tájékozatlanságát mutatja. Tapasztalható, hogy az utóbbi időben feltűnő sokan kezdenek kalandozni a történetírás mezején. A jóakarát helyeselhető, de emellett a komoly hozzáértés sem fölösleges. A műkedvelő próbálkozásokban nincs sok köszönet. A tudomány — amint Seress László esete is mutatja — nem merít sok hasznot az ilyen kísérletezésekből.

MAR CZINKÓ FERENC.

Szenes Béla: Az ifjú Ady Endre. Egy Kossuth-verstől a Léda dalokig. Budapest, 1912. 31 l. Dick Manó kiadása. Brózsza Ottó nyomdája.

A kis füzetben érdekes adatokat kapunk Ady Endre fejlődéséhez. Ady, mint a zilahi ref. főgimnázium VIII. osztályának növendéke, a *Szilágy* című lapban sablonos hazafias versekkel és szerelmi költeményekkel kezdte meg költői munkásságát. (1896.) Még mint debreceni jogász is azt hirdette, hogy «idealizmus nélkül nincs poézis». Kikelt a modern írók «vad perverzításai» ellen, védte a régi tiszta erkölcsöt s lelkesen harcolt a konzervatív életfelfogás érdekében. Mint a *Debreczen* belső munkatársa hazafias lelkesedéssel dicsérte a függetlenségiék negyvennyolcas politikáját, s tisztelettel szólt a hagyományokról és tekintélyekről. Első verses kötete, a *Versek* (Debreczen, 1899.), tele van naiv idealizmussal és a megszokott régi hangokkal. De a kötet végén már a következő vallomást teszi

Jobb nem vagyok, mint annyi sok más,
Egy beteg korszak dalosa,
Vergődöm az ellentétek közt,
De irányt nem lelek soha,
Magas, dicső eszmék hevítnek,
De elkap a tömegek árja,
Bennem van a kornak erénye
S bennem van minden léhasága.

Nagyvárad váratlan lendületet adott lírájának. Mint hivatásos újságíró a nagyvárad *Szabadság*ba kormánypárti cikkeket írt és gúnyolta a szociáldemokratákat; de mint költő kezdett irányt változtatni. Mikor Kiss József, a Hét szerkesztője, látogatást tett Nagyváradon s kifejezést adott abbeli nézetének, hogy új hang kellene a magyar költészetben, Ady, Bíró Lajos és Nagy Endre, olyan ultramodern húrokat kezdtek pengetni, hogy a váradiai közül többen tiltakoztak a szokatlan hang ellen. A radikális *Nagyvárad*i *Napló* örömmel fogadta munkatársai közé az ifjú forradalmárt s Ady most már azt írhatta, amit akart. Itt tűnik fel írásaiban a sötétség, elmaradottság, feudalizmus, klerikalizmus, agrárizmus, Ázsia, stb. sűrű

emlegetése, elannyira, hogy a nagyváradi káptalan tagjai sajtópert indítottak ellene. Aty világnézete már ekkor teljesen kialakult (1902), s nem sokkal utóbb megtalálta az érvényesülés felé vezető utat. Megnyerte a legjobb váradi újságíró számára kifizetett jutalmát, összegyűjtötte és kiadta újabb költeményét, magára vonta a *Budapesti Napló* figyelmét (1903). Párisi tartózkodása alatt azután végkép szakított a régi stíllú költészettel, s ettől kezdve minden erejével arra törekedett, hogy új utakat törjön a magyar lírában.

B. L.

Sallay Géza: Döbrentei Gábor élete és működése. Máramarossziget, 1912. 68 l. Berger-nyomda.

Az életrajz nagyobbik felét, mely a máramarosszigeti kir. kath. főgimnázium 1912. évi értesítőjében jelent meg, már ismertettük. (I. évf. 445. l.) A befejező részben nem lett volna fölösleges összeállítani: 1. Döbrentei nyomtatásban megjelent műveinek időrendi jegyzékét. 2. Döbrentei kiadatlan kézíratainak sorozatát és tartalmi ismertetését. 3. A Döbrentei életére és működésére vonatkozó eddigi irodalmat. — Szerző helyesen emeli ki, mennyire fontos Döbrentei pályáján az Erdélyi Múzeum és a Régi Magyar Nyelvmélekek kiadása, de amit a Huszárdalokról mond, az túlzás. A Huszárdalok nem teszik «felejthetetlenné» Döbrentei életét. Ezek a dalok igazában véve egy nagyon gyöngye poéta sikertelen próbálkozásai: költőietlen, erőltetett, döcögő versek. Az ilyen rímeléseknek Vörösmarty és Petőfi korában már nem volt jogosultságuk. Általában Döbrentei mint költő, nem jöhet számba még a Kazinczy-követők kis csoportjában sem, jóllehet az irodalomtörténeti kegyelet mai napig féltő gonddal őrizgeti emlékét.

Fitz Artur: Salamon Ferenc mint műbíráló. Budapest, 1912. 37 l. Németh József könyvkereskedése. Jakab-nyomda.

A bevezetés, mely a magyar kritika fejlődését vázolja, teljesen fölösleges, emellett el nem fogadhatóan hézagos. Az olyan féligazságok pedig, hogy «Bajza főérdeme, hogy a kritika jogosultságát kivívta», bővebb megokolás nélkül semmit sem mondanak. — Salamon Ferenc műbíráló tevékenységéről két szakaszban szól a szerző: az elsőben Salamon dramaturgiai dolgozatait és színi kritikáit kivonatolja; a másodikban Salamon eposz-elemzéseinek tartalmát mondja el. Az ilyesfajta kivonatolásokban és tartalmi elmondásokban nagyobb pontosság és áttekinthetőség volna kívánatos.

Steinhofer Károly: Régi könyvek mesterei. Budapest, 1912. 63 l. Lampel-kiadás. Franklin-nyomda. Ára kötve 60 fill.

Benedek Elek Kis Könyvtárának 162. kötete. Szerkesztő és szerző egyaránt elismerést érdemel a jól megírt, okos könyvecske közrebocsátásáért. A kis könyv a magyarországi könyvnyomtatás fejlődésének érdekesebb mozzanatait tartalmazza. (Karai László, Hess András, Szilveszter

János, Huszár Gál, Heltai Gáspár, Misztótfalusi Kis Miklós, a Magyar Hirmondó, a sajtószabadság kivívása; azonkívül Gutenberg élete és a Corvina ismertetése.) A szerzőnek határozott érdeme, hogy az eddigi tudományos kutatások nyomán, komoly tárgya ellenére is, vonzó elbeszélést tudott nyújtani az ifjúságnak.

Új könyvek és füzetek. — *Fitz József: Brassai Sámuel.* Új kiadás. Budapest, 1912. 423 l. Németh József könyvkereskedése. (Ismertetni fogjuk.) — *Fitz József: Brassai Sámuel kritikai elvei.* Budapest, 1912. 71 l. Németh József könyvkereskedése. (Különnyomat az előbbiből.) — *A reáliskolai tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások.* Hivatalos kiadás. Budapest, 1912. 551 l. A Hivatalos Közlöny kiadóhivatala. Franklin-nyomda. — *Molnár Ferenc: A farkas.* Vigjáték három felvonásban. Budapest, 1912. 184 l. Franklin-Társulat. Ára 2 kor. 50 fill. (Először adták a budapesti Magyar Színházban 1912 nov. 9-én.) — *Kaffka Margit: Színek és évek.* Regény. Budapest, 1912. 322 l. Franklin-Társulat. Ára 4 korona. — *Filozófiai Irók Tára.* Franklin-Társulat (XXVI. Condillac: Értekezés az érzetokról. Ford. Jancsovics Ferenc. Ára 6 K.) — *Világkönyvtár.* Révai-kiadás. (Meesnikov: Optimista világnézet. Ford. Gergely Győző. Ára 1 kor. 90 fill.) — *Olcso könyvtár.* Franklin-kiadás. Egy-egy szám 20 fill. (1672—1675. Wlassics Gyula: Múzeumok és könyvtárak. Elnöki beszédek a Múzeumok és Könyvtárak országos szövetségének közgyűlésein.) — *Magyar Könyvtár.* Lampel-kiadás. Egy-egy szám 30 fill. (676. Strindberg: A Szent-Gotthárd mondája. Ford. Leffler Béla. 677—678. Andor József: Kódos napok. 679—686. Henry Kistemaekers: Az ösztön. Ford. Ábrányi Emil.) — *Olcso Jókai.* Révai-kiadás. Egy-egy szám 40 fill. (91. A háromszínű kandur. 92. A számárrend története. 93—98. Egy hirhedett kalandor a tizenhetedik századból. 99. Babszemek. 100. A Balaton völgyénei.)